

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

ТДУ:338.4(575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ББК: 65.9(2)45(2T)

K-17

ҚАЛАНДАРЗОДА НАСИБУЛЛОИ МАҲМАДСАИД

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ
САРҒАКОРОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ
(ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН)**

Ихтисос: 08.00.10 - Менечмент, маркетинг ва нархгузорӣ (менечмент)

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои иқтисодӣ

Роҳбари илмӣ:
н.и.и., дотсент Тағоев Ҷ.Ҳ.

Душанбе - 2023

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ ИЛМИЮ УСЛУБИИ ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ	
1.1. Захираҳои об - қисмати таркибии нерӯи рушди устувори иқтисоди миллӣ.....	15
1.2. Моҳият, сохтор ва нақши механизми иқтисодӣ дар низоми идоракунии захираҳои об	34
1.3. Таҷрибаи хориҷии истифодабарии сарфакоронаи об дар заминаи механизми иқтисодии идоракунии захираҳои обӣ	51
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА ТАМОЮЛҲОИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
2.1. Таҳлили ҳусусиятҳои табиию хочагидорӣ ва омилҳои истифодабарии самараноки захираҳои об дар Тоҷикистон	73
2.2. Арзёбии вазифаҳои идоракунии истифодабарии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	89
2.3. Таҳлил ва баҳодиҳии истифодабарии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	107
БОБИ 3. ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
3.1. Такмили сохтор ва ҷузъҳои асосии механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии захираҳои об дар ҷумҳурӣ	126
3.2. Ташаккули механизми истифодабарии пулакии об - асоси истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ.....	141
3.3. Самтҳои асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	159
ХУЛОСА	172
РӮЙХАТИ АДАБИЁТ.....	175
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ.....	185-187

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

ҶТ-Ҷумҳурии Тоҷикистон
НОБ-Нерӯгоҳи обиу барқӣ
НОЗ-Нерӯҳои обиу захиравӣ
НТЗ-Нерӯҳои табиию захиравӣ
ИҲЗО-Идорақуни ҳамгирои захираҳои обӣ
ҲҲИ-Ҳудуди ҳадди иҷозатдодашуда
ҲРУ - Ҳадафҳои рушди устувор
ПМО-Партови муваққатии обпарто
ҲМҚ -Хоҷаги манзилӣ коммуналӣ
МИИИСЗО - Механизми иқтисодии идорақуни истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об
НТМ -Ноҳияҳои тобеи марказ
ВМКБ-Вилояти мухтори кӯҳистони Бадаҳшон
КАС- Комплекси агросаноатӣ
ИДМ-Иттиҳоди давлатҳои мустақил
ҚВД-Корхонаи воҳиди давлатӣ
ММД-Маҷмуи маҳсулоти доҳилӣ
СММ-Созмони Миллали Муттаҳид
ИМА-Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ИА - Иттиҳоди Аврупо
ФР - Федератсияи Россия
ЛС -Лоиҳаҳои сармоягузорӣ
БОР -Бонки Осиёгии Рушд
БУ -Бонки Умумиҷаҳонӣ
БАТР -Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд
БИР -Бонки Исломии Рушд

М У Қ А Д Д И М А

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Захираҳои об яке аз омилҳои асосии стратегии рушди иқтисодиёт ва иҷтимиоиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он маҳсуб меёбанд. Самтҳо, сатҳи рушд ва ҷобаҷогузории қувваҳои истеҳсолкунанда, пеш аз ҳама, истеҳсолоти ба об алоқаманд, аз вазъ ва дараҷаи таъмини захираҳои об вобастаанд. Фаъолияти ҷории истеҳсолию ҳочагии муассисаҳо аз ҳар ҷиҳат бо истифодабарии захираҳои об алоқамандӣ дорад. Муттаассифона, истифодабарии захираҳои обӣ имрӯзҳо дар аксар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҳсусан дар соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат, ҳамчунин дар соҳаи ҳочагии манзилию майшӣ ба талаботҳои истифодабарии сарфакоронаи табиат мувоғиқ нест. Ҳолати мазкур ба истифодабарии нодурусти захираҳои об, ифлосшавии объектҳои он, ҳаробшавии иншоотҳо, пастшавии вазъи бехатарии зиндагии аҳолӣ аз таъсири омили об, афзоиши ҳароҷоти ҷомеа барои барқароркунӣ ва ҳифзи объектҳои об оварда мерасонад.

Вобаста ба ин, масъалаи баландбардории самаранокӣ ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои об бо роҳи ташаккули механизми даҳлдори иқтисодии идораи обистифодабарӣ хеле муҳим ба шумор меравад. Зарурати таҳқиқи масъалаи мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки асосҳои назариявӣ ва усулии ҳалли мушкилот, аз он ҷумла ислоҳоти идоракуни давлатии обистифодабарӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, ташкили баҳодиҳии самараноки арзиши нерӯҳои обиу захиравии минтақаҳо, такмили муносибатҳои иқтисодӣ дар раванди истифодабарии захираҳои об ба таври нокифоя таҳия гардидаанд.

Истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об аз низоми ҷорабиниҳо, ки ба ташкили имкониятҳои воқеӣ ва эҳёи ҳавасмандии истифодабарандагони об оид ба сарфакорӣ ва самаранокии истифодабарии захираҳои об равона шуданд, иборат аст. Ҳалли мушкилоти мазкур имконият медиҳад, ки манфиатҳои соҳибмулки объекти об (давлат) ва истифодабарандагони об бо назардошти

дараачаи устувории экосистемаҳои табиии об мувофиқ карда шаванд. Ҳаллу фасли масоил ва мушкилоти зикргардида зарурияти такмили механизми иқтисодии идоракунии обистифодабариро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунанд ва ба ҳадафу вазифаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар ояндаи наздик мутобиқат намуда, муҳиммияти мавзуи номбурдаро арзёбӣ менамоянд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Захираҳои об, хусусиятҳои он ва соҳтори вазифавӣ, имконияти истифодаи сарфакоронаи он, ки тибқи нерӯҳои обиу захиравии ҳудудҳо муайян карда мешавад, аз тарафи муҳаққиқон Авакян А.Б., Балатский О.Ф., Беличенко Ю.П., Гареев А.М., Коронкевич Н.И., Коритный Л.М., Критский С.Н., Лъвович М.И., Менкел Н.Ф., Мороков В.В., Шикломанов И.А. ва дигарон таҳқиқкарда шудаанд.

Масъалаҳои ташаккули механизми иқтисодӣ дар истифодабарии об дар корҳои илмии муҳаққиқон Алиев Э.Д., Беляев С.Д., Бобылев С.Н., Вивартс А.Д., Фаниев Т.Б., Голуб А., Григорев Е.Г., Думова И. И., Комаров П.Л., Лемешев М.Я., Пахомов П., Прохорова Н.Б., Рихтер К.К., Струково Е.Б., Черняев А.М., Шпагина А.Н., Яндинов Я. Я. ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Корҳои илмии чанде аз муҳаққиқон - Авакян А.Б., Баранкин В.В., Герасименко В.Н., Голуб А.А., Гофман К.Г., Минтс А.А., Хачатуров Т.С. ва дигарон ба масъалаҳои арзёбии захираҳои оби ҳудудҳо бахшида шудаанд.

Дар илми ватаний ҷанбаъҳои гуногуни идоракунӣ ва истифодаи захираҳои оби ҳудудҳо аз тарафи А.Д. Аҳророва, Т.Б. Фаниев, Ҳ.А. Одинаев, Ҳ.Р. Исайнов, Ҳ.М. Муҳаббатов, Т.Ҷ. Усмонова, Ф.С. Обидов, М.И. Садриддинов, Ф.А. Абдураҳмонов, У. Кимсанов, Б. Н. Маҳмудов, Н.А. Урунбаева, А.С. Муҳсинов ва дигарон таҳқиқшудаанд. Ҳамчунин, нуқтаҳои алоҳидай мавзуи идоракунии захираҳои табииӣ, аз ҷумла идоракунии захираҳои обу замин ва инноватсияҳои дар ин самт ҷойдошта дар асарҳои илмии С.Ҷ. Комилов, Қ.Х. Хушваҳтзода,

Н.Қ. Қаюмов, Т.Н. Назаров, Ҳ.Умаров, Д.Б. Қодирзода, Т.Д. Низомова, Н.Д. Шерова ва дигарон мавриди баррасиу арзёбӣ қарор гирифтаанд.

Аммо тағйироти дар иқтисоди мамлакат ва вазъи экологии кишвар баамаломада зарурати таҳқиқи иловагиу амиқи мушкилоти истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обии минтақа, ҳифз ва барқароркунни онро дар асоси ташаккули муносибатҳои самараноки иқтисодӣ зимни истифодабарии об талаб меқунад. Дар назарияи иқтисод мушкилоти баҳодиҳии арзиши нерӯҳои захиравӣ нокифоя омӯхта шуда, танҳо фишангҳои алоҳидай иқтисодии танзими истифодабарии оби минтақа ба эътибор гирифта шудаанд. Дар ин маврид пардохтҳои истифодабарии об бо арзёбии самараноки иқтисодии захираҳои об алоқаманд карда нашудаанд. Низоми мавҷудаи пардохтҳо бояд ҳавасмандии зарурии истифодабарии сарфакоронаи об, коҳиши харочот дар хочагии об, истифодабарии самараноки нерӯҳои обию захиравиро таъмин намояд. Ҳамчунин, низоми мавҷудаи идорақунни истифодабарии захираҳои об ба принципҳои ҳавзавиу ҳудудӣ ва истифодабарии сарфакоронаи об мувофиқат намекунад ва ичрои муносибатҳои бозориро дар хочагии об мушкил гардонидааст. Мушкилоти мазкур ва зарурати ҳалли онҳо муҳиммияти интихоб ва таҳқиқи мавзуи номбурдаро тасдиқ меқунанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқот ба пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СММ оид ба эълон доштани солҳои 2018-2028 Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор», Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҶТ “Дар бораи ҳифзи муҳити атроф”, “Консепсияи истифодабарии сарфакорона ва ҳифзи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Стратегияи рушди бахши об дар Тоҷикистон” ва дигар барномаҳои соҳавиу байнисоҳавӣ оид ба истифодабарӣ ва

хифзи захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии мустақим дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи таҳқиқоти диссертационӣ аз омӯзиш ва тақвияти муқаррарот оид ба асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди механизми идоракуни захираҳои об ва таҳияи пешниҳодҳои мушаххас оид ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар асоси такмили механизми иқтисодии идоракуни оби истифодабарӣ иборат мебошад. Вобаста ба ҳадафи таҳқиқоти диссертационӣ **вазифаҳои зерин муайян** ва ҳал карда шуданд:

- тақвияти муқаррарот оид ба мағҳуму моҳияти захираҳои об, таҳқиқи нақш ва вазифаҳои об дар раванди рушди иқтисодиёт ва фаъолияти ҳаётии инсонҳо, муайянкунии унсурҳои асосӣ, ки ба мағҳуми нерӯи обӣ ва ҷанбаъҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ алоқаманд мебошанд;
- таҳқиқи хусусиятҳо, принсипҳо, омилҳо ва фишангҳои мавҷудаи танзими давлатии раванди истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об бо назардошти таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди низоми иқтисодии идоракуни оби истифодабарии сарфакоронаи онҳо;
- арзёбии ҳолат ва тамоюлҳои асосии истифодабарии захираҳои обӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ;
- таҳлили усулҳои баҳодиҳии иқтисодии арзиши захираҳои об бо назардошти барқароркунӣ ва ҳифзи нерӯи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва манотиқи он;
- муайянкунии самтҳои асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва соҳтори ҷузъҳои асосии механизми пардоҳтҳо, усулҳои ҳисобкунии базавии меъёрҳои пардоҳтҳо барои истифодабарии захираҳои об;
- таҳияи пешниҳодҳо оид ба такмили механизми иқтисодии идоракуни оби истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар ҷумҳурӣ.

Объекти таҳқиқот захираҳои об ва идоракуни истифодабарии сарфакоронаи онҳо дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он мебошад.

Мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ аз муносибатҳои иқтисодие, ки дар раванди истифодабарии захираҳои об ва идоракуни онҳо дар асоси механизми иқтисодӣ ба вучуд меоянд, иборат аст.

Фарзияни таҳқиқот аз пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СММ оид ба эълон доштани Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити атроф», «Консепсияи истифодабарии сарфакорона ва ҳифзи захираҳои обӣ дар Тоҷикистон», «Стратегияи рушди бахши об дар Тоҷикистон» ва дигар барномаҳои соҳавию байнисоҳавӣ оид ба истифода ва ҳифзи захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки мақсади ниҳоии ҳама ҳүҷҷатҳои номбурда истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обии ҷумҳурӣ дар ҳама сатҳу доираҳои обистифодабарӣ мебошад. Аз ин хотир, дар рисолаи илмӣ барои дар амал тадбиқ гардидани ҳамин фарзия ҳадафи таҳқиқоти диссертационӣ - омӯзиш ва тақвияти муқаррарот оид ба асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди механизми идоракуни захираҳои обӣ, таҳияи пешниҳодҳо оид ба истифодаи сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар асоси такмили механизми иқтисодии идоракуни обистифодабарӣ қарор дода шудааст. Ҳамчунин, фарзияи номбурда ва тамоюлҳои рушди он бо мисолҳои мушахҳас аз фаъолияти ҳоҷагиҳои кишоварзӣ, ҳоҷагии коммуналию майшӣ ва соҳаи саноати ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2017-2021 исбот шуда, натиҷагирию хулосабарорӣ гардидааст. Аз ин рӯ, амалӣ гардидани ҳадафу вазифаҳои таҳқиқот воқеяти фарзияи номбурдаро собит соҳта, ҳамзамон барои марҳила ба марҳила

баҳогузорӣ намудани ҷараёни амалишавии идоракуни истифодаи сарфакоронаи захираҳои оби ҷумхурӣ мусоидат менамоянд.

Асосҳои назариявию усулии таҳқиқотро таҳқиқотҳои бунёдии илмии муҳаққиқони классикии илми иқтисодиёт, таҳқиқотҳои донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ, аз он ҷумла олимони рус дар баҳши таҳқиқоти макроиктисодӣ, ҳамчунин, таҳқиқотҳо дар соҳаи иқтисодиёти минтақавӣ, иқтисод ва идораи ҳочагии ҳалқ, иқтисодиёт ва истифодабарии захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист ташкил медиҳанд. Ҳамчун олоти таҳқиқ ҳангоми коркард ва таҳлили рақамҳо **усулҳои таҳқиқотии** мағҳумию мантиқӣ, монографӣ, ҳисобию конструктивӣ, анализу синтез ва иқтисодию оморӣ истифода шуданд.

Марҳилаи таҳқиқот. Давраи иҷрои кори диссертационӣ солҳои 2014-2022-ро фаро мегирад.

Сарчашмаи маълумотии таҳқиқотро санадҳои қонунгузории иттилоотиу ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои дастурамалию усулий дар соҳаи идоракуни захираҳои об ва ҳочагии об, маълумоти омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии мелиоратсия ва ҳочагии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин матолиби назариявӣ ва воқеие, ки дар таҳқиқотҳои мутахассисони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи иқтисодиёти истифодабарии захираҳои об мавҷуданд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертационӣ дар кафедраи иқтисодиёт ва идоракуни комплекси аграсаноатии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2014-2022 иҷро шудааст.

Навғонии кори диссертационӣ аз асосноккунии ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди механизми иқтисодии идоракуни захираҳои об ва таҳияи пешниҳодҳои мушаҳҳас оид ба такмили самтҳои асосии таъмини истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад. Нуктаҳои

асосии таҳқиқоти диссертационӣ, ки дорои навгонии илмӣ мебошанд, инҳоянд:

- муқаррарот оид ба мағхуму моҳияти захираҳои об тақвият дода шуда, нақши захираҳои об дар таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодии ҷумҳурӣ ва манотики он ҳамчун омили таъсирбахшу таъминқунандаи фаъолияти устувори субъектҳои ҳочагидорӣ, соҳаҳо ва иқтисодиёт асоснок гардида, унсурҳои асосии марбут ба мағхумҳои нерӯи обӣ ва истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обӣ муайян карда шудаанд;

- механизми истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ҳамчун маҷмуи чорабиниҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, экологӣ, ҳуқуқӣ, техникую технологӣ ва тарбиявӣ ба мақсади таъмини нигоҳдорӣ ва барқароркуни нерӯи обио захиравии ҷумҳурӣ тавсиф дода шуда, ҳусусиятҳо, принсипҳо, омилҳо ва фишангҳои асосии танзими истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об бо назардошти ҷамъбасти таҷрибаи хориҷии идорақунии истифодабарии оқилонаи онҳо аниқ карда шудаанд;

- дар натиҷаи таҳлили ҳолат ва сатҳи истифодабарии захираҳои об дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва баҳшҳои иқтисодиёти миллӣ тамоюлҳои пурзӯршавии тақсимоти нобаробари ҳудудӣ ва солонаи захираҳои об, коҳиши сифати об дар объектҳои об, болоравии вазни қиёсии обистифодабарӣ дар кишоварзӣ, саноат ва эҳтиёҷоти майшӣ, инчуни афзоиши ҳаҷми зиёни экологӣ-иктисодӣ аз ифлосшавии объектҳои об ошкор ва арзёбӣ карда шудаанд;

- вазъи истифодабарии миқдорӣ ва сифатии захираҳои об дар баҳши воқеии иқтисоди миллӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои саноату кишоварзӣ дар асоси таҳлили усулҳои баҳодиҳии иқтисодии арзиши захираҳои об дар доираи раванди барқароркунӣ ва ҳифзи нерӯи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва манотики он арзёбӣ карда шудааст;

- самтҳои зерини асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ муайян карда шудаанд:

- › такмили механизми идоракунии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обӣ дар пояи афзалият ва татбиқи бештар васеи унсурҳои иқтисодии таъсиррасонӣ ба обистифодабарандагон;
- › гузариш аз усулҳои мустақими идоракунии захираҳои об ба идоракунии сатҳи минтақавӣ дар пояи ғайримарказонидани идоракунии давлатии онҳо ва эътирофи ҳавзаҳои обҷамъкунӣ ҳамчун ҳудуди идоракунии давлатии захираҳои оби минтақа;
- › такмили сохтору ҷузъҳои таркибии механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об тавассути муайянкунии (ё пешниҳоди) усули заминавии ҳисобкуни меъёрҳои пардоҳтҳо барои таъмини истифодабарии самараноки захираҳои об;
- оид ба самтҳои асосии такмили механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он бо назардошти сифати об дар асоси ғояи ҳароҷотӣ ва рентавии баҳодиҳии арзиши захираҳои об ҳангоми ташаккулёбии бозори танзимшавандай об бо мақсади беҳдошти ҳолат ва сатҳи истифодаи сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ пешниҳодҳо таҳия карда шудаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- муқаррарот оид ба таҳқиқи нақш ва вазифаҳои захираҳои об дар раванди такрористехсоли иқтисодиёти ҷумҳурӣ, моҳияти мағҳуми нерӯи обӣ ва ҷанбаъҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он;
- муайянкунии низоми фишангҳои танзими раванди истифодаи сарфакоронаи захираҳои об бо назардошти таҷрибаи хориҷии ташаккулёбӣ ва рушди механизми иқтисодии идоракунии истифодаи захираҳои об;
- тамоюлҳои баҳодиҳии иқтисодии захираҳои об, объект ва иншооти об дар доираи консепсияи барқароркунӣ, хифзи нерӯи захираҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он;

- хусусиятҳои арзёбии ҳолати истифодабарии захираҳои об ва раванди обистифодабарӣ дар соҳаҳои бахши воқеии иқтисоди миллӣ;
- самтҳои асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби чумхурӣ ва минтақаҳои он;
- пешниҳодот оид ба такмили механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар ҷумҳурӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои назариявӣ ва тавсияҳои методӣ, ки зимни иҷрои таҳқиқоти диссертационӣ ба даст омадаанд, дар раванди таҳқиқот, банақшагирӣ ва муайян намудани дурнамои беҳдошти ҳолати истифодабарии захираҳои оби ҳудудҳо бо назардошти маҳсусиятҳои минтақавии онҳо истифода бурда ҳоҳанд шуд. Аҳамияти амалии кори диссертационӣ аз он иборат аст, ки ҳулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои амалӣ, ки аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ ба даст оварда шуданд, имконият медиҳанд, ки беҳдошти самаранокии истифодабарии захираҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он, барқароркунӣ ва ҳифзи онҳо таъмин карда шаванд. Татбиқи пешниҳодҳо оид ба такмили фишангҳои иқтисодии идоракунии истифодабарии об ба баландбардории самаранокии фаъолияти ҳочагии об дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он нигаронида шудааст. Ҳамчунин, натиҷаҳои кори диссертационӣ имконият медиҳанд, ки барномаҳои илмию асосноки истифодабарии сарфакорона, ҳифз ва барқароркуни захираҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он бо мақсади таъмини рушди устувори экологӣ-иқтисодии онҳо таҳия карда шаванд.

Дараҷаи эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дурустӣ ва асоснокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи аниқ ва мақсадноки сарчашмаҳои оморӣ оид ба мушкилоти таҳқиқшаванда, ҳаҷми иттилооти истифодашудаи аввалия тасдиқ карда шуда, имконият додаст, ки таҳлили амиқи раванди истифодабарии захираҳои об ва идоракунии онҳо дар доираи механизмҳои иқтисодӣ гузаронида шавад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Навоварӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси **08.00.10 - Менечмент, маркетинг ва нархгузорӣ (менечмент)** мутобиқат меқунанд: 10.5. Махсусияти коркард ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар бахшҳои иҷтимоӣёт ва иқтисодиёт. Алоқаҳои бевосита ва бавоситай сиёсати давлатӣ, механизмҳо, методҳо ва технологияҳои таҳия ва татбиқи онҳо. Инкишофи шаклҳои ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ. Идоракуни моликияти давлатӣ; Низоми масъулият дар бахши идоракуни оммавӣ; 10.8.Идоракуни низомҳои иқтисодӣ, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои амалисозии он. Вобастагии идоракунӣ аз хислат ва ҳолати низоми иқтисодӣ. Идоракуни тағйиротҳо дар низомҳои иқтисодӣ. Назария ва амалияи идоракуни соҳторҳои интегратсионӣ ва равандҳои интегратсияи бизнес; 10.12. Баҳодиҳии идоракуни ташкилот ҳамчун низоми иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Маҳаки баҳодиҳии самаранокии идоракунӣ. Методҳо ва нишондиҳандаҳои баҳодиҳии натиҷабаҳшии идоракунӣ.

Саҳми шаҳсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Марҳилаҳои иҷрои нақшай кори диссертационӣ, аз ҷумла интиҳоби мавзуъ, асосноккунӣ, мақсад, вазифаҳо ва баррасии аҳамиятнокии он бо иштироки бевоситай диссертант таҳия карда шудаанд. Ҳамчунин, натиҷаҳои кор оид ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби минтақа ба сифати матолиби таълимӣ ҳангоми омодасозии донишҷӯёни таҳассусҳои иқтисодӣ, дар ҷараёни таълим ҳангоми омӯзиши фанҳои “Иқтисодиёти истифодабарии сарватҳои табииӣ”, “Иқтисодиёти кишоварзӣ”, “Рушди босуботи иқтисодиёт” дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаи асосии таҳқиқот ва хулосаҳои амалии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳурияйӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикстон ва Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб

ба номи А.Рудакӣ дар солҳои 2014-2022 баррасӣ гардидаанд. Муқаррароти алоҳидаи кори диссертационӣ дар конфронсҳои байналмилалии илмию амалӣ низ қироат ва мавриди нашр қабул гардиданд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи таҳқиқот 16 мақолаи илмӣ, аз он ҷумла, 5 мақола дар нашриёти аз ҷониби КОА назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон тақризшаванда нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳачми диссертатсия. Кори диссертационӣ аз муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Диссертатсия дар ҳачми 187 саҳифаи матни компьютерӣ оварда шуда, фарогири 6 ҷадвал, 9 расм ва 1 диаграмма мебошад.

БОБИ 1. АСОСХОИ ИЛМИЮ УСЛУБИИ ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

1.1.Захираҳои об - қисмати таркибии нерӯи рушди устувори иқтисоди миллӣ

Захираҳои об чун ҳамаи захираҳои табиии ҳар мамлакат қисми таркибии қувваҳои истеҳсолкунанда, шарти зарурии мавҷудият ва фаъолияти инсонҳо ба ҳисоб мераванд. Баробари рушди қувваҳои истеҳсолкунанда робитаи ҷомеаи инсонӣ бо муҳити табиӣ торафт устувор мегардад. Ҳарчанд рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ба беҳбудии муҳити зист мусоидат меқунад, баъзан аз худ таъсироти манғӣ низ боқӣ мегузорад. Ин таъсирот аз ҳаробшавӣ ва ифлосшавии захираҳои табиӣ иборат аст. Вобаста ба ин, имрӯз зарурати таҳияи механизми самараноки иқтисодии идоракуни истифодабари захираҳои табиӣ ба таври ҷиддӣ торафт бисёр аён мегардад.

Дар шароити ҳозира захираҳои об омили муҳим ва стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар кишвар мебошанд. Маҳз ба ин сабаб захираҳои об на танҳо дар рушди соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, гидроэнергетика, инфрасоҳтор ва соҳаҳои хизматрасонӣ аҳамияти нотакори стратегӣ доранд, балки дар таъмини шуғли аҳолӣ, ҳалли як қатор вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ ва афзалиятҳои рушди миллӣ ва минтақавӣ нақши асосӣ мебозанд. Вобаста ба ин, захираҳои об, чун захираҳои дигари табиӣ қисмати таркибии маҷмуи захираҳои ҳочагии миллӣ маҳсуб меёбанд ва дар таъмини такрористеҳсоли оддию васеъи иқтисодиёти мамлакат нақши муҳим доранд.

Дар раванди гузариш ба низоми истифодабарии устувори об сиёсати давлатии об тамоми маҷмуи ҷанбаъҳои истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои обро аз мавқеи ҳифзи тавозуни байни манғиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии давлат ба ҳам пайванд месозад. Мақсади асосии идоракуниӣ захираҳои об дар ин маврид таъмини дастрасии обиистифодабарии устувор мебошад, ки ҳифз ва истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, ҳамчунин рушди ҳамоҳангшудаи

низомҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии ҳавзаҳои обро таъмин менамояд. Татбиқи ҳадафҳои давлат оид ба сиёсати об зарурати додани хусу-сияти маҷмӯй банизоми идоракуниоқилонаи фаъолияти хоҷагии об ва таҳияи механизмҳо барои иҷрои ҳаматарафаи вазифаҳои онро муҳим гардонидааст.

Рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, истифодабарии технологияҳои инноватсионӣ, кӯшиши баландбардории ҳосилнокии меҳнат ва таъмини талаботи аҳолӣ ба мураккабшавӣ ва афзоиши сарбориҳои антропогенӣ ба табиат, аз он ҷумла захираҳои об ва объектҳои маҷмааи хоҷагии об сабабгор гардиданд. Дар натиҷа ҳаробшавӣ, ифлосшавӣ ва пастшавии сифати захираҳои об ба амал меояд, ки боиси зуҳури оқибатҳои ногуори ҳатарҳои экологӣ ва шиддатёбии шаклҳои гуногуни беморӣ мегарданд.

Бояд қайд кард, ки дар назарияи рушд таҳқиқи мушкилоти истифодабарии самараноки захираҳои табиӣ, алалхусус захираҳои об яке аз самтҳои асосӣ ва ояндадори дорои аҳамияти муҳими стратегӣ мебошад. Файр аз ин, барои иқтисодиёти минтақавӣ мушкилоти истифодабарии босамари хоҷагидории захираҳои об ва таҳияи модели нави идоракуни онҳо афзалиятнок маҳсуб меёбад. Олимони ин соҳа, аз ҷумла, Е.П. Ушаков, А.А. Голуб, Ю.П. Беличенко ва дигарон дар ин маврид қайд мекунанд, ки мақсади умумии идоракуни захираҳои оби минтақа ноил шудан ба устувории обистифодабарӣ мебошад, ки истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, ҳифзи он, амалкард ва рушди низомҳои иҷтимоию иқтисодии ҳавзаи обро таъмин мекунад¹.

Яке аз самтҳои таҳқиқи иқтисодиёти минтақавӣ механизми истифодабарии сарфакоронаи захираҳои табиӣ эътироф шудааст. Зоро захираҳои табиӣ пойгоҳи ашёии рушди иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, барои иқтисодиёти минтақавӣ омӯзиши ҷобаҷогузорӣ ва

¹ Е.П. Ушаков, А.А. Голуб, Ю.П. Беличенко и др. Водные ресурсы: рациональное использование - М., Экономика, 1987. - 126 с.; Лукьянчиков Н.Н, Потравный И. М. Комплексное использование, охрана водных ресурсов. - М: Агрометеоиздат, 1985. - 364 с.

сохтори намудҳои алоҳида ва ҳамоҳангии ҳудудии захираҳои табӣ, мушкилоти арзёбии иқтисодии он ва истифодабарии сарфакоронаи онҳо дар хочагӣ хеле муҳим маҳсуб мейёбад. Дар ин маврид вобаста ба бадшавии вазъи экологӣ дар минтаҳаҳои гуногуни мамлакат зарурати таҳқиқи масъалаҳои ҳифз ва такрористехсолкуни захираҳои табӣ ба миён омадааст.

Мафҳуми захираҳои табӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ дар илми муосир буда, алоқамандии низоми «ҷамъият-табиат»-ро инъикос менамояд. Зоро ҳаёти инсони алоҳида дар ҷомеа дар умум, дар доираи муҳити зист аслан аз ҳисоби истифодабарии захираҳои табиисурат мегирад. Ба андешаи А.А.Минц, захираҳои табӣ ҳамчун ҷинсҳо ва қувваҳои табиат фаҳмида мешаванд, ки дар сатҳи мазкури рушди қувваҳои истехсолкунанда омӯҳташуда маҳсуб ёфта, барои таъмини талаботи ҷомеаи инсонӣ дар шакли иштироки бевосита дар истехсолоти моддӣ истифода бурда мешаванд (яъне, онҳо предметҳои истеъмолот ва воситаҳои истехсолот мебошанд).¹

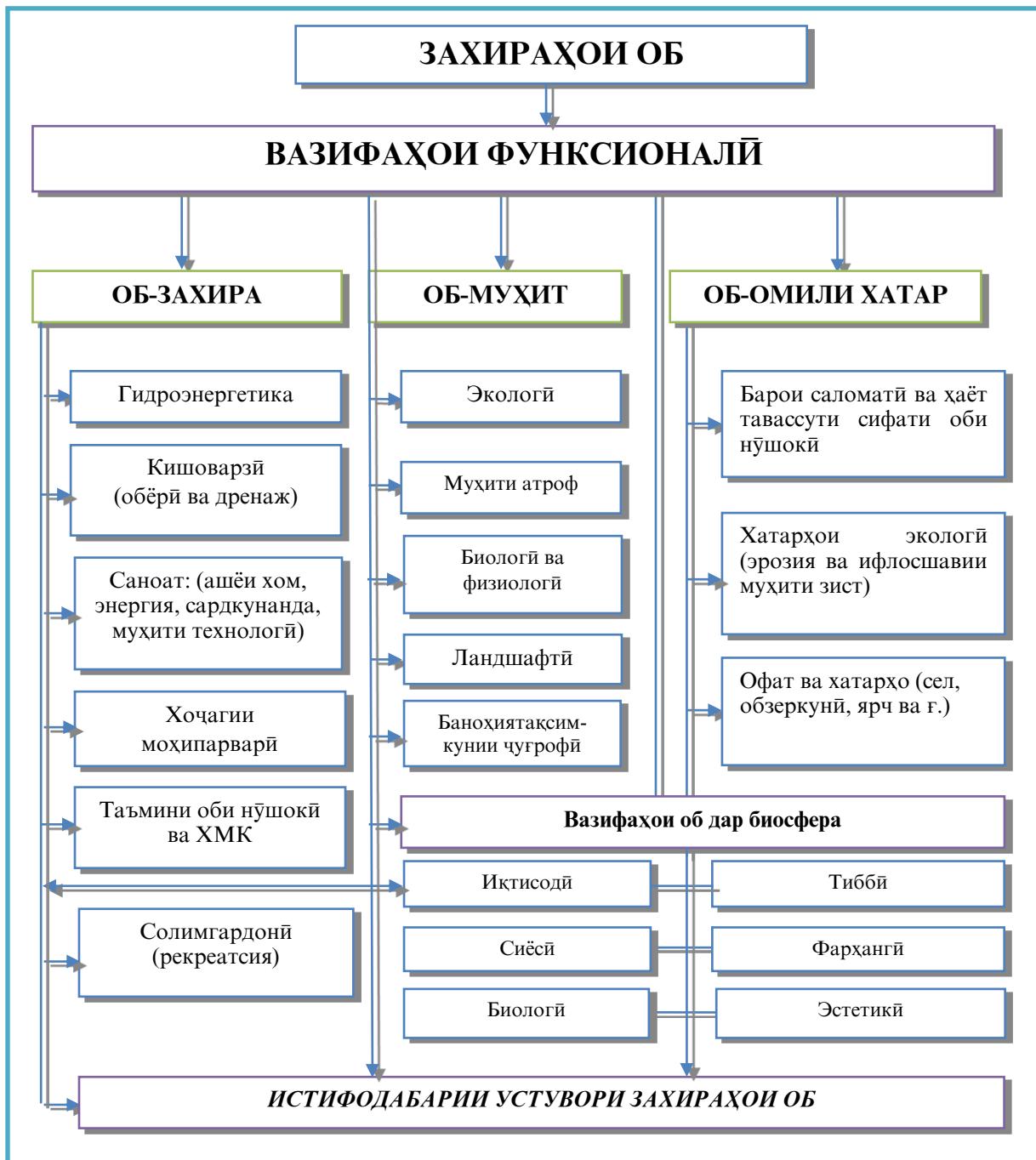
Қоидай мазкур аз нисбӣ будани таркиби мафҳуми захираҳои табӣ, ки дар вобастагӣ аз сатҳи рушди қувваҳои истехсолкунанда ва илм қарор доранд, дарак медиҳад. Воридшавии ҷузъҳои табиат ба захираҳои табиат на ба таври стихиявӣ, балки бо роҳи интихоби қонунӣ сурат мегирад. Дар ин бобат имкониятҳои техникӣ, зарурати иқтисодӣ ва сатҳи муайяни омӯҳташавандагӣ ҳамчун маҳақи интихоб хизмат мекунанд. Ҳамин тавр, захираҳои табӣ категория ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама, барои илмҳои иқтисодӣ мебошанд.

Дар ин раванд Faniev T.B. қайд мекунад, ки “... яке аз қоидаҳои муҳими рушди устувор ин фаъолият оид ба вазифагузории танзими давлатии истифодабарии захираҳои табӣ ва беҳдошти муҳити зист, инчунин мувофиқат кардани онҳо ба қонуниятҳои табӣ мебошанд”².

¹Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов - М., 1972. -С.5.

² Faniev T.B. Мушкилоти экологӣ- иқтисодии обистифодабарӣ дар сектори аграрии Тоҷикистон / Инсон ва об: таърихи рушд, имрӯз ва фардо маводи конфр. ҷумҳуриявии илмию амалий (29-30/04.2003.)-Душанбе, 2003. -С.5-7.

Барои муайянкунии механизмҳо ва самтҳои истифодабарии самараноки захираҳои об аз назаргузаронии сохтори вазифавии захираҳои об зарур аст (*расми 1*).

Расми 1. Сохтори вазифавии захираҳои об Сарҷашма: Таҳияи муаллиф

Таҳлили соҳаҳо ва муассисаҳо-обистифодабарандагони асосӣ имконият медиҳад, ки нақш ва аҳамияти онҳо дар истифодаи сарфакоронаи захираҳои об ҳамчун омили стратегии рушди ҷумҳурий муайян карда шаванд.

Дар таҳқиқоти илмии олимони ин соҳа(ба ақидаи Шимова О.С., Н.К. Соколовский ва диг.) ду равиши муайянкунии «захираҳои об» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тибқи равиши аввал ба маънои васеъ захираҳои об амалан ҳамчун ҳамаи обҳои табиие фаҳмида мешаванд, ки дар ҳолати озод дар муҳити атроф мавҷуданд, яъне обҳои гидросфера. Ба ин маънӣ ба он обҳои Уқёнуси ҷаҳон, обҳои болоизамиинии дарёҳо, кӯлҳо, ботлоқҳо, обанборҳо, ҷашмаҳо, намии фазо ва хок, обҳои зеризамиинӣ, обҳои мавҷуда дар таркиби пиряҳҳо ва барф доҳил мешаванд.¹

Дар равиши дуввум ба маънои маҳдуди захираҳои об обҳои равон ва маъданӣ, табиӣ ва обҳои тозакардаи табиӣ фаҳмида мешаванд, ки имрӯз барои ҳадафҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ё дар вақтҳои наздик ё дурнамои наздик истифода бурда ҳоҳанд шуд. Дар таҳқиқоти мавриди назар захираҳои об маҳз ба маънои мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, зоро равиши зикршуда арзиши захираҳои обро низ барои иқтисодиёти минтақа инъикос менамояд.

Имконияти истифодабарии захираҳои об на танҳо аз рӯи мавҷудияти сарчашмаҳои он, балки дар умум аз рӯи як қатор омилҳои экологӣ ва хосиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар мағҳуми нерӯи обио захиравии ҳудуд инъикос меёбанд, муайян карда мешавад.

Дар адабиёти илмӣ шарҳи ягонаи мағҳуми «нерӯи обио захиравӣ» вуҷуд надорад. Дар раванди ошкорсозии моҳияти иқтисодии нерӯҳои обио захиравӣ муҳаққиқон беихтиёр ба мағҳуми нерӯи табиию захиравӣ низ вомехӯранд.² Дар асоси равишҳои мавҷудаи иқтисодӣ баъзе муаллифон нерӯҳои табиию захиравии ҳудудҳоро ҳамчун маҳсулнокии маҷмуии захираҳои табиии он, воситаҳои

¹ Шимова О.С., Соколовский Н.К. Экономика природопользования. Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2005. – С.76-81(377 с.).

² Яндығанов Я.Л. Использование водных ресурсов РАПО. - М.: Агропромиздат, 1985. - С.11.; Акимов В.Н. Справочник. Стандартные термины в водном хозяйстве /Под ред. Михеева Н.Н.-М.: НИА Природа, 1999. – С. 23.

истехсолот ва предметҳои истеъмолот, ки дар арзиши чамъиятии истеъмолии онҳо ифода ёфтаанд, муайян кардаанд.¹

Хусусияти муҳимтарини нерӯи табиию захиравӣ ҳамчун низом хизмати бачоовардаи он барои алоқамандии зич дар байни ҷузъҳои алоҳида мебошад, яъне, тағиیرёбии яке аз онҳо ба фаъолияти ҷузъи дигар таъсир мерасонад. Ин рақобатнокии намудҳо ва вазифаҳои нерӯи табиию захиравиро ҳангоми интиҳоби варианти азхудкуни ҳудудҳо муайян мекунад.

Ҳамин тавр, чунон ба назар мерасад, ки нерӯи табиию захиравии ҳудудҳоро ҳамчун маҷмӯи шартҳои табиӣ ва захираҳое, ки мутаносибан метавон дар фаъолияти ҳаётӣ ҷомеа дар доираи устувории экологии минтақа истифода бурд, мавриди назар қарор дорад. Нерӯи минтақа самтҳо ва миқёси истифодабарии ҳам хусусиятҳои сифатӣ ва ҳам миқдории захираҳои табииро муайян мекунанд.

Ба қавли Н.Ф.Реймерс, нерӯи табиию захиравӣ ин ҳамон қисмати захираҳои табиии замин мебошад, ки амалан метавон ба фаъолияти ҳоҷагӣ дар ҳолати имкониятҳои техникӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷомеа бо шарти ҳифзи муҳити зисти инсон ҷалб кард.²

Ҳангоми муайянкунии категорияи нерӯи табиию захиравӣ дар доираи таҳқиқоти мазкур бояд аз рӯйи қоидае амал кард, ки тибқи он нерӯи дар шакли аз ҳама умумӣ ин восита, захираҳо, сарчашмаҳои мавҷудбуда ва ҷалбшаванда, бакордараваранда, барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои муайян истифодашаванда мебошанд.

Захираҳои обе, ки дар рӯйи Замин мавҷуд аст, дар шаклҳои гуногуни иншооти обӣ ҳамчун захираи табиӣ ҷузъи нерӯи табиию захиравии ҳудуд ба ҳисоб меравад. Баробари ин, иншооти обӣ дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои ҳудудӣ, гидрологӣ, муҳандисию техникӣ ва

¹Акимов В.Н. Справочник. Стандартные термины в водном хозяйстве /Под ред. Михеева Н.Н.-М.: НИА Природа, 1999. – С. 23.

²Реймерс Н.Ф. Природопользование/Словарь-справочник. - М., 1990. - С. 15.

гайра аз тарафи баъзе муаллифон ҳамчун нерӯи обию захиравӣ (НОЗ) мавриди назар қарор дода шудаанд.

Таҳдилҳо нишон доданд, ки барои муайянкуни нерӯи обию захиравӣ (НОЗ) ҳамчун асос зарур аст, ки мафҳуми нисбатан васеи нерӯҳои табиию захиравӣ (НТЗ) қабул карда шавад, зоро дар он ҳамчун низоми ташкилкунанда омили об, ки экосистемаи маҳсуси иншооти обро ташаккул дода, бо системаи антропологӣ дар алоқамандӣ мебошад, ҷой дорад. Ҳамин тариқ, аз ақидаи аксари олимони дар ин баҳш таҳқиқот анҷомдода (Реймерс Н.Ф., Акимов В.Н., Михеева Н.Н., Яндыганов Я.Л., Шимова О.С., Соколовский Н.К.) ва гайраҳо бармеояд, ки системаи антропогенӣ-экологӣ ин маҷмуаи динамикии тартибдодаи инсон барои фаъолияти хоҷагидории худ дар ҳудудҳои азхудкардаи ҷамъияти мазкур ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, чӣ тавре ки зикр шуд, дар адабиёти илмӣ шарҳи ягонаи мафҳумҳои «нерӯи обию захиравӣ» (НОЗ), «нерӯи об» ва «захираҳои обӣ» вуҷуд надорад. Дар ин ҳолат захираҳои об гуфта, асосан маҷмӯи ҳамаи шаклҳои обҳои табии гидросфераро дар ҳолатҳои гуногуни агрегатӣ мефаҳманд. Чунонҷӣ, аксари олимони ин баҳш ба сифати обҳои равон ҳамаи захираҳои табиии мавҷуда дар қисмати гидросфераи Заминро дар назар доранд, ки он обҳои каммаъданӣ зериобӣ, обҳои беҳаракат, ҷории дарё ва обҳои мавҷуда дар захираи пиряҳҳоро низ дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, ҳамчун мафҳуми аввалия нерӯи обию захиравӣ гуфта, имконияти маҷмӯии хосиятҳо ва захираҳои иншоотҳои обии мавҷудадар назар дошта мешавад, ки метавон барои таъмини фаъолияти ҳаётии аҳолӣ равона кард ва талаботи истеҳсолоти ҷамъиятиро дар марҳалаи муайяни рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи мамлакат таъмин намуд.

Ҳангоми таҳқиқот ва ҳалли мушкилоти истифодабарии сарфакоронаи сарватҳои табиӣ бояд равиши минтақавӣ ба кор гирифта шавад. Ба назари мо ин ҷиҳати асосӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад. Зоро

хусусияти хоси равиши минтақавī дар раванди таҳқиқи мушкилоти истифодабарии сарфакоронаи сарватҳои табиӣ аз он иборат аст, ки таваҷҷӯҳи асосӣ ба мушкилоти ташкили сарфакоронаи ҳудудии истифодаи сарватҳои табиӣ, ошкорсозии алоқамандиҳо бо соҳтори ҳудудии хочагӣ аз нуқтаи назари самаранокии он равона карда мешавад.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки аксари муҳаққиқон (Салманов Ш.Р., Алклычев А.М. ва диг.) бар он ақидаанд, ки равиши минтақавī чунин ҷиҳатҳоро бояд таъмин намояд:

а) ташаккули паиҳами системаи мақсадҳои рушди минтақавī бо назардошти маҳсусиятҳои минтақавии мавҷуда ва пешғӯишавандай шароитҳои аниқи минтақа;

б) дар асоси маҳсусиятҳои минтақавī балоиҳагирии вариантҳои тағйирдиҳии муҳити зист ва истифодабарии захираҳои табиӣ;

в) моделикунонии иқтисодии вариантҳои азnavsозии муҳити зист ва истифодабрии захираҳои табиӣ, ки имконият медиҳанд таҳлил ва интиҳоби қарорҳоинисбатансарфакоронаи лоиҳавī аз нуқтаи назари самаранокии ниҳоии хочагидорӣ барои дурнамои дарозмӯҳлат ба ҷо оварда шаванд¹.

Зарурати равиши минтақавī барои омӯзиши масоили азхудкунӣ ва истифодабарии захираҳои об бо хусусиятҳои зерини ҳуд, ки захираҳои обро аз захираҳои дигари табиӣ фарқ мекунонанд, тасдиқи ҳудро ёфтааст:

1. Барои захираҳои об дар фарқият аз дигар навъи захираҳо моҳияти дугонаи табиию ҷамъиятиҳо хос аст. Аз як тараф, захираҳои об ҷузъи доимӣ ва маҳдуди муҳити табиӣ мебошад. Алоқамандии доимии он бо ҷузъҳои дигар аз бисёр ҷиҳат динамика ва сифати муҳити табиии ҳудуди алоҳидаро муайян мекунад. Аз тарафи дигар, захираҳои об

¹ Салманов Ш.Р., Алклычев А.М. Региональный подход к проблемам рационального водопользования// Научный журнал «Региональные проблемы преобразования экономики». -Дагестан, 2011. -№3.-С.282-289.

ҳамчун ҷузъи мұхимтарини қувваҳои истеҳсолқунаңда ва омили ҷобағогузории он баромад мекунад. Дар ин маврид он нақши бузурғи ичтимою таърихі, инфрасохторій ва ба ноҳия тақсимкуниро мебозад.

2. Захираҳои об баробари захираҳои замин на танқо дорой хосиятҳои моддию энергетикій ва мұхитташакқулдиҳанда мебошанд, балки дар баробари ин, базиси фазой барои рушди хоғагидорій ва фаъолияти ҳаётій ба ҳисоб мераванд, яъне, ба шакли захираҳои ҳудудио акваториалій дохил мешаванд.

3. Захираҳои об дар бисёр шаклҳои фаъолияти хоғагии инсон ҷойгоҳи хос доранд ва ивазнашаванда мебошанд, вобаста ба ин, шаклҳои зиёди истифодабарии захираҳои об мавҷуд аст.

4.Хусусияти хоси захираҳои об ин алоқамандии байниҳамдигарии шаклҳои гуногуни обҳои табиӣ мебошад. Дар раванди гардиши намнокій мавҷудияти доимии воқеии захираи мазкур дар миқёси умумицаҳоній ба вучуд омадааст. Об истифода шавад ҳам, дар шакли об боқій мемонад, ҳарчанд аксар вақт ҳолати агрегатии ҳудро тағиیر медиҳад, ба моддаҳои дигар ҳамроҳ шуда, сифати табиии ҳудро аз даст медиҳад.

5.Ҳангоми ҳалли мүшкілоти обу захираи он дар минтақаҳо ҳамеша бояд нобаробарии речай обҳои табииро ба ҳисоб гирифт, яъне динамикаи он аз рӯйи солҳо, мавсим ва ҳатто дар доираи шабонарӯзій ба назар гирифта шавад. Баробари ин, нишондоди баландій ё пастии хусусияти обтаъминшавій, ҷараёни ҳамешагій ё речай яху гармій ба шароити фаъолияти иқтисоди миллій ва зиндагии аҳолій таъсирбахш аст. Ҳамаи ин зиддиятҳо дар таъмини раванди истифодабарии захираҳои об торафт пурзұр мегарданд.

Дар иқтисодиёт захираҳои об ба сифати омили об баромад мекунанд, ки ба зиндагии инсонҳо ва рушди истеҳсолот дар ҳар мамлакат таъсироти мұхим мерасонанд, ки аз инҳо иборатанд:

- ташаккули мұхити зисти инсон ва соҳаҳои истеҳсолій;
- ташаккули боигарии миллии мамлакат;

- восита ва предмети меҳнат;
- ҷобаҷогузории қувваҳои истеҳсолқунанда;
- тақсими байниминтақавӣ ва байналмиллии меҳнат (ноҳияҳое, ки заминҳои обёришавандашон аз камобӣ танқисӣ мекашанд, туризми байналмилӣ, ноҳияҳои маҳсусгардонидай моҳипарварӣ ва ғайра);
- муносибатҳои байналмиллии сиёсӣ (дарёҳои фаросарҳадӣ, ифлосшавии фаросарҳадӣ, муҳити об, истифодаи захираҳои биологии иншоотҳои фаросарҳадии обӣ ва амсоли инҳо).

Одинаев Ҳ.А. дар ин маврид қайд мекунанд, ки захираҳои об унсури муҳими сармояи табиӣ ва омили қалидии иҷтимоӣ-иқтисодии беҳдошти некуаҳволии ахолии ҳаргуна мамлакат ба ҳисоб мераванд.¹ Азнавсозии соҳтории иқтисодиёт барои истифодабарии сарфакоронаи об ҳамчун захираи дорои хусусиятҳои фоидаовари истеъмолӣ, ки додаи табиат аст, равиши навро талаб менамояд. Ҳангоми таҳлили истифодабарии сарфакоронаи об ҳамчун захираи табиӣ таъини усулҳо, ҷанбаъҳо, маҳдудиятҳо ва қоидаҳо бароигузарондани таҳлили мазкур хеле зарур аст. Масалан, ба сифати низоми қоидаҳои базисии экологию иқтисодӣ ҷиҳатҳои зеринро номбар кардан мумкин аст: қоидаи рушди устувор, қоидаи сарбориҳои иловагӣ барои захираҳои табиӣ, ҳуқуқи аҳолӣ барои дастрасӣ ба иттилооти экологӣ ва иштирок дар қабули қарорҳо дар соҳаи табиатистифодабарӣ ва г.

Фаъолияти ҳоҷагии об ҳангоми гузареш ба модели обистифодабарии устувор бо риояи қоидаҳои зерини асосӣ такя менамояд:

- дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври қонунӣ моликияти давлатӣ ба иншоотҳои обрасонии фонди давлатии об ҷорӣ карда шудааст;

¹ Одинаев Ҳ.А. Проблемы совершенствования управления трансграничным водопользованием в условиях Центральной Азии // Вестник ТНУ. -Душанбе, 2012.- № 8 (100).-С.3-10.

- фаъолияти хоҷагии об ҷузъи таркибии сиёсати мунаzzами устувор ва ҳамоҳангӣ рушди экологию иқтисодӣ мебошад;
- идоракунии фонди оби давлатӣ вазифаи низоми давлатии таъминкунандай ҳамоҳангии иҷтимоию иқтисодӣ ва экологии соҳаи обистифодабарӣ мебошад;
- ҳифз ва тақрористеҳсоли захираҳои об бароитаъмини раванди истеҳсоли маҳсулоти ҳӯрокворӣ ва ҳифзи саломатии аҳолӣ зарур аст;
- қоидай эҳтиёт ва пешгирии амалиёт дар азхудкуниӣ ва амалҳои барқароркуни захираҳои об ба эътирофи мураккабӣ ва арзиши баланди барқароркуни он, ҳамчунин зарари расонда ба иншооти об, ки бояд дар сарчашмааш бо роҳи маҳдудкуниӣ ё қатъи фаъолияти масъул бартараф карда шавад;
- қоидай пулакӣ будани истифодабарии об барои пӯшондани ҳарочоти барқароркуниӣ ва ҳифзи иншооти обрасонӣ, пардохтҳо барои ҳамаи намудҳои истифодабарии захираҳои об ва ҳарочоти бартарафсозии заарарҳо аз ҳисоби истифодабарандагони об ҷорӣ карда шудааст;
- мутобиқсозии банақшагирии фаъолияти хоҷагии об бо ҳамаи намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, аз он ҷумла истифодабарандагони замин;
- истифодаи нерӯҳои ватанӣ ва хориҷии илмию техникӣ барои иҷрои ҳадафҳои сиёсати истифодабарии устувори захираҳои об;
- баҳисобигирии вазъи экологии иншооти обрасон бо роҳи идоракунии чандир бо истифодабарии низоми меъёрҳои хоҷагии об, ба истиснои ҳолатҳои алоқаманд ба ҳифзи саломатии аҳолӣ;
- фоидаоварии фаъолияти истифодабарии захираҳои об аз нуқтаи назари самаранокии ҳарочот, риояи меъёрҳо ва стандартҳои экологӣ, ҷубронсозии заарарҳо ба иншооти обрасон;
- ҳамкориҳои байналмилалӣ дар идоракунии захираҳои об бо мақсади беҳтарсозии вазъи иншооти обрасон ва рушди самаранокии обистифодабарӣ;

- ҳолати дигаре, ки метавонадсадди роҳи рушди оқилонаи низоми истифодабари захираҳои об гардад, зиёд гардидани сарфи ҳарочоти он барои бехтар кардан сифати об (яъне, ба талаботҳои гигиени ҷавобгӯ будани он), обшоркуни заминҳо ва то ба истеъмолкунанда расонидани захираҳои обӣ мебошад.¹

Аксар донишмандон рушди устуворро ҳамчун рушди иқтисодие дар назар доранд, ки ҳалли ҳамоҳангӣ вазифаҳои рушди иҷтимоию иқтисодиро барои дурнамо ва ҳифзи вазъи мусоиди муҳити зист ва нерӯи табиию захиравӣ бо ҳадафи таъмини талаботи ҳаётӣ аҳолӣ таъмин месозад.

Масалан, ба ақидаи Х.Г. Норов, объекти идоракуни оби истифодабарӣ аз фаъолияти истифодабарии самараноки захираҳои об ҳамчун шакли маҳсуси муносибатҳои истеҳсолӣ мебошад, ки омӯзиш, истифода, ҳифз, такрористеҳсолкунӣ, тағйирдиҳии мақсаднок ва азnavsозии захираҳои об ва иншооти обрасонро ба манфиати одамон ва маҷмуи истеҳсолию хоҷагидориро дар бар мегирад.²

Дар таҳқиқоти И.П. Глазирина оид ба сармояи табиӣ дар иқтисоди даврони гузариш қоидаи назарраси рушди устувор барои иқтисоди даврони гузариш пешниҳод шудааст. Ба андешаи И.П. Глазирина, ки идомабахши ақидаҳои намояндагони мактаби иқтисоди экологӣ чун X. Дейли ва Р. Костанз мебошад, рушди устувор ин ҳамон намуди рушд аст, ки ба камшавии сармояи табиӣ оварда намерасонад. Дар навбати худ, мавсүф сармоя (капитал)-и табиӣ гуфта, ин ҷо захираҳои муайян, дороиҳои муҳити табииро, ки раванди истеҳсоли маҳсулоти арзишманд ва хизматрасониҳоро барои оянда таъмин месозанд, мефаҳмад. Яъне, сармояи табиӣ ин маҷмуи дороиҳоест, ки ба

¹Исайнова М.Ҳ. Иқтидорҳои обиу энергетикии Осиёи Марказӣ: сармоягузорӣ, иқтисодиёт ва экология. Маводи конференсияи байналмилалии илмию амали дар мавзуи «Масоили саноатикунонии истеҳсолоти аграрӣ» (25-уми феврали соли 2021)- Душанбе, Матбааи ДМТ, 2021. -324-325.

² Норов Х.Г. Совершенствование механизма управления водопользованием в сельском хозяйстве (на материалах Республики Таджикистан) Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. - Душанбе, 2010. -С. 7.

инсоният, захираҳо ва хизматрасониҳои экологӣ (обтаъминкунӣ, нерӯи ассимилятсионии захираҳои об, танзимкунонии мачрои об, нерӯи рекреатсионии захираҳои об ва ғайра) хизмат мерасонанд.

Махсусусияти риояи қоидай рушди устувор ҳангоми асосноккунии сарфакорона истифодабарии захираҳои об ба раванди обистифодабарӣ маҳдудияте ҷорӣ месозад, ки ҳангоми таҳияи пешниҳодҳо оид ба такмили механизми иқтисодии идораи обистифодабарӣ ба назар гирифта шудааст. Принципи сарбориҳои иловагӣ асосан маҳдудиятре ба ифлоскунии муҳити табиӣ ҷорӣ мекунад. Дар ин радиф ҷорӣ намудани амали қоидай мазкурро барои ҳамаи ҷузъҳои нерӯи захираи об ба мақсади таъмини рушди устувори низоми хочагии об дар доираи маҷмуи минтақавии табиию хочагидорӣ зарур мебошад.

Акнун ба таснифоти минбаъда оид ба таркиби асосии пурраи арзишҳои иқтисодии нерӯи обию захиравӣ рӯй меоварем. Он аз ҷамъбости равишҳои муаллифони гуногун ҳангоми баррасии масъалаҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об иборат аст. Тибқи таснифоти мазкур арзиши пурраи иқтисодии нерӯи обию захиравии минтақа ҷузъҳои зерини асосиро дар бар мегирад:

- арзишҳои асоснокшуда бо истифодабарии воқеии неъматҳои экологие, ки иншооти обрасон пешниҳод намудааст. Он метавонад бо ёрии даромади аз истифодабарии захираҳои об бадастоварда чен карда шавад;
- арзиш аз истифодабарии бавосита, ки бо ёрии даромадҳои иловагии бадастоварда аз хизматрасониҳои пешниҳодкардаи иншооти обӣ ҳисоб мешавад. Даромадҳои бадастоварда аз таъмини талаботи эстетикӣ, рекреатсионӣ ва дигар хизматҳо аз зумраи онҳоянд;
- арзишҳое, ки ба шакли алтернатива гузошта шуда, бо ҳифзи имконияти баровардани манфиати бевосита ё бавосита аз истифодабарии неъматҳои оянда алоқаманд аст. Одатан, он тавассути

омодагии ахолӣ ба пардоҳт барои ҳифзи муҳити зист, барои истифодаи минбаъда дар назар дошта мешавад;

- арзиши меросгузорӣ тавассути омодагии пардоҳт барои тозагии муҳити зист, ки дар оянда аз тарафи насли ҷавон истифода мешавад;
- арзиши мавҷудият. Дар муқоиса бо арзиши алтернативаи боқигузошта он на бо даромадҳои имконпазири оянда, ки бо истифодаи неъматҳои экологии иншооти обӣ алоқаманд аст, муайян карда мешавад, балки худи омили мавҷудияти экосистемаи обии тоза, гуногун ва маҳсулдехро дар назар дорад¹.

Бартарии асосии қоидаи мавриди назар имкониятҳои зерин мебошанд:

- нишондиҳии гуногунрангии манфиатҳои пешниҳоднамудаи объектҳои обрасон;
- инъикоси мураккабии вазифаи ҳисобкунӣ бо ёрии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (пулӣ)-и арзиши захираҳои об;
- нишон додани имкониятҳо дар бобати истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об бо ҳисобкуниҳои миқдорӣ.

Ба андешаи мо, баррасии ғояи (концепсияи) мазкур имконият медиҳад ба таҳияи самтҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об аз ҷанбаи баҳисобгирии маҷмуии арзиши он (арзиши истеҳсолӣ ва арзиши истеъмолии об) дар раванди такрористехсолкуни минтақа наздик шуд. Ин, ба назари мо, аз он ҷиҳат муҳим арзёбӣ мешавад, ки на танҳо талаботи ҳаминрӯза ба захираҳои об ба назар гирифта мешавад, балки банақшагирии истифодабарии сарфакоронаи он барои муҳлати дарозмуддат баҳри таъмини насли оянда таъмин мегардад.

Ба ғайр аз қоидаҳои дар боло номбаршуда дар адабиёти иқтисодӣ миқдори зиёди қоидаҳои қобили қабул дар масъалаи баҳисобгирии

¹И.Р.Хисматуллин. Региональный аспект рационального водопользования. Часть 3: Концепция полной экономической ценности// Сборник статей по материалам V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием школьников, студентов, аспирантов и молодых ученых 12-13 ноября 2015 г.- Лесосибирск, 2015. -С.227.

пурраи арзиши иқтисодии захираҳои об вомехӯранд. Дар байни онҳо дар асоси таҳлили ҳаматарафаи манфиатнокии онҳо барои маҷмуияти баҳисобигирии мушкилоти алоқаманд ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об инҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

- **низомнокӣ (системанокӣ)**, ки он баррасии захираҳои ҳавзai дарёҳо ва талаботи ҷамъиятро дар ҳудудҳои он ҳамчун низоми ягонаи яклуҳт талаб менамояд;

- **ҳавзавӣ (бассейнӣ)**, ки банаざргирии далели мавҷудияти захираи об ва нерӯи он дар ҳудуди сарҳадҳои табиии об, ҳамчунин бо назардошти манфиатҳои аҳолӣ ва соҳаи истеҳсолӣ дар ҳудуди ҳавзai дарёро талаб менамояд;

- **вариантнокӣ**, ки маънои имконияти баҳисобигирии мушкилоти афзалиятнокро дар минтақа, ки алоқаманд бо истифодабарии объектҳои об тавассути интихоби ҳарочоти мақсадноки ниҳоӣ мебошад, дар назар дорад;

- **ҷораҳои азнавсозии экосистемаҳои об**, ки дар он фаъолияти ҳочагии об набояд экосистемаи обиро аз ҳолати нишондиҳандаҳои муқарраршуда берун барорад;

- **қоидаи тавозунӣ**, ки арзёбии мутобиқати байни микдору сифати об ва инкишофи низоми ҳочагидориро талаб мекунад;

- **қоида (принцип)-и минимакса** барои мавҷудияти ҳамоҳангӣ дар шароити таъмини ҳатмии манфиатҳои ба ҳам зид ва талаботҳо лозим аст.

Ба андешаи мо, қоидаҳои мавриди назар ба талаботи имрӯзai пешниҳодкардаи назарияҳои иқтисодӣ, консепсияи обистифодабарии устувор ва таҳқиқотҳои баҳшида ба мушкилоти истифодаи сарфакоронаи захираҳои об пурра ҷавобгӯ мебошанд.

Таҳлили амиқи намудҳои гуногуни захираҳои табиӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ асоси консепсияи марҳалаҳои захираро ташкил медиҳад. Ин аст, ки дар ин маврид таваҷҷӯҳи асосӣ ба имкони истифодаи нисбатан самараноки захираҳо, ки ба муомилоти ҳочагӣ

ворид карда мешаванд, бо шарти муносибати нисбатан сарфакорона ба муҳити зист равона карда мешавад.

Қисматҳои таркибии хочагии об дар дилҳоҳ давлат шаклҳои асосии истифодабарии обро дар бар мегиранд. Онҳо, ба ақидаи Л.М. Коритний, аз шаш қисмат ё шохаҳо иборат мебошад:

1. Обтаъминкуни саноат, хочагии манзилӣ(маишӣ) ва кишоварзӣ;
2. Гидромелиоративӣ: обёрикунӣ ва хушккунӣ;
- 3.Гидроэнергетика;
- 4.Нақлиёти обӣ: киштиронӣ ва чӯбкашонӣ;
- 5.Хочагии моҳипарварӣ;
- 6.Обу солимгардонӣ (рекреатсионӣ): истироҳатгоҳиву балнеологӣ, варзишию сайёҳӣ ва моҳидориу шикорчигӣ¹.

Маълум аст, ки соҳаҳои гуногуни хочагӣ ба сифати захираҳои об талаботи гуногун доранд ва бо ҳусусияти якшаклаи таъсир ба ҳолати экологии он фарқ мекунанд. Вобаста ба ин, тақсими зермарҳалаҳо ва шохаҳои онро аз рӯи аломатҳои соҳавӣ гузаронида, онҳоро ба минтақаи муайянмутобиқгардонидан мувофиқи мақсад аст.

Ҳамаи ҷузъҳои даври хочагии об аз рӯйи низомҳои гидрографӣ ба марҳалаи ягона муттаҳид мешаванд, ки аз реҷаи об ва сифати об, маҷмӯъаҳои минтақавии хочагии об вобастаанд. Таҳқиқоти таъсироти антропогенӣ ба объектҳои об ва таҳияи чораҳои обмуҳофизаткунӣ дар доираи маҷмӯи хочагии обрасонӣ анҷом дода мешаванд. Дар ноҳиябандии табииву хочагӣ маҷмуъаҳои хочагии об, чун қоида, ба ноҳияҳои табииву хочагӣ мутобиқ мебошанд.

Дар шароитҳои гуногуни табиӣ андозаи обистеъмолкунӣ, пеш аз ҳама, аз таъминоти оби ҳудуд, мавҷудияти об дар сарчашмаҳо вобаста аст. Дар шароити якхелай табиию иқлимий андозаи обистеъмолкунӣ аз рӯи масштаби истехсолот, ки барои он об ва технологияи барои

¹Корытний Л.М. Геосистемный подход к решению региональных водоресурсных проблем. - Иркутск, 1992. -С. 27.

истифодаи он зарур аст, муайян карда мешаванд. Дар навбати худ, онҳо аз як қатор омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ, муносибатҳои ҳуқуқиу иқтисодӣ дар ҷомеа, сохтори истеҳсолот, сатҳи фарҳанги муҳандисӣ ва экологӣ, анъанаҳои миллӣ вобаста мебошанд. Бояд гуфт, ки дар даҳсолаҳои охир иқтисодиёти мамлакат, дар умум ба таври экстенсивӣ, ҳароҷоти қалони табиӣ, аз он ҷумла ҳароҷоти захираҳои об тараққӣ мекард. Яъне, технологияҳои сарфакунандай захираҳо ба таври нокомил ҷорӣ буданд.

Обтаъминкуни истифодабарандагонро ба таври шартӣ ба ду намуд ҷудо метавон кард:

1.Истеъмолкуние, ки бо гирифтани об аз сарчашмаҳо анҷом дода мешавад. Соҳаҳои асосии истеъмолкунандай об саноат, кишоварзӣ, ҳоҷагии манзилию майшӣ ба ҳисоб мераванд.

2.Обистифодабарие, ки истифодабарии обро бе гирифтани он аз сарчашма дар назар дорад. Соҳаҳои мазкури истифодабарандай об инҳоянд: гидроэнергетика, нақлиёти обӣ, солимгардонӣ (рекреатсия).

Дар ҳар ду ҳолат тағйирёбии сифати об мушоҳида мешавад. Минбаъд барои қулай ифода кардани мақсад истифода бурдани истилоҳи «обистифодабарӣ» барои ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагӣ беҳтар аст, зоро таҳти таъсири раванди мазкур таъсири инсон ба захираҳои об нисбатан пурра ба назар гирифта мешавад.

Ҳангоми муайянкуни сарфакорона истифодабарии захираҳои об мувоғиҳи мақсад аст, ки ҷанбаъҳои сарфакории истифодабарии он дар иқтисоди минтақа аниқ ҷудо карда шаванд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки усулҳои хориҷиу ватании таҳияи ҷанбаъҳои рушди сарфакоронаи сарватҳои табиӣ тамоюлҳои зеринро дар бар мегирад:

- афзоиши микдори нишондиҳандаҳо боиси зарурӣ гардидани таснифоти онҳо ҳангоми арзёбии рушди устувору сарфакоронаи сарватҳои табиӣ шудааст. Вобаста ба ин, ба ҷанбаъҳои рушди устувору сарфакоронаи сарватҳои табиӣ ворид кардани нишондиҳандаҳои шаклҳои балансӣ пешниҳод шудааст, ки индикаторҳои зеринро дар бар

мегирад: таносуби байни нерӯи обию захиравии минтақаҳо ва дараҷаи истеъмоли он бо назардошти чорабиниҳои ҷубронпазир;

- барои ҳар як сатҳи рушди устувори захираҳои обӣ (ҷаҳонӣ, миллӣ, минтақавӣ) ҷанбаъҳо ва омили асосӣ муайян карда мешавад. Барои мисол, дар сатҳи минтақавӣ нақши афзояндаро омили инсонӣ (иҷтимоӣ) ишғол мекунад;

- нишондиҳандаҳои интегралӣ, ки ба он нерӯи обию захиравӣ (НОЗ)-и тасҳехшуда бо назардошти омили обии он, «экомаҳсулот»-и минтақавӣ ва индекси нерӯи рушди инсонӣ дохил мешаванд. Он дар мониторинги равандҳои гузариш ба истифодаи сарфакоронаи устувори захираҳои об мавриди истифода қарор мегирад;

- дар сатҳи минтақаҳо аз рӯи аҳамиятшон баъзе нишондиҳандаҳо ҳамчун ҷанбаъҳои алоҳида нигоҳ дошта мешаванд (дар ҳолати афзоиши умумии шумораи онҳо), ҳамчунин нақши ҷанбаъҳои интегралӣ, аз он ҷумла арзёбии нерӯи обию захиравӣ, инсонӣ ва ғ. меафзояд.

Дар навбати худ, ба ақидаи як гурӯҳ олимони соҳа (Лемешев М.Л., Чепурных Н.В., Юрина Н.П. ва диг.) низоми маҷмуии ҷанбаъҳои минтақавии экологию иқтисодӣ ҳангоми гузариш ба модели рушди сарфакорона ва устувори истифодабарии захираҳои об дар минтақа метавонад як мувозинати оқилонаи миёни табиат ва ҷамъиятро таъмин намояд.¹

Дар маҷмуъ, ин низом аз нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва ҷанбаъҳои мусоидати экологӣ иборат аст, ки таркиби онҳоро ҷунун арзёбӣ намудан мумкин аст.

- нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ки бо нерӯи обию захиравии минтақа ҳамоҳанг карда шудаанд (гунҷоиши об дар иқтисоди минтақа, вазни қиёсии обистифодабарӣ ва вазни қиёсии обҷудокунӣ ҳангоми

¹ Лемешев М.Л., Чепурных Н.В., Юрина Н.П. Региональное природопользование: на пути к гармонии. - М.: «Мысль», 2006. - С. 51.

истехсоли як воҳиди маҳсулот дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди минтақа ва гайра);

- ҷанбаъҳои мусоидати экологӣ, ки аз рӯйи схемаи «саrbории захираҳои об - ҳолати захираҳои об - чораҳои ҷавобӣ оид ба барқароркунӣ ва ҳифзи захираҳои об» ба гурӯҳҳои зерин муттаҳид карда шудаанд:

- 1) бехатарии экологӣ аз таъсироти манғии омили об;
- 2) ҳифзи нерӯҳои обиyo захирavӣ;
- 3) саrbории захираҳои об;
- 4) сифати зиндагии аҳолӣ, ки аз омили об вобаста аст;
- 5) сиёсати экологӣ (обӣ).

Дар умум, дар мамлакат обистифодабарӣ хусусияти истифодабарии исрофкорона дорад. Рушди истехсолот дар солҳои минбаъда дар ҳолати нигоҳдории нишондиҳандаҳои баланди ғунҷоиши об ва ҳочагии об метавонад норасоиҳои захираҳои обро дар минтақаҳои алоҳидай мамлакат ба таври назаррас пурзӯр гардонад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, амиқшавии тамоюли исрофкории обистифодабарӣ дар мамлакатро ҳамчун яке аз мушкилоти назарраси рушди иқтисоди мамлакат бояд мавриди назар қарор дод.

Объектҳои обрасон, чун қоида, «обанбор» барои холӣ кардани обҳои истифодашуда ба ҳисоб мераванд, зоро онҳо дорои нерӯи ассимилятсионие мебошанд, ки худбарқароркунӣ ва худтозакунии объектҳои обиро таъмин месозанд. Партофтани обҳои истифодашуда ба коҳиши назарраси сифати об оварда мерасонад, ки ба обтаъминкуни аҳолӣ ва корхонаҳо таъсири манғӣ мебахшад. Ба ақидаи мутахассисон, дар шароити коҳиши умумии истехсолот, пастшавии самаранокии истифодабарии захираҳои об дар иқтисодиёти миллӣ ҳолати объектҳои ҳочагии об ва иншоотҳои гидротехникий ба таври назаррас бад гашт.

Ҳамин тариқ, мушкилоти зикршудаи ҳочагии обро дар мамлакатдар шакли рушди тамоюли исрофкорӣ дар обистифодабарӣ,

бадшавии сифати об, тезутундшавии вазъи обтаъминкуни аҳолӣ ва иқтисодиёт, афзоиши зарар аз таъсири зиёновари об, фарсудашавии фондҳо ва коҳишёбии ҳолати иншооти гидротехникиро ҳамчун бӯхрони умуминизомӣ дар чунин як соҳаи калони инфрасоҳторӣ-ҳоҷагии об метавон баҳогузорӣ намуд. Бӯхрони мазкур аз як қатор сабабҳои объективӣ ва субъективӣ вобаста аст, ки дорои ҳам хусусияти таъриҳӣ ва ҳам мутобиқшавӣ ба шароити нави ҳоҷигидории бозорӣ мебошанд ва ҳалли фавриро талаб менамоянд.

1.2.Моҳият, соҳтор ва нақши механизми иқтисодӣ дар низоми идоракуни зарихои об

Дар шароити имрӯза ҳоҷагии об аз идоракуни иқтисодии объектҳои обтаъминкуни ҳавзаҳои он дар сатҳи минтақа ҷудо нест. Идоракуни онҳо бояд якҷоя ба роҳ монда шавад. Дар илми иқтисодиёт се шакли механизмҳои иқтисодии истифодабарии сарватҳои табииро ҷудо мекунанд.

1.«Механизми маҳдудкунанда» - механизми аз ҷиҳати экологӣ хеле нарм ба ҳисоб меравад. Он барои рушди иқтисодии соҳа ва комплексҳо ҷаҳорҷӯбаи маҳдудиятҳои умумиро фароҳам мекунад, вале амалан дар роҳи фаъолияти онҳо садде намегузорад. Чунин шакли механизми иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ба азбайнбарии оқибатҳои манғии экологӣ равона шудааст. Ин аст, ки дар ин маврид ба суръат ва миқёси рушд таъсири зиёд расонида намешавад.

2.Механизми саҳт, «фишордиҳанда», ки тавассути сиёсати ҷиддии андозӣ, кредитӣ, мучозоти рушди соҳа ва комплексҳои муайян ба васеъсозии базиси табиии онҳо фишори амалӣ меорад. Дар натиҷа, он дар умум, ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои табии мусоидат менамояд. Механизми мазкур барои як қатор соҳаҳои истифодабарандай табиат дар мамлакатҳои Ҷарб ҳос аст.

3. Механизми ҳавасмандкуни рушди истеҳсолоти ба экология мувоғиқу табиатҳифзкунанда ва шаклҳои гуногуни фаъолият. Чунин механизми табиатистифодабарӣ ба афзоиши истеҳсолот дар пойгоҳи

технологияҳои нав мусоидат карда, имконият медиҳад тарзи истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ беҳтар карда шаванд.

Ба андешаи баъзе муҳаққиқон (Выварец Л.Д. ва Сафонов Е.В ва диг.) мутобиқатқунониро дар истифодабарии сарватҳои табиӣ ҳангоми васеъсозии миқёси истифодабарии захираҳои табиӣ дар кишоварзӣ (шакли механизми иқтисодӣ бо маҳдудияти муътадил), ё ба муътадилгардӣ ва ихтисори миқёсии табиатистифодабарӣ (шакли механизмҳои саҳт ва ҳавасмандкунанда) аз интихоби ҳадафҳои рушди иқтисодиёт вобаста медонанд.¹ Ба андешаи мо, дар воқеяят ҳар як механизми зикршудаи иқтисодии истифодабарии табиат дар шакли асил ва ягона мавҷуд нест. Зоро ҳамгирои онҳо ноҷор ва мувофиқи мақсад мебошад. Дар ин бобат бисёр ҳамгироиҳо ба технологияҳои дақиқ, истеҳсолот ва намудҳои фаъолият алоқаманд мебошанд. Дар ояндаи наздик аз мавқеи экологикунонии рушди иқтисодӣ оmezishи механизмҳои ҳавасмандкунанда аз лиҳози истифодабарии устувори сарватҳои табиӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Дар мавриди маҳсусиятҳои механизмҳои иқтисодии истифодабарии сарватҳои табиӣ бо усули бозорӣ қайд кардан лозим меояд, ки таваҷҷуҳи ягона ба ҷанбаъҳои бозорӣ ва тиҷоратикунонии содаи соҳаи табиатистифодабарӣ дуруст нест. Быц Й.Д. дар ин бора қайд мекунад, ки ҳавасмандиҳои бозорӣ дар соҳаи ҳифзи табиат бояд якҷоя бо инкишофи усулҳои танзими ҷамъиятию давлатии истифодабарии табиат ба роҳ монда шаванд.² Дар ин маврид, ба ақидаи мо, қонунгузориҳои дурусти истифодабарии сарватҳои табиӣ, пойгоҳи меъёрию методӣ, низоми стандартҳои экологию иқтисодӣ аҳамияти маҳсус доранд. Ҳамчунин, назорати васеи ҷамоатчиғӣ дар кори таҳияи

¹ Выварец Л.Д., Сафонов Е.В. Разработка механизма экономического стимулирования эффективного использования питьевой воды на предприятиях промышленности в условиях рынка /Эколого-водохозяйственный вестник. - Вып. 2, - Екатеринбург: Изд-во «Виктор», 1998. - С. 40 - 52.; Григорьев Е.Г., Хозяйственный механизм территориального водопользования. -М.: Наука, 1994. - С.49-53 (176 с.).

² Быц Й.Д. О совершенствовании экономического механизма водного хозяйства//Мелиорация и водное хозяйство. - М., 1998. -№3. С. 4-5.

қарорҳои иқтисодӣ оид ба экология, ошкорбаёнӣ ва дастрасии иттиллоот барои аҳолӣ зарур аст.

Схемаи имрӯзai механизмҳои иқтисодии истифодабарии сарватҳои табиӣ дар расми 2 тасвир ёфтааст.

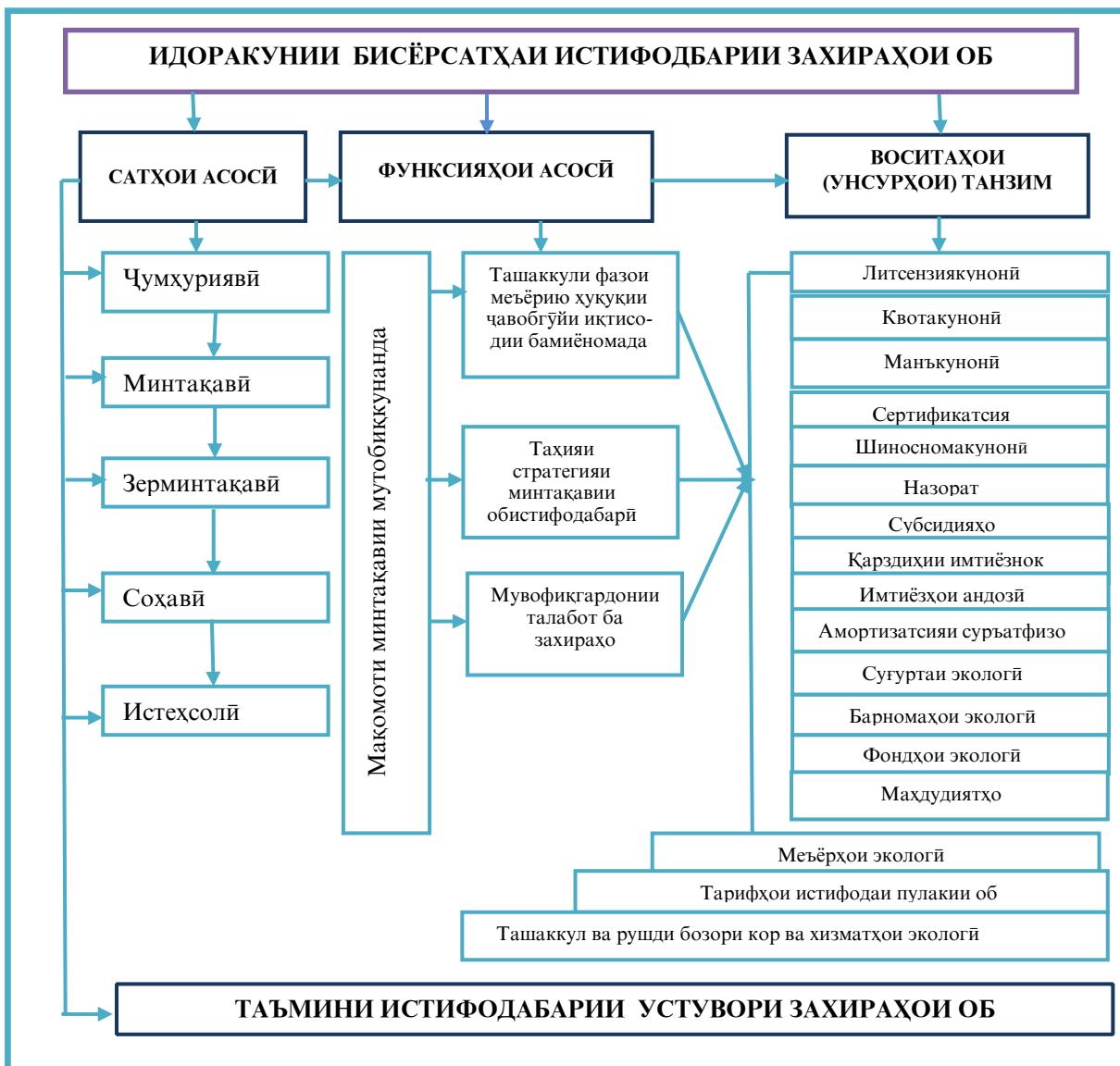
иқтисодии захираҳои об, пардохтҳои истифодаи захираҳои мазкур, ҳавасмандсозии обистифодакуни сарфакорона, таъмини молиявии на танҳо фаъолияти корхонаҳои об, балки ҳифз ва истеҳсоли захираҳои об, амалисозии сармоягузории соҳтмон ва азнавсозии ишооти муҳандисӣ ва системаҳои хочагии обро низ дар бар мегирад.¹ Зиёд будани кори таҳияи механизми иқтисодии обистифодабариро маҳсусияти ташкилию иқтисодии хочагии об нишон медиҳад. Бо назардошти он, ки корхонаҳои хочагии об ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт даҳл доранд, идоракуни онҳо ба ихтиёри вазорат ва идораҳои гуногун voguzor шудааст. Истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об мутобиқкунии фаъолияти ҳамаи ташкилотҳои марбут бо истеъмол ва тақрористеҳсолкуни обро пешбинӣ мекунад.

Дар ҷомеа муддати зиёд андешае ҳукмрон буд, ки захираҳои об номаҳдуданд ва ҳамеша ройгон дастрас карда ҳоҳанд шуд. Аммо маълум гардид, ки ин ақида нодуруст аст. Бо рушди қувваҳои истеҳсолкунанда дар мамлакатҳо, маҳсусан афзоиши истеҳсолоти обмасрафкунанда, ифлосшавии сарчашмаҳои об, бавуҷудоии зиддиятҳо дар байни истифодабарандагони об дар мавриди истифодабарии захираҳои об, ниҳоят, бо норасони об дар ҳавзай дарёҳои калон ҳарочоти ҷомеа барои зиёд намудани захираҳои оби мавҷуда ва мутобиқ кардани он бо стандартҳои зарурии сифат хеле афзуданд. Маълум гардид, ки ҳаҷми об ҳам маҳдуд аст ва он барои ҷомеа маҳсулоти хеле гаронбаҳост.

Мороков В.В.дар ин раванд қайд мекунад, ки танзими иқтисодии истифодабарии об ин маҷмӯи чорабиниҳоест, ки мақсадаш беҳтарсозии раванди истифодабарии об ва коҳиши таъсири манфии расида ба захираҳои об бо роҳи истифодаи фишангҳои таъсирбахши умуми иқтисодӣ мебошад. Баҳогузории танзими иқтисодӣ бо роҳи ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот оид ба ҳаҷми ҳарочот ва пардохтҳо ва

¹ Комаров П.Л. Организационно-экономический механизм рационального водопользования //Экономист. -1998. - №5. - С.3-7.

дар бораи самаранокии онҳо ҷиҳати истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об анҷом дода мешавад.¹

Расми 3. Схемаи механизми бисёрсатхай идоракунии истифодабарии захирахои об Сарчашма: Тахияи муаллиф

Низоми танзими иқтисодии обистифодабарӣ баҳисобгирӣ ва таҳлили иҷтимоию иқтисодии захираҳои об, ҳаҷми он, ҳолат, истифодабарӣ; маблағгузории барномаҳои экологӣ ва чорабиниҳои ташкили шартномаҳо ва литсензияҳо барои обистифодабарии маҷмӯй; ҳалли мушкилоти арзёбии иқтисодии захираҳои об; таҳияи лимитҳои

¹Мороков В.В. Задачи и организация предплановых: исследование охраны вод в регионе /В СП, Охрана природных вод Урала. Свердловск, 1999. - С. 11-20.

илмии асоснокшуда барои истифодаи онҳо; меъёрҳои партови моддаҳои зааровар; рушди фондҳои экологии об, сугурта; ҳавасмандсозии иқтисодии тозагии экологии истеҳсолот ва маҳсулот; рушди технологияҳои бепартов, ҳамчунин ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ ва субсидияҳо ба ин мақсадро дар назар дорад, (*расми 3*).

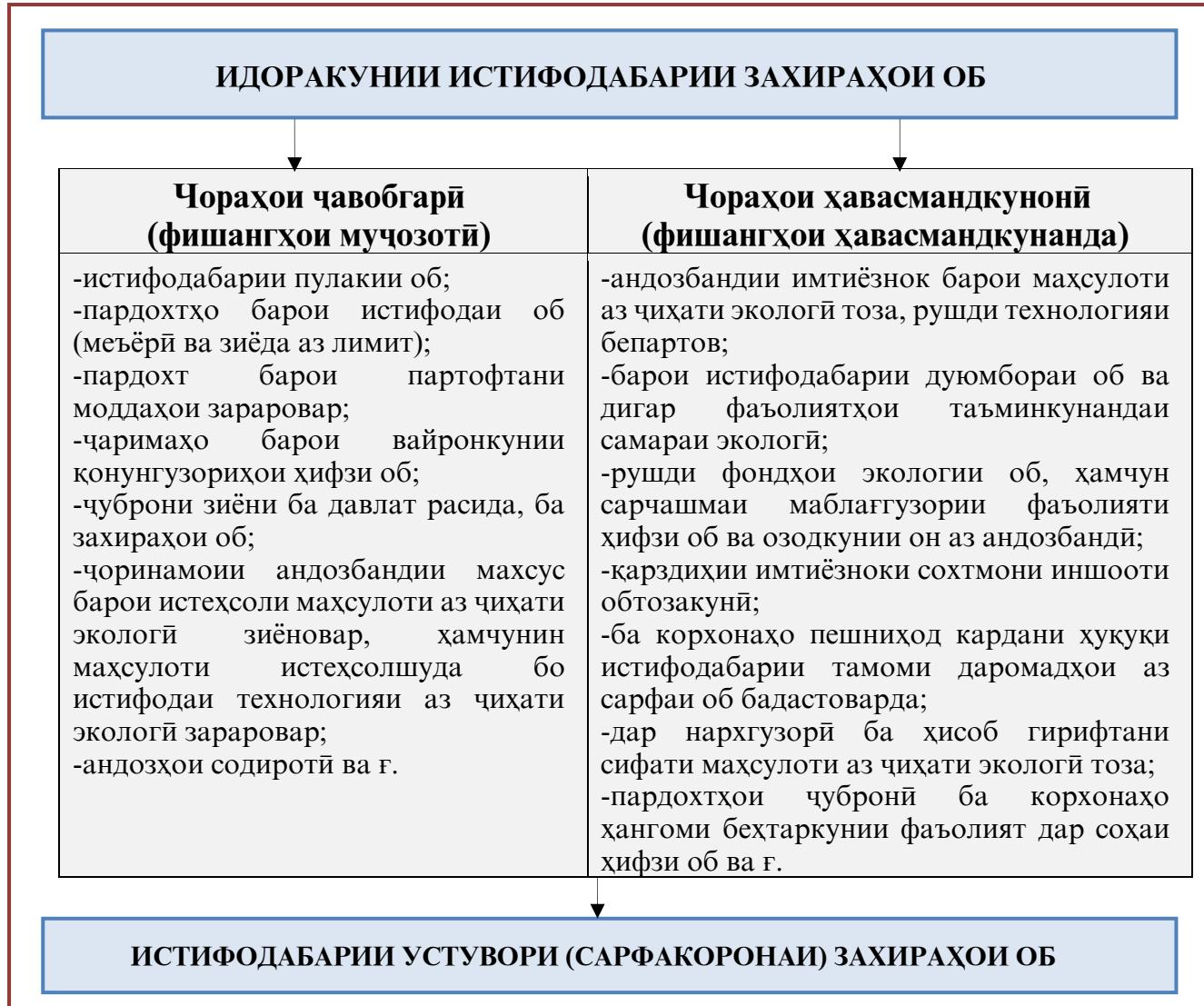
Шакли аз ҳама маълум ва кайҳо истифодашавандай танзими иқтисодии истифодаи об ҷорабиниҳои дар доираи қонунгузориҳои ҷории даҳлдори сиёсати фискалӣ (даромадҳои давлатӣ) мебошад. Ба онҳо дохил мешаванд:

- имтиёзҳои андозӣ барои батартибдарории сармоягузориҳои ҳифзи об (аз он ҷумла барои тезонидани амортизатсияи таҷҳизоти тозакунӣ);
- пардоҳтҳо: барои партови зиёнвар, мучозот барои баланд бардоштани лимитҳои муайянкардаи партовҳо;
- субсидияҳои мақсаднок ва қарздиҳиҳои имтиёзнок;
- тарифҳои воридотӣ, андозҳои содиротӣ ва ғ.

Ҳавасмандкунонии иқтисодӣ карда мешавад бо ёрии фишангҳои ҳавасмандкунанда ва мучозотӣ амалий кунонида шаванд. Ин ду ҷиҳати ҳавасмандсозии иқтисодиро мумкин аст ҳамчун ҷораҳои ҳавасмандсозӣ ва ҷораи ҷавобгарӣ муайян кард (*Ҷадвали 1.2.1.*).

Солҳои зиёд низоми танзими фаъолияти хочагии об дар Тоҷикистон ба таври маъмурӣ ва усулҳои иқтисодӣ ба роҳ монда шуда буд. Ҷунин ҳолат дар давраи имрӯза ҳам то андозае идома дорад. Бояд гуфт, ки ба усулҳои маъмурӣ литсензияҳо ва додани иҷозатнома барои обистифодабарии маҳсус дохил мешаванд (ин иҷозатнома ба обпарто дар ҳудуди ҳадди иҷозатдодашуда (ҲҲИ) ва партови муваққатии обпарто (ПМО) мебошанд). Ба усулҳои иқтисодӣ пардоҳт барои истифодабарии захираҳои об дохил мешавад, ки аз пардоҳти ҳаққи партов ба обпарто ва пардоҳт барои партови моддаҳои зиёнвар, ки ба объектҳои обрасон аз обҳои равон дохил мешаванд, иборат аст.

Чадвали 1.2.1. Фишангҳои иқтисодии идоракунии истифодабарии захираҳои об

Сарчашма: Чадвал дар асоси таҳлилу баррасии маълумоти ҷамъоваришуда таҳия ва тартиб дода шудааст.

Низоми муайянкуни андозаи пардохтҳо дар амал душвор нест. Он ба арзёбии якхелакардаи вазни қиёсии зиёни иқтисодии аз ифлосшавии обҳо, объектҳои об (сомонӣ/тоннаи қиёсӣ) бо ёрии коэффицентҳои баҳисобгирандаи хатарнокии нисбии моддаҳои зарарнок (андозаи баръакс ба ҷамъшавии ҳадди иҷозатдодашаванда (ниҳоӣ) ва коэффицентҳои баҳисобгирандаи вазъи экологӣ ва аҳамиятнокии экологии объекти алоҳидаи об асос карда шудааст.

Дар умум, низоми пардохтҳо хусусияти ҷубронпазирӣ доранд. Аммо аслан он бо ҳарочоти воқеии зарурӣ барои татбиқи чора-биниҳои ҳифзи об дар объекти алоҳидаи об алоқамандие надорад. Бо

вучуди чиддӣ будани талабот аз сифати обҳои равон андозаи пардохтҳо барои партови об аз ҳудудҳои ҳассосияти корхона берун мебошад (ҳам дар мавриди ичро шудани лимитҳои таъиншуда, ҳам дар ҳолати баланд шудани онҳо). Баробари ин, пардохтҳо вазифаи ҳудро дар мавриди механизми таъсирбахши иқтисодии пешгирий ва коҳиши ифлоскуни объектҳои об ба таври пурра ичро карда наметавонанд.

Низоми танзими иқтисодии фаъолияти ҳочагии об дар мамлакати мо, аз он ҷумла бамеъёрдарории партовҳои моддаҳои зараррасон, ки ба объектҳои об бо маҷрои обҳои равон дохил мешаванд, ба вазъи воқеӣ мутобиқат намекунад. Далелҳои амалкарди гайрисамаранокии қоидаҳо ва механизмҳои истифодашаванда инҳо буда метавонанд:

- ҳолати гайриқаноатбахши аксари объектҳои обӣ, ки мавриди истифодақарордоранд. Низоми бамеъёрдарории партови моддаҳои зарарнок асосан ҳусусияти партовафзункуниро дорост;

- ҷамъшавии ҳадди иҷозатдодашудаи моддаҳои зарарнок вобаста ба тарзи обистифодабарӣ дар объекти об таъин карда мешавад (ҳочагии комуналиюоби нӯшокӣ, фарҳангии майшӣ, ҳочагии моҳипарварӣ).

Ҳамин тавр, низоми бамеъёрдарорӣ шаклан дар асоси сифати истеъмолии объекти об, ки барои шакли муайяни истифодабарӣ таъин карда шудааст, созмон дода мешавад, ки ин аз тасаввурот ва қоидаҳои имрӯзаи ҳифзи табиат то андозае фарқ мекунад.

Камбудии дигари низоми мавҷудаи бамеъёрдарории истеъмоли об бо ҳусусияти аниқии ҳисобкуни он алоқаманд мебошад. Дар ин маврид ҳисобҳо барои ҳар як корхона алоҳида ичро карда мешаванд. Талаботи ҳисобу китоби паиҳами ҳаддию иҷозатии партов аз сарчашма ба маҷро, ки дар ҳуҷҷатҳои нормативӣ нишон дода шудаанд, амалан ичро карда намешаванд. Дар ин маврид бамеъёрдарории маҷмуии фаъолияти ҳочагии об дар ҳудуди қитъаи хеле қалони гардиши об зарур мебошад. Ин амал ба ҳалли вазифаи

ҳамоҳангсозии самараи ҳифзи табиат дар ҳолати сатҳи дастраси ҳарочоти муассиса, ё ҳамоҳангсозии ҳарочот ҳангоми талаботи таъиншудаи экологӣ мусоидат меқунад.

Чанбаи дигари муҳими масъала асосноккунии техникую иқтисодии талаботи сифати обҳои равон мебошад. Ҳуди қоидай дар низоми бамеъёрдарорӣ воридшуда ҳам имконияти техникӣ, ҳам имконияти иқтисодии дастрасии нишондиҳандаҳои талаботи тозагии обҳои равонро ба ҳисоб нағирифтааст. Ноаниқии «қоидаҳои бозӣ» корхонаро ба ҳолати номуайянӣ ва вобастагӣ мегузорад, он кафили ҷавобгӯйи ҷорабиниҳои пешниҳодшудаи ҳифзи об ва ичрои онҳо буда наметавонад.

Баробари бамеъёрдарории таъсиррасонӣ ба захираҳои об фишанги дигари муҳими механизми иқтисодӣ банақшагирӣ ба ҳисоб меравад. Банақшагирии истеъмоли сарфакоронаи об ин таъини суръати мутобиқ ва таносуб байни ҷузъҳои алоҳидаи раванди мазкур - суръати истифода, ҳифз ва такрористехсолқунии об мебошад.

Дар ин маврид нишондиҳандаҳои зерини банақшагирии обтаъминкунӣ мавриди истифода қарор мегиранд:

-ҳаҷми обистеъмолкунӣ, аз он ҷумла барои эҳтиёҷоти истехсолию ҳочагӣ, оби ҳочагию нӯшокӣ, ки ба истеъмолгарони дигар дода шудааст;

- ҳаҷми обҷудокунӣ (аз он ҷумла меъёрию тоза, тоза ба андозаи меъёрий, ифлосгардида);

- ҳарчи об дар низомҳои таъмини гардиши об ва фоизи истифодаи обе, ки такмили техникии низомротақозо дорад;

- нерӯи иншооти тозакунӣ ва коэффициенти истифодабарии обе, ки сарфакории обистеъмолгаронро ифода меқунад.

Бо баҳодиҳии низоми пешниҳодшудаи нишондиҳандаҳо хулоса кардан мумкин аст, ки ҳамоҳансозии онҳо ба дастрасӣ ба натиҷаҳои ниҳоӣ, яъне, таъмини талабот ва ҳифзи нерӯи обиу захиравӣ хеле кам аст. Ба андешаи мо, ҷорӣ намудани нишондиҳандаҳои нави

ифодакунандай истифодаи об дар корхонаҳо зарур мебошад, чунончӣ, ҳарчи захираҳо барои воҳиди маҳсулот, таносуби микдори оби гирифташуда ва ба таври манфиатовар истифодашуда ва ғ.

Дар ин маврид, асоси механизми иқтисодии идоракунии обистифодабарӣ бояд арзёбии арзиши захираҳои об бошад. Баҳогузории иқтисодии об ҳамчун захираи табиӣ барои таъини андозаи пардоҳт, ҳамчунин барои инъикоси захираҳои об дар таркиби сарвати миллии мамлакат зарур мебошад.

Арзёбии иҷтимоию экологиу иқтисодии захираҳои об чунин ба назар мерасад: низоми нишондиҳандаҳои сифатӣ ва микдорие, ки андоза, соҳтмон, ҳолат ва имкониятҳои эҳтимолии истифодабарии хоҷагии обро бо назардошти принсипҳои истифодабарии сарфакоронаи сарватҳои табиӣ мефаҳмонад.

Арзёбии захираҳои об дар доираи стратегияи идоракунии обистифодабарӣ нақши дугонаро мебозад.

Якум, ҷиҳатҳои зерин ба вуҷуд меоянд: механизми иқтисодии обистифодабарӣ, ки дорои ҳадафи ҳифзи захираҳои об дар сатҳи таъминкунандай баланси манфиатҳои насли имрӯза ва оянда мебошад.

Дуввум, сатҳи мутобиқи тақсими ҳароҷот дар байни хоҷагии об ва сектори иҷтимоию саноатӣ асоснок карда мешавад. Ин вазифаи одатан иҷрошаванда дар доираи назарияи фаъолияти ҳамоҳангушуда ва тезутундшаванда дар шароити норасоии мунтаҳами захираҳои об мебошад. Бояд гуфт, ки таҳқиқоте нест, ки дар он принсипҳои рентавии баҳодиҳии захираҳои об гузаронда шуда бошанд. Илова ба ин, то имрӯз тарафдорони зиёди равияи ҳароҷотӣ барои баҳодиҳии онҳо мавҷуданд. Равияи ҳароҷотӣ ҳангоми таҳияи тарифҳои оби истифодашаванда аз тарафи корхонаҳои саноатӣ барои эҳтиёҷоти технологӣ ва истеҳсолӣ ҳамчун база истифода шудааст. Дар асоси он ҳамаи низомҳои пешамалкунандай истифодабарии пулакии захираҳои об дар кишоварзӣ ба роҳ монда мешаванд. Чунин таҷриба имрӯз ҳам кам истифода намешавад, дар ҳолате, ки корҳо оид ба таъини тарифҳо

барои об, ки аз рӯйи онҳо ҳисобу китобҳо ба корхонаҳо анҷом дода мешаванд, идома доранд.

Муаллифони консепсияи харочотии арзёбии захираҳои об пешниҳод меқунанд, ки ҳамаи харочоти моддӣ ва меҳнатии обтаъминкуни марбут бо соҳтмон ва истифодабарии гидроиншоот ба ҳисоб гирифта шаванд. Чунончи, баҳодиҳии об дар сарчашмаҳои рӯизаминиӣ дар асоси харочоти солонаи истифодабарии объектҳои хоҷагии об, ки дар ҳудудҳои ҳавзаи дарё мавҷуданд: гидроузелҳо ва обанборҳои таъиноти маҷмӯӣ, иншоотҳои муҳофизатӣ дар обанборҳо (сарбанд, иншооти танзимкунанда, иншооти дренажӣ, таҷҳизоти обпасткунанда ва ғ.), ки барои ҳимоя аз обзеркуниӣ ва обпаҳшкуниӣ ҳудудҳои атрофи обанбор заруранд; обанборҳои ҳаҷмашон хурд ва миёнаи таъиноти маҳдуд; наҳрои азnavtaқsimкуниӣ маҷрои об дар ҳудуди ҳавзаи мазкури дарё, муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, арзиши аслии об дар сарчашмаҳои рӯизаминиӣ аз рӯи ҷамъкуниӣ харочотҳои истифодабарӣ дар объектҳои хоҷагии оби ҳавзаи мазкур ва воридсозии онҳо ба ҳаҷми умумии оби истифодашаванда аз тарафи соҳаҳои иқтисодиёт муайян карда мешавад. Ҳаҷми фондии об ҳангоми ҳисобу китоби баҳодиҳӣ (нарҳ)-и об ҳамчун таносуби арзиши миёнаи солонаи фондҳои истеҳсолӣ, аз рӯи ҳаҷми оби истеъмолшаванда аз сарчашмаи об муайян карда мешавад. Нишондиҳандай охирин барои ҳисобу китоби даромади меъёри дар соҳтори баҳодиҳии об зарур аст.

Масъалаи баҳодиҳии об дар сарчашмаҳо ҳеле ҳам ҷолиби диққат аст, зоро об маҳз ба ин сифат бевосита ҳамчун захираи табиӣ пешӣ назар мерасад ва дар ин ҳолат ба ҳусусиятҳои манфиатовари истеъмолие, ки табиат бахшидааст, доро мешавад. Муаллифони ин консепсия пешниҳод кардаанд, ки баҳодиҳии мазкур бо назардошти харочоти ташкил ва истифодабарии иншоотҳо, биноҳо ва таҷҳизоти барои истифодабарии сарчашмаи мазкур зарурӣ муайян карда шавад. Чунин пешниҳод шудааст, ки харочоти мазкур (бо иловай даромади

нормативӣ) ба ҳаҷми обистеъмолкуни таъминшавандай солона тақсим карда шавад, дар натиҷа баҳодиҳии пулӣ як мукаабметр обе, ки дар сарчашма мавҷуд аст, ба вучуд меояд. Аммо, ин ҷо дар маркази диққат на об ҳамчун захираи табиӣ, балки маблағе, ки ҷомеа ба инишооти гидротехникий ва фондҳои дигари таъминкунандай раванди истифодабарии сарчашмаҳои он равона кардааст, меистад.

Масъалаи дигари муҳим ин равиши натиҷавии баҳодиҳии об мебошад. Чунончӣ, Ҳачатурян В.Х. пешниҳод карда буд, ки самарае, ки истифодабарии захираи мавриди назар меорад, бояд баҳогузорӣ карда шавад. Муҳаққики мазкур менависад, ки дар зироаткории обёришаванда рентай замин ифодаи қобили қабули баҳодиҳии об ба ҳисоб меравад.¹

Усули маҳсуси муайянкуни баҳодиҳии обро Костантинов В.М., Челидзе Ю.Б., Норматов П.И., Фрумин Г.Т., Норматов И.Ш., Муминов А.О. пешниҳод кардаанд, ки асоси онро чунин хулоса ташкил медиҳад: захираҳои обро аз рӯйи ҳарочоте, ки барои бадастории маҳсулоти якхела ё эквивалентӣ дар шароитҳои дигари истиснокунанда (ё зиёд маҳдудкунанда)-и истифодабарии об сарф мешавад, бояд баҳогузорӣ намуд.²

Ба андешаи мо, усули мазкур танҳо дар ҳолатҳои хеле кам мавриди истифода буда метавонад, агар: якум, таъмини талабот ба об аз ҳисоби сарчашмаҳои алтернативӣ ҳарочоти зиёдтар аз маблағи бакордарории технологияи беоб (ё камоб)-ро талаб кунад; дувум, маҳсулоти истеҳсолшуда арзиши баландро барои истеъмолгарон дорад ва қатъи истеҳсоли он талафоти бештарро аз ҳарочоти гузариш ба технологияи беоб дошта бошад. Агар аққалан яке аз ин шартҳо ҷой надошта бошад, пас муайянкунӣ аз рӯйи методи мазкури ҳарочоти ивазкунӣ аз меъёр баланд дониста мешавад. Усули муайянкуни

¹Ҳачатурян В.Х. Обоснование сельскохозяйственных мелиораций с экологических позиций. // Вестник с.-х. науки. -1990. - № 5.- С. 43- 48.

²Константинов В.М., Челидзе Ю.Б. Экологические основы природопользования. - М.: Издательский центр «Академия», 2009. - 208 с.

арзёбии оби тоза, ки ба ҳисобкуни харочоти тозакуни оби намакдор (ва эътирофи ин харочот ҳамчун охирин) асос ёфтааст, тахминан дорои чунин норасоиҳо мебошад.

Усули нисбатан муосири арзёбии захираҳои об дар шароити ташаккули иқтисоди бозорӣ, ки аз тарафи як зумра муаллифон пешниҳод мегардад, усуле ба ҳисоб меравад, ки асоси онро рентаи дифференсиалий ташкил дода, ифодакунандай натиҷаи иловагӣ (даромади иловагӣ, сарфакории харочот ва монанди инҳо), ки дар натиҷаи истифодабарии сарфакоронаиоб ба даст омадаанд, мебошад. Объекти баҳодиҳӣ дар ин маврид метавонад обанбори маҳкам бошад: қитъаи хоҷагии об, ҷоҳи артезианий ва монанди инҳо, ки худ аз худ ё дар маҷмӯъ бо фондҳои иммобилии таъминкунандай раванди истифодабарии онҳо (иншооти гидротехникӣ ва ғ.) гирифта шудаанд.

Талаботи афзоянда ба об зарурати азхудкуни сарчашмаҳои наверо, ки бо ҳосиятҳои истифодабарандагиашон (сифати об, дурӣ аз истеъмолгарон ва монанди ин) фарқ мекунанд, тақозо менамояд. Ин шароити объективиро барои ташаккули рентаи дифференсиалии намуди аввал ба вучуд меоварад. Пурзӯрнамоии харочоти иловагии захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ барои беҳтаркуни ҳолати сифатии объекти об, камкуни талафоти об ва монанди инҳо ба пайдоиши рентаи дифференсиалии шакли дувум мусоидат менамояд.

Аксарияти муҳаққиқон (Беличенко Ю.П., Швецов М., Беличенко Ю.П., Березюк В.Г., Дубровина О.Б., Микшевич Н.В . ва диг.) дар таҳқиқотҳои хеш таваҷҷуҳашонро ба мушкилоти ташаккули харочоти охирин барои об равона кардаанд.¹ Аммо муаллифони чунин таҳқиқотҳо дар пеши худ ҳадафи мутобиқсозии харочоти охиринро бо рентаи арзёбии ҳавзавӣ нагузоштаанд. Дар натиҷа категорияҳои зикршуда ҳамдигарро иваз намудаанд. Номуайяние ба вучуд омадааст:

¹ Беличенко Ю.П., Швецов М. Рациональное использование и охрана водных ресурсов. - М: Россельхозиздат, 1980. – С. 98-99. (224с); Беличенко Ю.П., Березюк В.Г., Дубровина О.Б., Микшевич Н.В. Рациональное использование водных ресурсов: Учебное пособие. - Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1990. - 176 с.

хосияте, ки бояд баҳодиҳии рентавӣ дар худ медошт, ба ҳарочоти охирин нисбат дода шуданд ва ғайра.

Ҳамин тавр, яке аз норасоиҳои асосии равиши мазкур барои баҳодиҳии об набудани муназзамӣ мебошад. Яъне, ҳамаи вазифаҳое, ки бояд ҷузъҳои гуногуни низоми баҳодии иқтисодии об ичро қунад, ба яке аз параметрҳои ҳарочоти охирини он voguzor шудаанд.

Боз яке аз норасоиҳои маълуму асосии равишҳои дар адабиёти илмӣ ҷойдошта якхаттагии модели аввалия (ҳарчанд модели мазкур на ҳама вакт дар шакли аён вомехӯрад) ва ҷудошавии априории (санциданашудаи) низоми ҳоҷагии об дар ноҳияҳои ҷудошудаи ҳоҷагии об мебошад, ки барои ҳар як ноҳия ба таври ҷудогона ҳарочоти ниҳоӣ муайян карда мешавад. Ниҳоят, аксари муаллифон бар онанд, ки роҳи асосии ноил шудан ба тавозуни мувоғик дар ҳоҷагии об пурзӯрномаии қисмати даромади он ба ҳисоб меравад.

Норасоиҳои дар боло зикршуда дар усулҳои баҳодиҳии иқтисодии захираҳои об ба коркарди зиёд ва асосноккунии ҷиддии методӣ бо назардошти талаботи замон ва талаботи ҷомеа, усулҳои нави идораи фаъолияти ҳоҷагии об эҳтиёҷ дорад.

Ба андешаи муаллифон, мағзи механизми иқтисодӣ идоракунии захираҳои об ба ҳисоб меравад, яъне, маҷмӯияти ҷорабинҳои танзими ҳолати низомҳои обрасон бо мақсади ҳифзу таъмини рушди устувори он. Ҳамчунин, олимони ватанӣ Одинаев Ҳ.А., Абдураҳмонов Ф. дар ин мавзуъ қайд мекунанд, ки ҳадафи асосии идоракунии захираҳои оби минтақа ин комёб шудан ба обистифодабарии устувор, яъне таъмини истифодабарии оқилонаи захираҳои об, муҳофизати онҳо ва амалкарду рушди иҷтимоӣ ва экологӣ-иқтисодии системаҳои обёрии ҳавзвӣ мебошад.¹

¹ Одинаев Ҳ.А., Абдураҳмонов Ф. Совершенствование управления водными ресурсами в регионе: бассейновый подход // Вестник ТНУ. -Душанбе, 2015.-№ 2/2 (161).-С.3-12.

Тибқи Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, (*моддаи 9*): идораҳои давлатӣ дар соҳаи истифодбарӣ ва ҳифзи об ба ягонагии принсипҳои зерин такя мекунанд:

- ҳавзавӣ;
- сарҳадӣ;
- маъмурию ҳудудӣ.

Принсипҳои мазкури идоракунӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар ҷойҳо, ҳамчунин мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзими истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об тибқи қонунгузорӣ (дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16.04.2012, №821) ба роҳ монда шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амудияти иерархии идоракунии давлатии захираҳои об амал мекунад, ки зинаҳои асосиаш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар ҷойҳо, ҳамчунин ваколатдорони мақомоти давлатӣ оид ба танзими истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об, тибқи қонунгузорӣ - Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои об ва энергетика, ки захираҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим барои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба ҳисоб мераванд, машғул аст.

Таҳти сарпарастии як вазорат қарор додани захираҳои обиу энергетикӣ барои ҳалли вазифаҳои зиёди муҳим дар асоси равиши ягона саривақтӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкур барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қариб 98%-и нерӯи барқ тавассути истифодабарии захираҳои об истеҳсол мегардад, муҳим арзёбӣ мешавад.

Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар соҳаи иҷрои сиёсати обиу энергетикӣ, таҳияи стратегия, барномаҳо ва нақшаҳои рушди маҷмуи сӯзишворио энергетикӣ ва захираҳои об, идора, танзим, балоиҳагирӣ, рушди иқтидорҳо, назорати давлатӣ, ҳамкорӣ дар истифодабарии

сарфакорона ва ҳифзи захираҳои об дар ҳамкорӣ бо мақомоти дигари давлатӣ, мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва байналхалқӣ ба роҳ мемонад. Вазорати мазкур ҳамчунин, роҳбарӣ ва назорати давлатӣ ва назорат дар соҳаи энергетика ва бехатарии иншооти гидротехникиро тавассути зерсоҳторҳои худ - Ҳадамоти давлатӣ оид ба назорат дар соҳаи энергетика ва Ҳадамот оид ба назорати давлатӣ дар соҳаи бехатарии иншооти гидротехникӣ амалӣ месозад.

Ба Вазорати номбурда ҳамчунин вазифаи мутобиқаткунони фаъолияти вазоратҳо ва идораҳои гуногуне, ки ба масъалаҳои алоқаманд ба ҷанбаъҳои гуногуни идоракунӣ, истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об машғуланд, voguzor шудааст. Аз он чумла, Вазорати мазкур идораи асосӣ дар гуфтугӯҳои миллӣ оид ба сиёсати об дар соҳаи идоракунии ҳамгирии захираҳои обӣ (ИҲЗО) ба ҳисоб меравад.

Дар низоми идоракунии захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон усулҳои бозории идоракунӣ ба андозаи камтарин ба роҳ монда шудааст. Ба маъни аслӣ усулҳои бозории идоракунии захираҳои об ба таъмини истифодабарии сарфакоронаи нерӯи ассиимиляционии он равона шудааст. Таҳқими вазифаи танзими иқтисодии обистифодабариро ҳамчун самти асосии ислоҳоти худи низоми идоракунии захираҳои об дар ҳолати ба он ҳифз намудани монополияи моликияти давлатӣ метавон мавриди назар қарор дод.

Ба андешаи мо, бо торафт ҷорӣ шудани муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи обистифодабарӣ гузаронидани як қатор ислоҳоти институтионалӣ лозим меояд. Файр аз ин, механизми иқтисодии идоракунии обистифодабарӣ ба як қатор зерсистемаҳои таъминкунандагӣ эҳтиёҷ дорад. Инҳо зерсистемаҳои таъмини ҳуқуқӣ, кадрӣ, илмию техникӣ ва иттиллоотӣ буда метавонанд.

Инак, аз рӯи арзёбии мо, низоми ҷории механизми иқтисодии обистифодабарӣ дар мо норасоиҳои зеринро дорост:

- ҳолати воқеи объектҳои об ва имкониятҳои техникую иқтисодии дастёбии нишондиҳандаҳои талабшавандай сифати об нокифоя ба ҳисобирий мешаванд;

- низоми пардохтҳо ҳавасмандии заруриро барои камшавии партови моддаҳои заарнок таъмин намесозад, ҷараёни молиявии заруриро барои гузаронидани чорабиниҳои ҷавобгӯйи ҳифзи об ба вучуд намеорад;

- принципи маблағгузориҳои бақиявӣ ба ҳочагии об то ҳол нигоҳ дошта шудааст, ки имконият намедиҳад ҳадафҳои ниҳоии обистифодабарии устувор амалий сохта шаванд;

- низоми мавҷудаи идораи захираҳои об ба қоидаҳои обистифодабарии сарфакорона ва муносибатҳои бозорӣ дар ҳочагии об ва ғайра ҷавобгӯй нест ва ғайра.

Ҳамин тариқ, таҳлили дар ин фасл гузаронида номукаммал будани механизми мавҷудаи иқтисодии идоракунии истифодабарии захираҳои обро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, он пешбурди корҳои нави илмиро дар ин бобат талаб менамояд. Дар ин маврид сохтор ва ҷузъҳои асосии механизми иқтисодии идоракунии обистифодабариро дар доираи ислоҳоти тамоми низоми идоракунии давлатии захираҳои об бояд мавриди назар қарор дод. Аз ҳалли оқилонаи ин масъала механизми номбурда ба талаботҳои ҷаҳонӣ дар ин соҳа мусоидат ҳоҳад кард.

1.3. Таҷрибаи хориҷии истифодабарии сарфакоронаи об дар заминай механизми иқтисодии идоракунии захираҳои обӣ

Дар раванди ташаккулёбии сиёсати давлатии миллӣ қонунгузории об, ташкили механизми самараноки иқтисодии идоракунии захираҳои об таҷрибаи мамлакатҳои хориҷии дорои иқтисодиёти пешрафтаи бозорӣ нақши хело муҳим дошта метавонад.

Дар ҷаҳони имрӯза идоракунии захираҳои об дар сатҳҳои гуногун: байнидавлатӣ, давлатӣ, ҳавзвавӣ, ҳудудӣ, ҳамчунин дар сатҳи обистифодабарандагон сурат мегирад. Низоми идоракунии захираҳои

об дар дохили мамлакат барои аниқ муайян кардани вазифаҳои давлат дар бахши об ва такмили роҳҳои асосии ҳалли масъалаҳои беҳдошти обистифодабарӣ зарур аст. Ташкили механизми таъсирбахши идоракуни захираҳои об вазифаи мураккаб ба шумор меравад. Маҳз ба ин сабаб, таҷрибаи мамолики хориҷии аз ҷиҳати иқтисодиётӣ пешрафта, ки дар замонаш ба ин мушкилот рӯ ба рӯ шудаанд ва механизмҳои ҳалли онҳоро таҳия ва бомуваффақият ба амал ҷорӣ карда тавонистанд, маҳсусан муҳим арзёбӣ мешавад.

Аксари мамлакатҳои дунё схемаҳои муайяни мантиқии идоракуни захираҳои об, аз он ҷумла сарфакории ҳамаҷонибаи захираҳои обро тартиб дода, дар як вақт тақсимоти ҳудудии ҷараёни обро на танҳо дар дохили як мамлакат, балки дар байнин давлатҳои ҳамсоя низ васеъ истифода мебаранд. Кооператсияи мазкур тавассути ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар ҳалли мушкилоти об ба даст меояд. Баробари ин, чорабинии мазкур дар аксар ҳолат ҳаҷми хеле қалони сармоягузориро металабад, аммо ҳукуматҳои мамлакатҳо бо сабаби нобаробарии қалони тақсимоти маҷрои об дар ҳудудҳо ва вобаста ба он, ки омили об вақтҳои охир дар масъалаи таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳо ба таври лимитӣ ба роҳ монда мешавад, ба ҷунун кор даст мезананд.

Дар конститутсияи як қатор мамлакатҳо моликияти ҳатмии давлатӣ ба захираҳои об таъкид шудааст. Дар баъзе мамлакатҳои дигар баробари моликияти давлатӣ ба захираҳои об моликияти ҳусусӣ ва муниципалиӣ низ пешбинӣ шудааст. Дар мамлакатҳое, ки соҳти федеролӣ доранд, конститутсия баъзе ҳуқуқ ва салоҳиятҳои ҳокимиияти давлатиро ба субъектҳои федератсия додааст ва предмети амалигардонии ҷораҳоро дар соҳаи обистифодабарӣ байни онҳо тақсим намудааст. Аммо таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки роҳи беҳтарини идоракуни захираҳои об истифодабарии равиши ҳамгирошуда мебошад, ки 6 ҷиҳати таркибиро дар бар мегирад:

- идоракунӣ дар доираи ҳавзвӣ;

- муттахидкуонии идоракуни захираҳои об ва замин;
- баррасии якҷояи омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ;
- ворид кардани захираҳои рӯизаминиӣ ва зеризамини захираҳои об ба схемаҳои банақшагири;
- иштироки ҷамоатчиҳои дар раванди банақшагирии фаъолият дар ин соҳа;
- шаффофиат ва ҳисботдиҳӣ дар раванди қабули қарорҳо.¹

Дар мамлакатҳои аврупой сиёсати дарозмӯҳлати об ба роҳ монда шудааст, ки барои ҳар мамлакат хос аст. Фарқияти мазкур аз параметрҳои ҷуғрофӣ ва демографӣ, сатҳи рушди иқтисодӣ ва зиддиятҳои дар байни талаботи обистеъмолкунандагони гуногун мавҷуда вобаста аст. Баробари ин, сиёсати аврупои ҳочагии об ба принципҳои умумии мутобиқкардаи байни мамлакатҳо асос ёфтааст, ки дар навбати аввал ҳифзи захираҳои об ба объектиҳоро аз ифлосшавӣ пешбинӣ мекунанд. Ҳифзи захираҳои об бо фаъолиятҳо оид ба мубориза бар зидди аз меъёр зиёд истифода бурдани об ва ҳарчи бехудаи об пурра кунонда шуда, бо ин низоми тақсими об ва идоракуни ҳочагии об такмил дода мешавад. Дастёбӣ ба ҳадафҳои мазкур ташкили мақомоти миллии ҳочагии обро асоснок мекунад, ки он метавонад на танҳо дар сарҳадҳои маъмурию ҳудудӣ, балки дар сатҳи ҳавзаҳои об ба таври ҳамоҳангшуда амал кунад.

Қонунгузориҳои аксарияти мамлакатҳои дунё дар соҳаи об, пеш аз ҳама, танзими давлатӣ дар соҳаи истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои обро дар назар доранд. Вобаста ба ин, мақомоти давлатии ҳочагии об таъсис дода шудаанд, ки ба зиммаашон вазифаи танзими муносибатҳо дар соҳаи обистифодабарӣ вобаста ба манфиатҳои ҷомеа вогузор шудааст. Дар ин бобат тартиби иҷозатномадиҳии пешниҳоди объектиҳои об барои истифодабарӣ бо назардошти афзалиятнокии

¹ Бекниязов М.К. Опыт управления водным ресурсами в развитых странах// Межународный научный комплекс «Астана». -Астана, 2017. <https://isca.kz/ru/date/2017/11>

обистифодабарандагон торафт аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти пешрафтаи бозорӣ зарурати таҳияи барномаҳои дарозмуҳлати истифодабарии комплексӣ ва ҳифзи объектҳои об бо мақсади коҳиши сатҳи ифлосшавии онҳо ва пешгирии хушкшавии захираҳои об ба таври қонунӣ муайян карда шудааст.

Таҳлили таҷрибаи хориҷи нишон медиҳад, ки яке аз мамлакатҳое, ки дар ин бобат таҷрибаи қариб яқунимасра дорад, Фаронса мебошад. Қонун дар бораи об (соли 1992), ки ба сиёсати нави Фаронса дар соҳаи истифодабарии об асос гузоштааст, қоидаҳои зеринро фаро мегирад:

- об қисми чудошнашавандай таркибии сарватҳои умумимилии мамлакат мебошад;

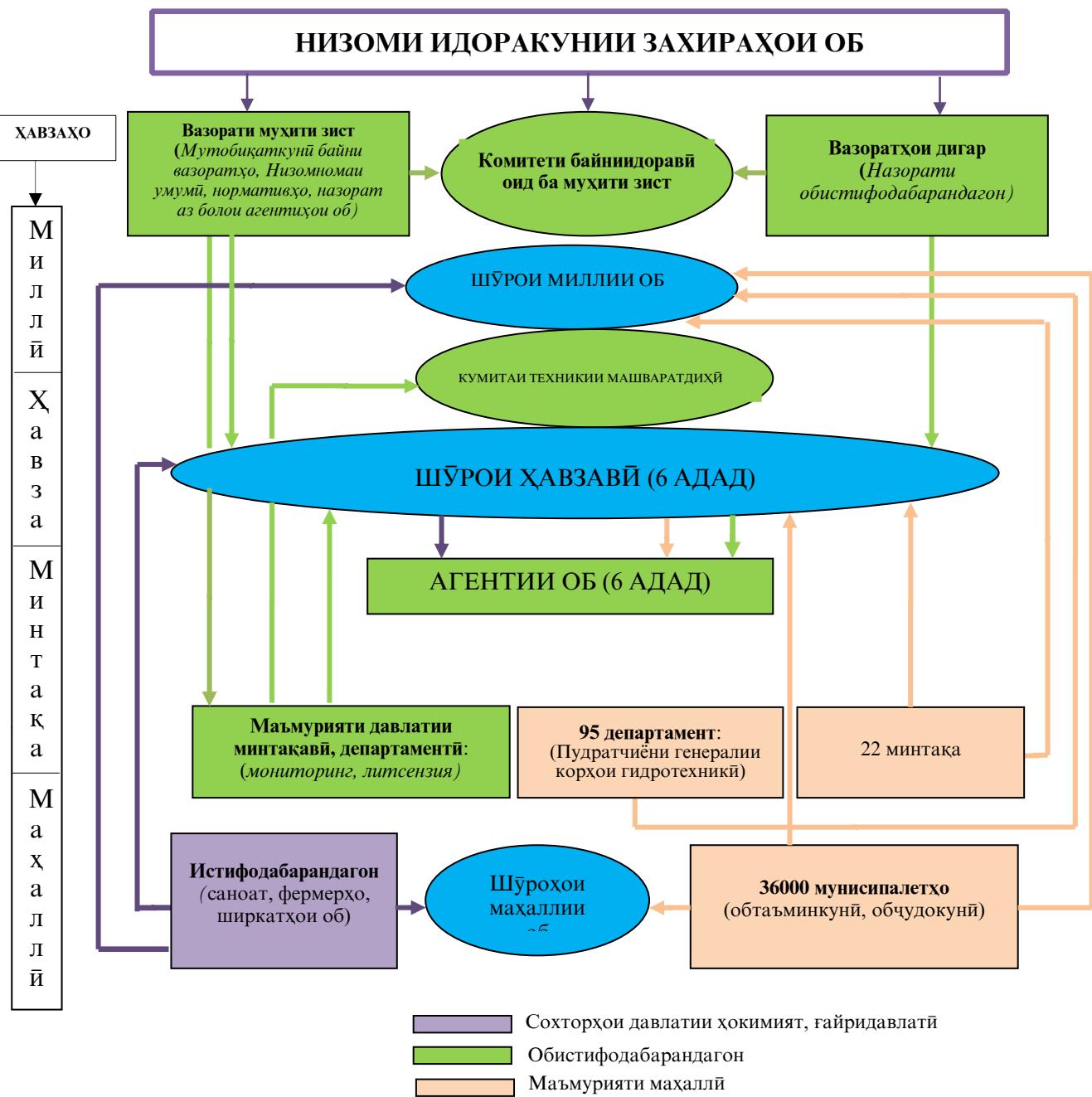
- ҳифзи захираҳои об, азхудкунӣ ва рушди он бо риояи баробарӣ дар табиат дорои аҳамияти умумидавлатӣ мебошад;

- ҳамаи шаҳрвандон, беистисно, ҳуқуқи истифодабарии обро дар доираи санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ доранд;

- давлат низоми ҳамоҳангшудаи идоракуни захираҳои обро таъмин месозад.¹

Ҳамин тавр, қонунгузории ин давлат қоидаҳои идораи захираҳои обро дар мавриди истифодаи об муайян мекунад, ки ба ин муносибати ҳуқуқи моликият ба об дохил намешавад. Қонунгузорӣ низомнома оид ба яклухтӣ, ҳифз ва сиёсати демократиро, ки гузарониданаш дар соҳаи мазкури фаъолият дар назар дошта шудааст, устувор кардааст. Дар ҳар як ҳавзаи бузурги гидрографӣ комитетҳои ҳавзвӣ амал мекунанд, ки онҳоро ҳамчун парламенти машғул ба масъалаҳои истифодаи об дар доираи ҳавзаи муайян метавон дар назар дошт (расми 4).

¹Алиев Э.Д., Бурцева Н.Н. и др. Экономические механизмы природопользования (зарубежный опыт) // Проблемы окружающей среды и природных ресурсов. Обзорная информация, РГАСНТИ, 1991. №10. - С. 33.

Расми 4. Сохтори идоракунии захираҳои об дар Фаронса (иштироки субъектҳо)

Сарчашма: Тахияи муаллиф

Дар мавриди расми 4 қайд кардан лозим аст, ки ҷонибҳои дар он нишондодашуда ҳамаи иштирокчиён (давлат, мақомоти маҳаллии идора, истифодабарандагон)-ро муттаҳид мекунад. Дар он намояндагони давлат аққалиятро ташкил менамоянд ва барои самтгирӣ ва банақшагирии соҳаи мазкури фаъолият ҷавобгӯ мебошанд. Дар ҳар як ҳавзаи бузург (дар Фаронса ҳамагӣ шаш чунин

ҳавза ҳаст) комитети зикршуда “Нақшай генералии ташкил ва идоракуни захираҳои обро” тайёр мекунад, ки дар онҳо самтҳои асосии сиёсати об барои дурнамои миёнамӯҳлат (тахминан 15 сол) зикр ёфтаанд.

Нақшай генералӣ мақсади ҳавзai муайянро инъикос ва чорабиниҳоро барои дастрасӣ ба онҳо пешбинӣ менамояд. Схемai ташкил ва идоракуни захираҳои об, ки барои даровардан ба сатҳи маҳалли муайян дар самтҳои умумии Нақшай умумӣ аз рӯйи қоидai пурракуни ҳамдигар дар назар дошта шудааст, дар вақти муайян мавриди амал қарор дода мешавад.

Ичрои схемai мазкур бевосита ба иштирокчиёни даҳлдори маҳаллӣ voguzor шудааст. Бояд гуфт, ки ичрои сиёсати соҳai хоҷагии об бо назардошти тамоми гуногунрангии он ҳарочоти зиёд ва вобаста ба он сафарбаркуни шарикони зиёди молиявiro металабад. Дар ин маврид ду принсиipi асосиро хотиррасон бояд намуд: принсиipi «ифлоскунанда мепардозад», ки он дар шакли мавҷудияти маблағҳои ҷамъовардаи агентиҳои хоҷагии об ифода мейбад. Чунин пардохтҳои шахсони гунаҳгор дар ифлоскуни мухити зист, агар онҳо қонунгузорiro вайрон карда бошанд, гунаҳкоронро аз ҷавобгарии судӣ озод намекунад.

Принсиipi «Об бо об пардохт мешавад» дар се ҷанба ифодаи ҳудро ёфтааст: аз як тараф, барои истифодабарии об нарҳи муайян таъин карда шудааст; аз тарафи дигар, истифодабарии ҳар як ҳадамоти таъмини оби нӯшокӣ бояд ба ҳамоҳангсозии молиявӣ асос ёфта бошад, то ин ки истифодабарандагон дар ҳаҷми пурра ҳарочот, пардохтҳо ва андозҳои гуногунро пӯшонанд. Ниҳоят, низоми маблағгузорӣ дар соҳai хоҷагии об кӯмаки молиявiro дар шакли субсидияҳо барои онҳое, ки бо ифлосшавии мухити зист мубориза мебаранд, дар назар дорад. Принсиipi мазкур ҷиҳати аввалиндарача дорад. Истифодабарии он имконият медиҳад ба сарфаи воқеии об ноил гарданд, ки шарти асосии татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳai мазкур мебошад.

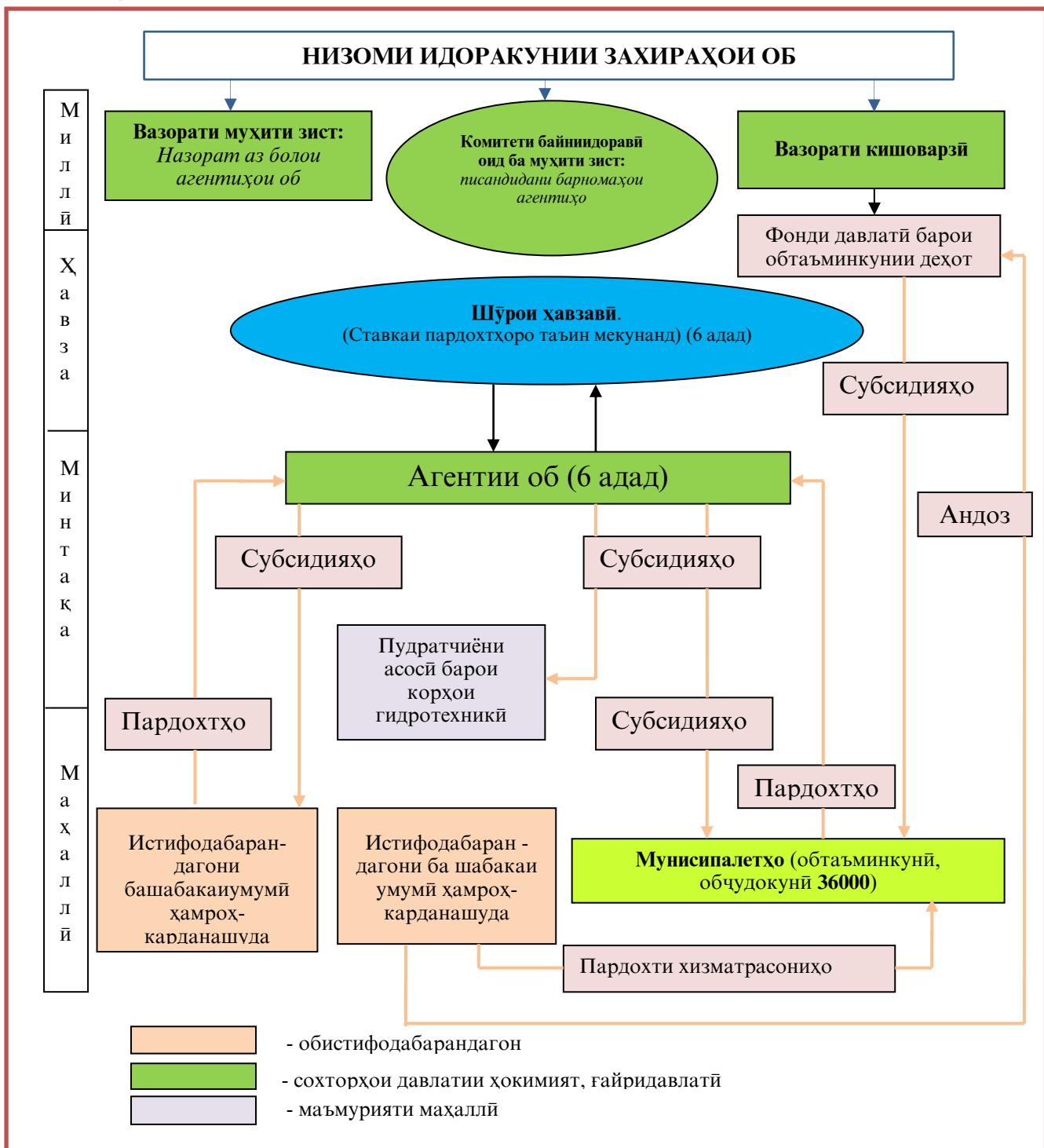
Дар соҳаи сиёсати хочагии оби Фаронса иштирокчиёни асосӣ ва муайянкунанда агентиҳои хочагии об ба ҳисоб мераванд.¹ Ба вазифаи онҳо, пеш аз ҳама ичрои кори хусусияти молиявӣ дошта дохил мешавад. Онҳо аз истифодабарандагони об (истеъмолгарон ва ифлоскунандагони об) пардохтҳоро мерӯёнанд. Туфайли маблағҳои бо ин роҳ бадастомада онҳо асосан барои маблағгузории фаъолияти мубориза бар зидди ифлоскунандагони муҳити зист, таҳқиқотҳои илмӣ, чорабиниҳои беҳтаркунии сифати захираҳои об ва такмили низоми таъмини оби нӯшокӣ кӯмак мерасонанд. Файр аз ин, агентиҳои мазкур ба соҳибмулкoni пойгоҳҳои обтозакунӣ ёрии молиявӣ медиҳанд, ҳамчунин, дар лоиҳакашӣ, банақшагирӣ ва қабули чораҳои аниқи пешниҳоди кӯмакҳои консалтингӣ нақши муҳим мебозанд.

Идоракунии маъмурии ҳамаи ин фаъолият аз тарафи давлат ба ҷо оварда мешавад ва ин кор ба зиммаи пулиси об voguzor шудааст. Ҳамаи иншоот, объектҳо ва корхонаҳои алоқаманд бо истифодабарии об ба ҳама гуна мақсад, ба истиснои хочагию майшӣ, вобаста аз ҳаҷми онҳо танҳо дар асоси иҷозати пешакии пешниҳодкардаи мақомоти давлатии ҳокимијат бъди омӯзиши ҷиддии масъала, ҳамчунин, аз рӯйи аризai ба ҳадамоти давлатӣ додашуда ба истифодабарӣ иҷозат дода мешаванд. Дар Низомномаҳои маҳсус тартиби амал барои ҳар як намуди чорабиниҳо зикр гардидааст, аз он ҷумла дар онҳо пешгирии вайронқуниҳои аз ҷониби пулиси об ошкоршаванда, ичрои ҳуқуқҳои моликият ва уҳдадориҳо нишон дода шудаанд.

Бо назардошти хусусияти маҳаллии идораи захираҳои об дар Фаронса вазифаи охирини зикркарда тарафи коммунаҳо дар қисмати оби нӯшокӣ ва обу ташноб ичро карда мешавад. Аз тарафи дигар, дар мавриди ҳатҳои об ҳар як соҳибмулки наздики ҳатти мазкур барои қисмати даҳлдори соҳили худ ва нигоҳдории он дар ҳолати хуб дар қитъаи ҳатти об ҷавобгарӣ ба уҳда дорад. Ҳамчунин, ў барои хифз аз селу обхезиҳо дар қитъаи худ бояд чораҳо андешад. Ҳамин тавр,

¹ Biswas A. Integrated Water Resources Management: Reassessment // Water International. – 2004. - Vol. 29, № 2. -P. 248-256.

миллионҳо одамон ба идораи объектиҳои об муносабати бевосита пайдо мекунанд (*расми 5*).

Расми 5. - Низоми идоракунии захираҳои об дар Фаронса (чараёнҳои молиявӣ)
Сарчаши: Тахияи муаллиф

Хусусияти асосии ташкили идоракунии захираҳои об дар Фаронса ғайримарказонида будани он мебошад. Давлат меъёр ва қоидаҳои назорат аз болои риояи онҳоро муайян мекунад, аммо худ вазифаҳои идоракуниро ба ҷо намеорад. Фаъолияти он дар соҳаи мазкур бо

иштирок дар омӯзиши муҳити об, ҳамкорӣ дар қабули қарорҳо оид ба огоҳии обхезихо ва дар ҳолати зарурӣ нигоҳ доштани моликияти давлатӣ (объектҳои обии даҳлдор ба давлат) маҳдуд мегардад.

Давлат на мақоми амалиёткунанда, балки мақомоти танзимкунанда ба ҳисоб меравад. Дар ин соҳа соҳторҳои маҳаллӣ нақши асосиро мебозанд, онҳо барои кори хадамоти обистеъмолкунӣ ҷавобгарӣ ба зимма доранд, дар ҳолатҳои алоҳида худ бевосита идоракуни чунин хадамотро таъмин месозанд. Уҳдадории ба зиммаи соҳторҳои маҳаллӣ вогузоршуда дар бобати идораи ҳочагии об аз онҳо қабули қарорҳои ба таҳлили ҳаматарафаи мушкилоти ҳочагии об асосёфтаро бо назардошти ҳам таҷрибаи гузашта, ҳам дастовардҳои пешқадами соҳа талаб мекунад.

Бешубҳа, маълум аст, ки барои соҳторҳои маҳаллӣ доимо нигоҳ доштани штати калони мутахассисони баландиҳтисос дар соҳаи ҳочагии об барои ҳалли мушкилоти мунтазами мураккаби пайдошуда дар масъалаи об манфиатовар нест. Аз ин рӯ, дар Фаронса ширкатҳои муҳандисию консалтингӣ хеле зиёд пайдо шудаанд, ки онҳоро ҳокимииятҳои маҳаллӣ барои ҳалли чунин мушкилот ҷалб месозанд.

Дар муқоиса бо бисёр мамлакатҳо ИМА захираҳои оби фаровон дорад. Бо вучуди ин, мамлакати мазкур бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешавад, ки бо селу обхезихо, инфрасоҳторҳои қӯҳнашуда, хатари таъсири манғӣ ба муҳити зисти наздиҳилий ва экосистемаҳо, зиддиятҳои даҳлдор ба намудҳои гуногуни обистифодабарӣ, дар шароити имрӯза бошад, бо мушкилоти нави алоқаманд бо бехатарӣ ва устуворӣ даҳл доранд.

Асоси қонунгузориҳои оби ИМА-ро қонунгузориҳои штатҳои алоҳидаи он ташкил медиҳад. Дар ИМА мақомоти ягонаи федеролӣ, ки салоҳиятҳои даҳлдор дошта бошад, ё барои ҳамкорӣ ва сабук намудани равандҳои банақшагирии ҳавзвӣ ва идоракуни уҳдадорӣ ба зимма гирифта бошад, мавҷуд нест. Ҷавобгарӣ ва салоҳиятҳое, ки ба талаботи манфиатҳои маҳаллӣ ва маҳсуси идораи об равона шудаанд,

дар байни мақомоти зиёди федеролӣ, штатӣ ва маҳаллии идорӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ тақсим карда шудаанд.

Дар як қатор штатҳои ИМА принципи роҳбарии ҳуқуқи обистифодабарӣ (дар замони муайян) амал мекунад. Вобаста ба ин, ҳатто дар ҳолати соҳибмулкӣ штатҳо ба об шаҳрҳои афзоянда ва корхонаҳои саноатӣ маҷбур мешаванд, ки «ҳуқуқи об»-ро аз соҳибони анъанавии ин ҳуқуқ(фермерҳо) харида гиранд. Ғайр аз ин, танзими қонунии сарфакории истифодабарии об дар масъалаи обҳои рӯизаминиӣ ва зеризаминиӣ пешбинӣ шудааст.

Дар ҳавзаҳои дарёй одатан ассотсиатсияҳои обистифода барандагон амал мекунанд, ки аз болои масъалае назорат мебаранд, ки ҳар як истифодабарандай об ҳуқуқи худро сӯиистифода нақунад, пеш аз ҳама, манфиат ва ҳуқуқҳои худро дар муносибат бо ассотсиатсияҳои ҳамсоя ҳифз намояд.

Дар штатҳои шарқии ИМА қоиди ба ном «ҳуқуқи соҳилӣ» ҷорӣ шудааст, ки аз рӯйи он ҳуқуқ ба истифодаи обро танҳо соҳибмулкони заминҳои наздисоҳилӣ доранд. Истифодаи об дар ҳамон ҳачме иҷозат дода мешавад, ки ҳуқуқҳои истифодабарандагони ҷойгирифта дар поёноб ҳам вайрон нашаванд.

Масъалаҳои истифодабарии оқилонаизахираҳои об ва риояи «ҳуқуқҳои дигари об» дар ИМА бо тартиби судӣ санчида мешаванд. Дар қонунгузории ИМА обҳои рӯизаминиӣ ва зеризаминиӣ аз рӯйи меъёрҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Таваҷҷуҳи асосӣ дар танзими истифодабарии обҳои рӯизаминиӣ ба низоми иҷозатномадиҳӣ дар обистифодабарӣ равона шудааст.¹

Ташаккули механизми таъсирбахши идоракунии захираҳои об раванди хеле мураккаб ва бисёrsatҳа ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи

¹ Информационно-аналитический обзор к парламентским слушаниям на тему: «Водная безопасность Казахстана: состояние, проблемы и рекомендации». - Нур-Султан, ноябр 2019. -С.25.

чаҳонии истифодабарии об бо нодирӣ ва гуногунрангии худ фарқ мекунад. Барои идоракуни оқилона ҳукуматҳои дорои уҳдадориҳои асосӣ ташаббусҳоро бо роҳи таъини ҳадафҳо дар сиёсати истифодаи об ва рушди иқтидорҳои зарурӣ ба зиммаи худ мегиранд. Ҳамчунин, таваҷҷуҳи маҳсусро ба ҳавасмандии ширкати фаъоли чомеаи шаҳрвандӣ ва сектори хусусӣ равона бояд кард, зоро эътироф гардидааст, ки мушкилоти хочагии об танҳо аз тарафи ҳукумат наметавонад ҳал гардад.

Таҷрибаи ташаккули низоми идоракуни захираҳои об дар мамлакатҳои рушдёфта метавонад ҳамчун воситаи гузариш аз таҷриба ба амал хизмат кунад. Яъне, консепсияи низоми идоракуни об дар як мамлакат метавонад дар давлатҳои дигар бо мақсади рафъи мушкилоти об дар тамоми дунё ба кор равад.

Бояд қайд кард, ки дар бисёр мамлакатҳои тараққикардаи чаҳон равиши ҷандир дар масъалаи баланси механизмҳои иқтисодӣ ва маъмурӣ дар раванди идоракуни истифодаи об ба кор бурда мешавад. Чунончӣ, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, аз он ҷумла масъалаи об бо истифодабарии чорабиниҳои саҳти фармоишӣ ҳал карда мешаванд, ҳарчанд нишонаи хоси фарқунандай сиёсати давлати зикршуда даҳолати камтарини давлат ба иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр, фаъолияти корхонаҳо дар ИМА бевосита тавассути гузаронидани ташхиси экологӣ ба танзим дароварда мешавад, фаъолияти истеҳсолии онҳо аз мавқеи стандартҳои ҳифзи муҳити зист литсензия кунонида, назорат карда мешавад. Баробари ин, стандартҳои мазкур на танҳо ба таври қонуний таъин карда шудаанд, балки барои ноил шудан ба онҳо воситаҳои техникии зарурӣ зикр гардидаанд. Стандарти ягонаи технологӣ назорати раванди идоракуниро сабук мекунад. Аммо барои корхона чунин равиши саҳт

дар танзими фаъолияти он мушкилоти муайянро дар масъалаҳои маблағузории капиталий ба миён меорад.¹

Ҳамин тавр, механизми ташкилии ҳамкориҳои сатҳҳои гуногунро дар низоми идоракуни истифодабарии об ва ҳифзи захираҳои оби ИМА ба таври зер метавон муайян кард: ҳифзи қарори стратегиро Президент қабул мекунад, сиёсати Ҳукуматро оид ба ҳалли вазифаҳои муайяншуда Шурои захираҳои табиӣ ва муҳити зист якҷоя бо идораҳои даҳлдор ба нақша мегирад; барномаҳои муайянро идораҳои федеролӣ таҳия менамоянд, идораҳои минтақавии Агентӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ҳамаи қарорҳоро ба маъмурияти штатҳо ва звеноҳои истеҳсолӣ мерасонанд.

Дар Англия банақшагирии марказонида оид ба захираҳои об ба ҳалли вазифаҳои умумимиллии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, ҳифз ва беҳтарсозии сифати об ва муҳити зист равона карда шудааст. Аз соли 1973 бо қабули Қонуни об ба Идораи захираҳои об салоҳиятҳои зиёди умумӣ аз рӯйи ҳамаи фаъолияти хоҷагии об чудо карда шуд. Ба таври қонунӣ Идораи мазкур вазифадор аст бо ҳамаи мақомоти маҳаллии ҳокимият ва комитетҳои истеъмолгарони об оид ба масъалаи барномаҳо ва маблағузориҳои асосӣ машварат доир намояд. Тибқи Қонуни об Вазорати ҳифзи табиат ва муҳити зист ва Вазорати кишоварзии мамлакат ўҳдадоранд ба таври якҷоя ба сиёсати миллии Англия оид ба истифодабарии об мусоидат намоянд.²

Дар ҳамаи мамлакатҳои рушдёфта нақши асосии мақомоти марказии ҳокимият дар фаъолияти ҳифзи об нигоҳ дошта шудааст. Баробари ин, нақши мақомоти минтақавӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ низ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи самараноки захираҳои об баланд бардошта шудааст. Дар ин ҷо таваҷҷӯҳи асосиро муносибат ва

¹Ровинская Т. Экологическая политика в США конца XX – начала XXI в.: новые вызовы. Мировая экономика и международные отношения, 2018, т.62, № 7, сс. 72-82. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2018-62-7-72-82>

²Управление водными ресурсами. Учебное пособие / О.Г. Савичев, О.Г. Токаренко; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во ТПУ, 2014. – С.107.

тақсими вазифаҳо дар байни идораҳои марказӣ, мақомоти минтақавӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оид ба масъалаҳои истифодаи об ба миён овардааст. Муносибати байниҳамдигарии онҳо дар мамлакатҳои гуногун аз ҳамдигар хеле фарқ меқунад.

Таҳлили гузарондашудаи салоҳиятҳои мақомоти минтақавии ҳокимият дар соҳаи истифодаи об нишон медиҳад, ки мақомоти минтақавии ҳокимияти аксарияти мамлакатҳои рушдёftai ҷаҳон соҳиби салоҳиятҳои бештар назар ба мақомоти маҳаллии ҳокимият мебошанд. Дар бъзе мамлакатҳо ҷавобгарии алоҳида барои рушди ҳочагии об ҳам дар дохири ҳуди ҳокимият, ҳам дар байни ҳукумати марказӣ ва мақомоти маҳалии ҳокимият мавҷуд аст.

Яке аз омилҳои нишондиҳандай бартарии ташкили мақомоти марказонидаи идора имконияти коркард ва гузарондани сиёсати ягонаи истифодаи сарфакорона ва ҳифзи захираҳои об, маблағгузориҳои якҷояи барномаҳои обҳифзкунанда аз тарафи ҳукумати марказӣ ва идораҳои минтақавӣ буда метавонад. Ташкили воҳидҳои даҳлдори минтақавӣ дар бисёр мамлакатҳо дар баробари ҷоринамоии идораи марказонида идома мёбанд. Тамоюли мазкур маҳсусан дар Фаронса, ИМА ва Олмон мушоҳида мешавад.

Дар шароити ташаккули механизми самараноки молиявӣ таҷрибаи хориҷӣ оид ба нархгузорӣ дар ҳочагии об таваҷҷуҳи маҳсусро ҷалб месозад. Дар мамлакатҳои хориҷа нарҳи об дар умум, аз шароитҳои иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, техникий, сиёсие, ки дар он истеъмолгари об қарор дорад, вобаста аст. Аммо он ҷубронро барои ҳароҷоти нигаҳдории обанбор, тозакунӣ, ҳифз, расонидани об ба истеъмолгарон, ҷамъоварии он баъди истифода, қашондан ба пойгоҳи тозакунӣ, тозакунӣ ва партови маҷрои тозашударо дарбар мегирад. Ду усули ҷуброни ин ҳароҷотҳо ҷой дорад: бо роҳи андозбандии андозсупорандагон, ё пардоҳти бевосита аз истеъмолгарон аз рӯйи ҳисобкунакҳои об. Интихоби тарз ё ҳамгироии усулҳо аз сиёсати давлат дар мавриди муносибат бо андозсупорандагон вобаста аст. Дар

аксарияти давлатҳои тараққикарда усули дуввум бештар мавриди истифода аст. Вобаста ба он, ки мушкилоти обтаъминкуний ҳамчун мушкили маҳаллӣ арзёбӣ мешавад, масъалаи нархгузорӣ ҳам маҳаллӣ маҳсуб меёбад. Ин маъни онро дорад, ки барои мисол дар Фаронса ба 14 ҳазор хадамоти обтаъминкунанда ва канализатсия 14 ҳазор нарх барои об мавҷуд аст.¹

Сабабҳои асосии фарқияти нархҳо аз инҳо иборатанд: мавҷудият ё адами (набудани) канализатсия; сифати об дар обанбор; мураккабии техникӣ дастёбӣ ва тозакуни об; сатҳи таҷхизонидани техникии хадамот (шабакаи кӯҳна, вайрон ба исрофи зиёди об оварда мерасонад); хусусияти қарзҳои истифодашаванда (фаврият, фоизҳо, ҳаҷм) ва ғ. Ҳамин тавр, нархи об дар хориҷа аз рӯйи хадамоти обтаъминкуний фарқ гузошта шудааст. Бо вучуди ин, дар як хадамот нархи об барои ҳамаи истеъмолгарон як хел аст, новобаста ба он ки истеъмолгар корхонаи саноатӣ аст ё хоҷагии шаҳсӣ. Нархи об ду қисмати мустақили ҳароҷотро ҷуброн менамояд: ҳароҷоти ҷорӣ (истифодашаванда) ва маблагѓузориҳои асосӣ.²

Дар мамлакатҳои хориҷа низоми пардохтҳои мунтазам барои ифлоскуний бо он фарқ мекунад, ки он, пеш аз ҳама, на ҳамчун усули мӯҷозот, балки чораи ҷавобгарии иқтисодии обистифодабарандагон барои расонидани зарари иқтисодӣ дониста мешавад. Аз ин рӯ, пардохтҳо барои ифлоскуний ду вазифаро ичро мекунанд: фискалӣ ва ҳавасмандкунанда.

Файр аз ин, ҷавобгарии ҳуқуқии обистифодабарандагон (чиноятий, маъмурӣ ва шаҳрвандию ҳуқуқӣ) мавҷуд аст. Тибқи қонунгузориҳои Фаронса маблағҳо ҳам барои бадсозии сифати об ва ҳам барои

¹ Салманов Ш.Р. Организация рационального водопользования в регионах с ограниченными водными ресурсами (на примере Республики Дагестан). // Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. - Махачкала, 2012. - С. 16.

² Мартышенко С.Н. Формирование рынка питьевой и минеральной воды Приморского края: социально-экологические аспекты // Сельское хозяйство. – 2018. -№ 2. -С. 22 - 31. DOI: 10.7256/2453-8809.2018.2.28282 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=28282

тағийирдиҳии речай обистифодабарӣ дар тамоми ҳавзай об ё қисмати он ситонида мешаванд. Дар Фаронса ҳамчунин барои корхонаҳое, ки дорои иншооти баландсамараи тозакуний, ки тозакунии обҳои пасобро то концентратсияи на кам аз обқабулқунакҳо мерасонанд, мукофотҳо дар назар дошта шудаанд.

Пардоҳт барои қоҳиши сифати об на аз ҳаҷми партов ба обҳои равон, балки аз миқдори моддаҳои заарноки ба он воридгардида тариқи объекти об ситонида мешавад. Пойгоҳи иттилоотии пардоҳтӣ дар ин маврид маълумот дар бораи ҳаҷми ифлосиҳои дар як рӯзи моҳ ба тариқи партови зиёдтарин мебошад.

Пардоҳтҳо ва мукофотҳо бо роҳи истифодабарии меъёрҳои ягонаи муайянкардаи шурои маъмурии агентии молиявии ҳавза ҳисоб карда мешаванд. Пардоҳтҳо барои ифлоскуни об барои ҳар як ҳавзай дарёҳо гуногун аст ва аз ҳолати обеъктҳои обе, ки ба онҳо партови пасобҳо партофта шудаанд ва аз арзиши нигаҳдории речай мусоиди об ва сифати об вобаста мебошанд.

Ҳар як агентии ҳавзвавӣ танҳо он ингредиентҳоеро ба ҳисоб мегирад, ки бо фаъолияти чандинсолаи ҳифзи об аз тарафи вай алоқаманд аст. Пардоҳтҳоро намояндаи агентии ҳавза қабул менамояд. Бояд гуфт, ки ҳаҷми умумии пардоҳтҳо харочоти агентиро дар доираи барномаи чандинсолаи амали ӯ мепӯшонад.

Таҷрибаи Олмон дар Аврупо ва тамоми дунё дар соҳаи идоракуни захираҳои об пешқадам дониста шудааст. Масъалаи мазкур на танҳо ба ҳифзи обанборҳо бо таъмини нигоҳубини иловагии он, балки ба харочоти иқтисодии оби нӯшокӣ даҳлдор аст. Олмон бо харочоти камтарини об дар байни давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикарда фарқ карда меистад. Камшавии харочоти мазкур дар асоси рафтори тағийирёфтаи истеъмолгарон, истифодабарии техникаи ҳозиразамон, истифодабарии бисёркарата ва такрории об дар раванди истеҳсолот ба даст омадааст.

Қонуни марказии федеролӣ дар соҳаи ҳифзи об Қонун «Дар бораи ташкили хоҷагии об» 1957 мебошад, ки тибқи он об қисмати таркибии табиат мебошад ва ҳамчун фазои ҳаёти ҳайвонот ва растаниҳо ҳифз карда мешавад. Ба об чунон муносибат бояд кард, ки он ба манфиати ҳамагон хизмат қунад ва экосистемаи аз он вобастаи рушди устуворро кафолат дода тавонад.

Принсили асосии истифодай об чунин аст: «Манъ карда шудааст он чизе, ки маҳсус иҷозат нашудааст». Аз ин рӯ, истифодабарии об бо бадастории иҷозатнома алоқаманд аст. Бадастовардани иҷозатнома дар Олмон - ҳуқуқи муҳими экологӣ дар ин давлат ба нишондиҳандай «таъмини талаботи ҳолати техникӣ» вобаста карда шудааст. Нишондиҳандай мазкур, дар навбати худ, на ба ҳолати об, балки ба муҷаҳдазии техникии истифодабарандай об, бо номи нормативҳои ҳадди ҷоизи иҷозатдодашудаи ҳамоҳангшуда ба соҳа (нормативҳои соҳаи муайяни саноат, ки партовҳоро ба пасоб мепартоянд) ҳамоҳанг карда мешаванд.

Санади дуввуми муҳим «Қонун дар бораи пардохтҳо барои партови пасобҳо ба об» мебошад, ки тибқи он пардохтҳо барои партови пасобҳо ба об пардохти маҳсуси экологӣ бо вазифаи идоракунандагӣ дар тамоми ҳудуди Олмон ба ҳисоб меравад. Асоси ҳисобу китоби пардохти мазкурро «воҳиди ифлосшавӣ», ки барои миқдори моддаҳои ифлоскунандай мавҷуда дар пасобҳо муайян карда шудааст, ташкил медиҳад. Даромад аз пардохти мазкур ба буҷети Заминҳо (вилоятҳо дар Олмон) ворид мешавад ва барои чорабиниҳои ҳифзи об масраф мегардад.

Дар асоси низоми федералии Олмон вазифаҳои давлатӣ ва фаъолиятҳо дар соҳаи захираҳои об аз тарафи Ҳукумати федеролӣ, 16 адад заминҳо (вилоятҳо) ва коммунаҳо тибқи ваколатҳои маҳаллӣ ҳал карда мешаванд.

Дар сатҳи федеролӣ Вазорати федеролии муҳити зист, ҳифзи табиат ва бехатарии ядроӣ аз рӯйи масъалаҳои асосии идоракунӣ ва

хифзи захираҳои об, ҳамчунин оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои фаросарҳадӣ дар вилояти мазкур фаъолият мебарад. Ҳамчунин, Вазорати мазкур барои икрои қарорҳои Иттиҳоди Аврупо ҷавобгар аст. Дар ин бобат мақомоти нисбатан аҳамиятноки давлатӣ инҳо мебошанд:

- Вазорати федеролии ҳифзи истеъмолгарон, саноати ҳӯрокворӣ ва кишоварзӣ идорақунии обҳо дар ҳудудҳои деҳот ва ҳоҷагиҳои моҳипарварӣ;
- Вазорати федеролии тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, сифати обҳои нӯшокӣ ва пасобҳо;
- Вазорати федеролии нақлиёт, соҳтмон ва соҳтмони манзил лӯлаҳои оби нӯшокӣ, навигатсия ва гидротехника;
- Вазорати федеролии маориф ва корҳои таҳқиқотӣ таҳқиқот оид ба об;
- Вазорати федеролӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди идораи ҳоҷагии об дар соҳаи рушд;
- Вазорати иқтисод ва меҳнатчорабиниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ оид ба ҳифзи захираҳои об ва ғ.

Ҳокимиятҳои маҳаллии баъзе вилоятҳо қонунҳои худии обро доранд ва барои икрои онҳо ҷавобгарӣ ба ӯҳда гирифтаанд. Қонунҳои мазкур ба қонунҳои федеролии директивӣ зиддият надоранд. Онҳо кори Гурӯҳҳои кории Штатҳои федеролиро оид ба масъалаҳои ҳоҷагии об мутобиқ мекунонанд. Онҳо дар доираи ҳавзаи дарёҳои вилоят гурӯҳҳои корӣ ташкил кардаанд. Ҳукумати федеролӣ онҳоро барои ҳалли масъалаҳои алоқаманд бо ҳавзагои дарёҳои байналмилалӣ ҷалб месозад. Онҳо ба гайр аз ин, барои таъини сиёсати нархгузорӣ дар доираи санадҳои федеролии об ӯҳдадорӣ ба зимма доранд.

Тахминан 6700 корхона дар Олмон барои обтаъминкунӣ ва 8000 корхона барои берун кардани пасобҳо ҷавобгар мебошанд. Аксарияти ин корхонаҳо шаклҳои ташкилии коммуналӣ доранд; инҳо корхонаҳои давлатӣ ва унитарӣ, иттиҳодияҳои касбӣ ва ширкатҳои унитарӣ

мебошанд. Сеяки корхонаҳои фаъол дорои шакли хусусӣ мебошанд, аммо маҳз онҳо зиёда аз нисфи оби ба истеъмолгарон расондашавандаро таъмин месозанд. Дар ин ҷо низоми маблағузорӣ ва субсидиякунонӣ вобаста ба штатҳои федеролӣ тағиیر меёбанд. Ҳадамоти коммуналии дар моликияти давлатӣ буда, барои маблағузории капиталий ҷавобгар мебошанд.¹

Қобили қайд аст, ки сабабгори асосии сифати ҳуби об дар Олмон истеъмолгарон мебошанд, яъне онҳо тарифҳои обтаъминкуниӣ ва пардоҳтҳо барои баровардани пасобҳоро сари вакт пардоҳт менамоянд. Ба ивази ин, ба истеъмолгарони об инфрасоҳтори таракқикарда (шабакаи лӯлаҳои обгузарон, таҷҳизоти омодагӣ, минтақаҳои ҳифзи санитарии обанборҳо), обтаъминкуниии устувори шабонарӯзӣ, сифати баланди оби нӯшокӣ пешниҳод карда мешаванд. Дар ин маврид тарифҳо на аз даромади истеъмолгарони об, балки аз ҳарочоти воқеии таъмини он вобаста аст. Баробари ҳарочоти ҷории истифодабарӣ бояд ҳарочоти асосӣ -амортизатсия ва фоизҳои сармояи гузошташуда низ пурра пӯшонда шаванд.

Дар Нидерландия пардоҳт барои ифлоскунии об аз таркиби моддаҳои ифлоскундандаи партофташуда, мӯҳлати хизмати иншооти тозакуниӣ ва имконияти кори хатҳои обгузарон ва обанбор дар мавриди ҳудтозакуниӣ вобаста аст.²

Яке аз мушкилоти асосии соҳаи ҳочагии обро дар марҳалаи ислоҳоти иқтисодиёт ташкили механизми самараноки молиявию иқтисодии истифодабарии об бояд шуморид. Амалан дар ҳамаи мамлакатҳои аврупой соҳтмони объектҳои ҳочагии об аз буҷетҳои давлатӣ ё маҳаллӣ маблағузорӣ мешаванд.³

¹ Информационно-аналитический обзор к парламентским слушаниям на тему: «Водная безопасность Казахстана: состояние, проблемы и рекомендации». - Нур-Султан, ноябр 2019г.- С.24.

² Водоснабжение и канализация в Нидерландах - Википедия (wiki2.wiki)

³ Рыбкина, И. Д. Управление водными ресурсами в регионах России и Франции: бассейновый принцип и участие заинтересованных лиц / И. Д. Рыбкина, Е. Ю.

Дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти бозорӣ афзоиши мунтазами харочоти давлатӣ барои ҳифзи муҳити зист дар соҳтори буҷетҳои миллӣ мушоҳида мешавад. Бо суръати баланд харочоти даҳлдори ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ ва омехта ба ин мақсад меафзояд. Ҳар як мақомоти маҳаллии маъмурӣ вазифаҳои аввалиндарачаи маблағгузориро мустақилона омӯхта, ҳал менамояд. Аммо таносуби байни сарчашмаҳои ташаккули харочоти умумиллӣ ва харочоти баҳши ҳусусӣ дар мамлакатҳои алоҳида ба шаклҳои гуногун ташаккул меёбанд.¹ Чунончӣ, дар Япония, Олмон ва Фаронса аз ҳисоби мақомоти давлатӣ қисмати асосии харочоти ҳифзи табиат маблаггузорӣ карда мешаванд (дар Япония -таксиман 90%, дар Фаронса - 75%).²

Дар Аврупо тибқи маълумоти Комиссияи аврупоии иқтисодӣ барои амалисозии чорабиниҳои ҳифзи муҳити атроф субсидияҳо чудо карда мешаванд. Он ё аз буҷети умумии давлатӣ (дар ҳолати имтиёзҳои андозӣ, ки ба камшавии воридоти андоз оварда мерасонад), ё аз буҷети вазоратҳои даҳлдор ба масъалаҳои муҳити зист, баъзан аз фондҳои ба ин мақсадҳо ташкилшуда чудо карда мешавад. Субсидияҳои мазкур ба шаклҳои зерин чудо мешаванд:

-субсидияҳо барои сармоягузории бевоситаи пӯшонандай ҳиссаи харочот барои таҳияи технологияҳои нав оид ба мубориза бар зидди ифлосшавӣ;

-қарз барои наеби таҷхизот оид ба мубориза бар зидди ифлосшавӣ, ё барқарорсозии сифати захираҳои об, ё субсидия барои пардоҳти фоизҳои сабуксозии пардоҳти қарзҳо;

¹ Седова // Известия Алтайского отделения Русского географического общества. - 2021. - № 4(63). -С. 23-36.

² Хироми Есида. Тенденции развития экологического бизнеса в Японии // Вестник МГУ. Серия 6, 1997, №3. С. 57-67.; Авакян, Л. Б., Широков В. М. Рациональное использование и охрана водных ресурсов / под ред. А.М. Черняева. - Екатеринбург: изд-во “Виктор”, 1994. С.77-78, (319 с.).

-имтиёзҳои андозӣ ба монанди пасткуни андоз барои воситаҳои механикии нақлиёт, ихтисори андоз барои тезонидани амортизатсия дар мавриди таҷҳизотҳои обтозакунӣ;

-субсидия барои сармоягузорӣ дар ҷорисозии технологияҳои бепартов дар фаъолияти ҳочагии об, ҳочагии манзилию майшӣ ва ғ.¹

Соҳтори тиашкилию функционалии идоракуни ҳочагии обӣ Федератсия Россия дар шароити имрӯза аз рӯи принсипи ҳудуди бунёд гардида, аз сатҳои идоракуни зерин ва 4-блоки асосии соҳтории сатҳои гуногун таркиб ёфтааст: 1) Дар сатҳи федеролӣ- идоракуниро вазорати захираҳои табии ва экологияи Россия ва агентии федеролии захираҳои обӣ дар соҳтори вазоратҳо анҷом медиҳанд; 2) Дар сатҳи байни минтақавӣ - идоракуни ҳавзвавии захираҳои об амал мекунад, ки тобеи агентии федеролии захираҳои обӣ Россия (Росводресурсы) мебошанд; 3) Дар сатҳи минтақавӣ - идоракуни ҳавзвавии захираҳои обро ташкилотҳо ва муассиссаҳои мустақими вазорат ҳамчун намояндаи агентии федеролии захираҳои об анҷом медиҳад; 4) Дар сатҳи субектҳои Федератсияи Россия -идоракуни ҳавзвавии захираҳои обро дар маъмурияти минтақаҳо шуъбаҳои захираҳои обӣ ба амал мебароранд. Вазифаи асосии вазорати захираҳои табиӣ ва экологияи Россия иҷроиши З) вазифаи асоси ба шумор меравад: 1) Таъмини аҳоли ва саноат бо миқдори зарурии об; 2) Нигаҳдории сифати захираҳои обӣ дар дараҷаи муқараршуда; 3) Муҳофизат аз таъсири манғии захираҳои обӣ ва бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ.²

Муҳаққиқони ин мавзуъ аз зумраи олимони ин давлат бар он ақидаанд, ки новобаста аз тағйиротҳо соҳтори идоракуни ҳавзвавии обӣ Россия, ки дар замони Шуравӣ бунёд гардида буд, муътадил

¹ Сайдов, С. С. Мировой опыт регулирования трансграничного водопользования // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2012. – № 2/1(80). – С. 36-48. – EDN VWKWXV.

² Доровская Н. Управление водным хозяйством государства: опыт России и стран мира. Источник:<http://www.defree.ru/publications/20080908uvh/uvh01.htm>

фаъолият дорад. Тағириотҳои номбурда айни замон самаранокии идоракунии ин низомро таъмин ва камбудиҳои дар марҳилаҳои гузариш пайдошударо ҳал карда натавонистааст. Файр аз ин, низоми идоракунии хочагии оби Россия ба ҷорӣ намудани усулҳои муосири менечмент эҳтиёҷ дорад. Ин, пеш аз ҳама, ба идоракунии захираҳои инсонӣ, молиявӣ ва иттилоотии ин низом даҳл дорад.

Коршиносони Қазоқистон бар он ақидаанд, ки вазъи хочагии обӣ кишвар дар солҳои аввали истиқлолияти кишвар дар сатҳи пасти самаранокӣ қарор дошт ва барои беҳбуди бахшидан ба он ҷораҳои ташкилӣ, иниститусионалӣ, маъмурӣ, техникиро амали намудан лозим омад. Мушкилоти хочаги оби Қазоқистон ин афзоиши талабот ба захираҳои обӣ, ифлосшавии захираҳои обӣ аз ҳисоби партовҳои саноатӣ, ҳолати начандон хуби пасобҳои корхонаҳои саноатӣ, ки ба дарёҳо рехта мешаванд, аз меъёр зиёд истифода шудани захираҳои об дар зироаткории кишоварзӣ, ҳифзи иншоотҳои гидротехникӣ маҳсуб меёбанд. Ва ин ҷорабиниҳо ниҳоят маблағталаб низ мебошанд. Аммо Қазоқистон баъдан сиёсати обистифодабари ҳудро дар асоси консепсия ва принципҳои идоракунии ҳамгиришудаи захираҳои об ба роҳ мондааст, ки дар ҳуҷҷати асоси стратегии ин мамлакат - «Қазоқистон - 2050» дарҷ гардида, ҳадафи он нигоҳдорӣ ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои об, барои ҳифзи тандурусти шаҳрвандон муаррифӣ гардидааст. Имрӯзҳо дар доираи модели номбурда идоракунии ҳавзвавии захираҳои об дар ин кишвар таҷриба шуда истодааст. Аллакай самаранокии онро мутахасиссони соҳави қайд кардаанд. Дар ин радиф, ҳукумати ин кишвар барномаҳои соҳавию байнисоҳавӣ кабул намудааст. Масалан, барномаи соҳавии обҳои нӯшокӣ дар мамлакат қабул шудааст, ки 3,7 ҳазор деҳаҳо бо шумораи аҳолии 4 млн нафар ва ҳамчунин, зиёда аз 3 млн нафар аҳолии шаҳрҳоро фарогир мебошад¹.

¹ Бейсембин К.Р. Рациональное использование водных ресурсов Казахстана / Научно-исследовательские публикации Таразского государственного университета им. М.Х. Дулати. - г.Тараз, Республика Казахстан, 2015. - №11 (31). -С.16-23.

Қазоқистон дар самти обҳои байнисарҳади низ мушкилот дорад. Аз ин рӯ, истифодаи принсиipi идоракуни ҳамгирои захираҳои обӣ дар сатҳи байни давлатҳо барои Қазоқистон муғид арзёбӣ мегардад. Дар ин модели идоракуни захираҳои обӣ хам дар сатҳи давлат ва ҳам дар доираи сиёсати байни давлати истифодабарӣ нақши давлат асосан (тanzimkunanda) ба шумор рафта, фаъолияти хочагидории корхонаҳои саноат, кишоварзӣ ва гайра дар мавриди обиистифодабарӣ бояд ба риояи авлавиятҳои экологӣ асос ёбад.

Таҳлили таҷрибаи хориҷа тамоюли умумии татбиқи механизмҳои иқтисодии истифодабарии обро дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти бозории рушдёфта ошкор намуд. Он бо механизми нисбатан самараноки ҳавасмандкунонии ихтизори ифлосшавии захираҳои об фарқ мекунад, ки ба истифодабарии усулҳои иқтисодӣ ва маъмурии таъсиррасонӣ дар якҷоягӣ бо дастгирии давлатии обиистифодабарандагони иҷроқунандаи чорабинихо оид ба ҳифз ва истифодабарии сарфакоронаи об асос ёфтааст.

Ҳамин тарик, дар заминаи таҳлили зербобҳои якуму дуввум, маҳсусан оид ба нақши об дар рушди иқтисодиёт ва иҷтимоиёт, масоили истифадабарии сарфакоронаи захираҳои об ва таҳқиқи таҷрибаи мавҷудаи идоракуни захираҳои об барои такмили низоми идоракуни хоҷагии об, ба андешаи мо чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст:

1. Мағхуми нерӯҳои обию захиравӣ, имконияти маҷмуии хосиятҳо ва захираҳои иншоотҳои обии мавҷударо дар назар дошта, барои таъмини фаъолияти ҳаётии аҳолӣ равона карда шуда талаботи истеҳсолоти ҷамъиятиро дар марҳалаи муайяни рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи мамлакат таъмин менамояд.

2. Механизми иқтисодии обиистифодабарӣ ин унсури муҳими идоракуни захираҳои об ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун комплекси чорабинихои хусусияти идоракуни тanzimkununii ҳолати низоми

обрасон бо мақсади ҳифзу рушди устуори захираҳои об баромад менамояд.

3. Баназаргирии таҷрибаи мамлакатҳои рушдёфта дар шароити ташкили муносибатҳои бозорӣ дар хоҷагии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мешавад. Ба андешаи мо, мувофиқи мақсад аст, ки салоҳиятҳои нисбатан васеъ дар соҳаи истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои оби ҷумҳурӣ ба худи онҳо дода шавад, ба онҳо дар ҳалли мушкилоти об мустақилияти бештар voguzor шавад, ҳангоми истифодабарии захираҳои об мавқеи якхелаи аввалия таъин гардад, ҳамчунин, танзими ҷиддии давлатии ҳусусигардонӣ дар хоҷагии об дар назар дошта шавад ва ғ.

4. Дар умум, дар асоси таҷрибаҳои зикршуда лозим меояд, ки низоми миллии кишвар дар ин бобат беҳтар карда шавад. Яъне ҳам таҷрибаҳои хуби хориҷиро барои худ мувофиқ гардонад ва ҳам пешниҳодҳои худро, ки бо назардошти маҳсусияти маҳаллӣ, ҳосиятҳои хоҷагии оби мамлакат таҳия намудааст, ба кор барад.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА ТАМОЮЛХОИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили хусусиятҳои табиию хочагидорӣ ва омилҳои истифодабарии самараноки захираҳои об дар Тоҷикистон

Захираҳои об яке аз асосҳои рушди устувор маҳсуб меёбанд. Зеро онҳо бо як қатор мушкилоти асосӣ, чун бехатарии ҳӯрокворӣ ва рушди устувори кишоварзӣ, ҳифзи саломатии инсон, рушди устувори шаҳрҳо ва нуқтаҳои аҳолинишин, ҳифзи гуногунрангии биологӣ, пешгирии биёбоншавӣ ва ҳаробшавии замин алоқамандии наздик доранд. Ҳамаи ин аз муҳиммияти истифодабарии равиши байнибахшӣ дар идораи захираҳои об дарак медиҳад. Аз ин ҷост, ки захираҳои об ба унвонии яке захираҳои пурагизштарин ва ивазнашаванди табиӣ, ташкил ва идомадиҳандай зиндагӣ дар рӯйи замин, ҳама вақт таваҷҷуҳи олимон ва ҷомеаи ҷаҳониро ба ҳуд ҷалб менамудаанд. Имрӯзҳо қулли мамолики дунё қӯшиши таъмини истифодаи оқилонаи обро доранд, стратегия ва консепсияҳои гуногунро дар ин самт қабул ва амалӣ менамоянд, то ин ки манфиатҳои ҷонибҳо риоя шавад. Яъне об ҳамчун захирай асосии раванди истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва ташаккулдиҳандай сохтори экосистема ва организми инсон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ шудааст. Аммо дар солҳои охир ба сарфаю сариштакорона истифодабарии ин захирай табиӣ дикқат бештар гардидааст. Зеро маълум аст, ки захираҳои обӣ дар тӯли таърихи ҳаёти инсоният, сабаби ҳалшавӣ ва бавучудоии мушкилотҳои зиёде гардиданд.

Хусусияти дигари табиию хочагидории захираҳои об ин истифода ва нигоҳдории захираҳои обӣ мебошад, ки аксарияти давлатҳои ҷаҳонро ба мушкилӣ гирифттор кардааст. Чунончи, дар баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон (иҷлосияи 72-юми Маҷмуаи Умумии Созмони милали Муттаҳид ба муносибати оғози Даҳсолаи байналмилалии амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”) омадааст: “Имрӯз дар ҷаҳон минтақае нест, ки дар масъалаи

захираҳои обӣ мушкилот надошта бошад ва ба нақши ин неъмати бебаҳо дар рушди устувор аҳамияти маҳсус надиҳад. Зоро тамоми самтҳо ва соҳаҳои фаъолият иинсонӣ бо захираҳои обӣ алоқаи зич доранд. Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки захираҳои об натанҳо неъмати беҳамто, балки меҳвари асосии рушди босубот мебошанд ва ин амр фаъолияти дастҷамъона ва муносибати ҷиддиро ба истифода ва ҳифзи ин захираҳо, баҳотири наслҳои оянда, тақозо дорад”¹. Ҳулосаи муҳтасар ин аст, ки дар таъмини сатҳи зарурӣ инкишофи консепсияи рушди босубот дар такя ба истифодай оқилонаи захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳалкунандаро доро аст.

Дар радифи ин мушкилоти дигаре, ки ҳамчун хусусияти навбатии табиию хочагидории захираҳои об маҳсуб меёбад ин тамоюли босуръат нобудшавии пиряҳҳо бар асари тағииротҳои иқлимий ба ҳисоб меравад. Чунин вазъият ба ҳайси яке аз мушкилотҳои калидии ҷаҳони имрӯз дар баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон матраҳ гардид: “ ... тағиирёбии иқлими, ки ба миқдор ва сифати захираҳои об таъсиргузор аст ва қӯшишҳои моро барои ноил гардидан ба рушди босубот заиф месозад. Дар давоми якчанд даҳсолаи охири асри 20 мо дар Тоҷикистон зиёда аз 1000 пиряҳ, яъне тақрибан 30 фоизи пиряҳҳоро аз даст додем ва ин раванд босуръат идома дорад. Танҳо пиряҳи аз ҳама бузурги қитъавии Федченко дар ин муддат ба андозаи як километр хурд шуда, масоҳати он то 11 километри мураббаъ кам гардид ва ҳаҷми яҳи худро беш аз 2 километри мукааб аз даст дод. Тайи солҳои охир таҳти таъсири тағиирёбии иқлими дар Тоҷикистон, ки 93 фоизи қаламрави онро қӯҳҳо ташкил медиҳанд, афзоиши оғатҳои табиии марбут ба об мушоҳида мегардад, ки зарари моддиву маънавии зиёде ба бор меоранд. Оғатҳои табиӣ инчунин қӯшишҳои моро барои расидан ба Ҳадафҳои

¹ Суҳанронӣ дар ҷорабинии сатҳи баланд ба муносибати оғози даҳсолаи байнамилалии амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, 22.03.2018.

Рушди Устувор заиф сохта, боиси ба вучуд омадани мушкилоти бештар дар самти паст кардани сатҳи камбизоатӣ мегарданд”¹.

Дар мавриди масоили таъмини консепсияи рушди босубот ва маҳсусан истифодаи сарфакоронаи захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи назарраси худро нишон дода тавонистааст. Маҳсусан, тавассути талошҳои муштарак Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар чаҳорҷӯбай ташаббусҳое, чун «Соли байналмилалии оби тоза, 2003», Даҳсолаи байналмилалии амалиёт «Об барои ҳаёт, 2005-2015» ва «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об, 2013», кору чорабиниҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст.

Аз ин рӯ, бо назардошти афзоиш намудани талабот ба захираҳои обӣ мубрамияти идоракуни устувор ва самараноки захираҳои обӣ боло меравад ва мушкилоти мавҷудаи соҳаи оби кишвар, ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хос касб мекунад. Ва ин масъалаи дар пасманзари афзоиши аҳолӣ ва талаботи он бо захираҳои обӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ ба хусусияти табию ҷамъиятии ин захираи табиӣ табдил меёбад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз захираҳои об бой аст. Дар ҳудуди он қариб тамоми намудҳои объектҳои обии рӯйи замин мавҷуданд. Ҳаҷми захираҳои оби ҷумҳурӣ талаботи иқтисодиётро ҳам дар сатҳи имрӯза, ҳам дар дурнамои наздик таъмин карда метавонад. Аммо аз сабаби тақсимоти нобаробар ҳам дар доираи ҳудуди ҷумҳурӣ ва ҳам аз рӯйи вакт дар минтақаҳои алоҳидай мамлакат норасони об мушоҳида мешавад. Ҷунончӣ, дар давраи тобистон, давраи талаботи баландтарин ба оби барои обёри дар ҳавзаи дарёи Ому норасони об 465,5 млн мукаабметро ташкил медиҳад, ин рақам дар ҳавзаи дарёи Сир ба 94 млн мукаабметр баробар мебошад.²

¹ Суҳанронӣ дар чорабинии сатҳи баланд ба муносибати оғози даҳсолаи байналмилалии амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, 22.03.18, 21:29

² Захираҳои об - Министерство энергетики и водных ресурсов РТ (mewr.tj)

Дар умум, дар ҷумхурӣ норасоии об 560 млн. мукаабметро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, захираҳои об дар кишвар сарфакорона истифода бурда намешаванд. Дар ҷунин шароит яке аз мушкилоти асосӣ истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ба ҳисоб меравад. Дар мамлакат ҳоло тақрибан 4,24 млн нафар оби нӯшокиро дастрас карда метавонанд. Аз 62 шаҳр, марказҳои ноҳияҳо ва шаҳракҳои типи шаҳрӣ танҳо 52 ададашон бо низоми марказонидай обтаъминкуни ҷаҳонӣ ва танҳо 28 ададашон бо низоми обу ташноб таъминанд. Дар умум, 44% аҳолии шаҳр ва 5% аҳолии деҳот ба воситаҳои бехатарии санитарӣ дастрасӣ доранд.¹

Нерӯи объектҳои таъмини оби нӯшокӣ 1834,59 ҳазор м³/шабонарӯзро ташкил медиҳад. Рақами мазкурро аз рӯйи минтақаҳо ҷунин тақсим кардан мумкин аст: вилояти Ҳатлон- 373,52 ҳазор м³ /шабонарӯз, вилояти Суғд - 409,82 ҳазор м³ /шабонарӯз, шаҳр ва ноҳияҳои тобеи ҷумхурӣ - 176,07 ҳазор м³ /шабонарӯз, ВМҚБ - 19,18 ҳазор м³ /шабонарӯз ва дар шаҳри Душанбе - 856 ҳазор м³/шабонарӯз. Бояд гуфт, ки дарёҳо сарвати аз ҳама асосии Ҷумхурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Дар ҳудуди мамлакат 947 дарё ҷорӣ мешавад, тӯли умумии онҳо аз 28500 км зиёд аст. Рагҳои асосии хунгард (обии) мамлакат дарёҳои Ому ва Сир бо шохобҳояшон мебошанд. Дар умум, ҷараёни миёнаи бисёрсолаи дарёҳои дар Ҷумхурии Тоҷикистон ташаккулёфта 64 км³/солона, аз он ҷумла дар ҳавзаи дарёҳои Ому 62,9 км³ ва Сир 1,1 км³-ро ташкил медиҳад. Дарёҳои Ҷумхурии Тоҷикистон 55,4%-и маҷрои миёнаи бисёрсолаи рӯизамиинии ҳавзаи баҳри Арабро ҳосил меқунанд.²

Омилҳои асосии иқлимии муайянкунандаи андозаи маҷрои баҳорӣ ва солонаи дарёҳои Тоҷикистон пиряҳҳо, боришот ва давраи обхезӣ, дараҷаи намнокӣ ва амиқии яхқунии замин, шиддатнокии

¹ Таджикистан: бедность в контексте изменения климата // Национальный отчет о человеческом развитии Д. - 2016. - С.66- 68.

² Ҳифзи мухити зист (Маҷмуаи оморӣ) –Душанбе, АСПРТ, 2020. -С.17.

общавии барф мебошанд. Пиряҳҳо ҳангоми шурӯи общавӣ мувофиқ ба коҳиши миқдори боришоти зимистонӣ тағиیر меёбанд. Миқдори умумии пиряҳҳо дар Тоҷикистон 14509 ададро ташкил медиҳад. Майдони умумии ишғолкардаи онҳо 11146 км^2 буда, 8%-и тамоми худуди ҷумҳурий ва 60% аз тамоми майдони яхпӯши Осиёи Марказиро ташкил менамоянд. Ҷамъи яхи дар пиряҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуда аз ҷиҳати масоҳат ба 845 км^3 баробар мебошад. Минтақаи аз ҳама қалони яхпӯши Ҷумҳурии Тоҷикистон (60%) худудест, ки дар наздикӣ қуллаи аз ҳама баланд—Исмоили Сомонӣ (собиқ Коммунизм) (7495 м) ва қуллаи Абу Алӣ ибни Сино (собиқ Ленин) (7134 м) ҷой гирифтаанд.

Дар ин минтақа пиряҳи аз ҷиҳати масоҳат аз ҳама бузурги дендритӣ – Федченко ($651,7 \text{ км}^2$), пиряҳҳои Грум-Гржимайло (143 км^2), Гармо ($114,6 \text{ км}^2$) ва даҳҳо пиряҳҳои дигар, ки майдонашон ба зиёда аз 30 км^2 баробар аст, мавқеъ доранд. Пиряҳҳои дорои майдони зиёда аз 1 км^2 танҳо 20%-и миқдори умумии пиряҳҳоро ташкил медиҳанд. Аммо дар онҳо тақрибан 85%-и ҳаҷми умумии ях ҷой гирифтааст. Ҷамъи заҳираи ях дар пиряҳҳо таҳминан ба 845 км^3 баробар аст.¹

Тақсимоти меъёри маҷрои солона мутобиқ ба тағиироти асосии омилҳои иқлими мебошад ва аз рӯйи коҳиши умумии алоқаманд бо камшавии миқдори боришоти атмосферӣ ва афзоиши буҳоршавӣ муайян мегардад. Тағиироти назаррасро ба тақсими минтақавии маҷрои об иқлим ворид месозад. Туфайли он дар ноҳияҳои қӯҳистон аҳамияти нисбатан зиёди маҷро мушоҳида мешавад. Ҳусусиятҳои обҳои рӯизамиинии ҳавзаҳои дарёҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти нишондиҳандай резишгоҳашон дар ҷадвали 2.1.1. оварда шудааст.

¹ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АСПРТ, 2022. -С.18.

Чадвали 2.1.1. -Захираи обҳои рӯизаминии барои нӯшидан тибқи ҳавзаи дарёҳо

Номи ҳавзаи дарёҳо	Резиии миёнаи бисёрсола		Аз он ҷумла, ба сифати нӯшокӣ	
	км ³	%	км ³	%
Панҷ (ҳавзаи дарёи Қизилсу)	33,369	41,6	33,669	51,4
Кофарниҳон	5,191	6,5	5,191	8,0
Сурхондарё	1,015	1,3	1,015	1,6
Вахш	18,90	23,6	18,90	29,1
Зарафшон	5,139	6,4	5,139	7,9
Сирдарё	15,978	19,8	15,978	1,0
Исфара	0,46	0,6	0,46	0,7
Ҳавзаи обанбори Катасой ва дарёчаҳои каторкӯҳи Туркистон	0,147	0,2	0,147	0,2

Сарчашма: Ҳифзи муҳити зист /Маҷмӯаи оморӣ. –Душанбе.: Агентии омори назди ПҶТ, 2022. -С.17. ва ҳисоби муаллиф.

Мачрои андозааш нисбатан калон дар ҳавзаи дарёи Панҷ дар қисмати баланди қӯҳӣ мушоҳида мешавад. Мачрои аз ҷиҳати баландӣ аз ҳама назаррас дар дарёҳои Вахш, Сир ба ҷашм мерасад. Ғайр аз ин дар дарёҳо ҳарочоти миёнаи моҳонаи об аз рӯйи мавсими сол фарқ мекунад. Ҳарочоти аз ҳама бештари об асосан дар нимаи дуввуми моҳи апрел, камтарин асосан дар моҳҳои декабр-март мушоҳида мешавад.

Дарёи Ому дарёи калонтарини Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Майдони обҷамъкуни он 199350 км², дарозиаш 2294 км ва мачрои миёнаи бисёрсолааш 78,46 км³ мебошад. Ба ҳавзаи обҷамъкуни он ҳудуди давлатҳои Афғонистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистан ва Ӯзбекистон дохил мешаванд. Шоҳобҳои аз ҳама калони Ому дарёҳои Вахш ва Панҷ (аз якҷояшавии ҳар ду дарё Ому ҳосил мешавад), ҳамчунин Кофарниҳон, ки ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии захираҳои оби ҳавзаи мазкур 75,5%-ро ташкил медиҳад. Бояд гуфт, ки дарёи Ому барои мавҷудияти миллионҳо нафар одамон дар ҳавзаи мазкур аз аҳамияти калон барҳӯрдор аст. Дар ин ҷо захираҳои об асосан барои кишоварзӣ, истеҳсоли нерӯи барқ, ҳадафҳои саноатӣ, майшӣ ва нӯшокӣ истифода мешаванд.¹

¹Захираҳои об — Министерство энергетики и водных ресурсов РТ (mewr.tj)

Дарёи Сир аз рӯйи бузургӣ дар Осиёи Марказӣ чойи дуввумро ишғол мекунад. Майдони обҷамъқуниаш ба 150100 км^2 баробар аст. Тӯли умумии дарёи Сир аз чойи якҷояшавии дарёҳои Норин ва Қародарё 2684 км, аз сарчашма то дарёи Нарин бошад, 3019 км мебошад. Мачрои асосии ҳавзаи дарёи Сир дар худуди Қирғизистон ташаккул мейбад, ки қариб 75%-ро ташкил медиҳад. Минбаъд Сирдарё дар худуди Ӯзбекистон ва Тоҷикистон ҳаракат карда, дар худуди Қазоқистон ба Арали Шимолӣ дохил шуда, ба итном мерасад.¹

Захираҳои обҳои рӯйзамиинии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли маҷрои дарёҳо, маҷроҳои муваққатии об, захираҳои бисёрсолаи об дар кӯлҳо, толобҳо ва пасобҳои калони дарёҳо, ҳамчунин захираи обҳои дар натиҷаи обшавии барф ҳосилшуда, пастобҳои маҷро надошта ба назар мерасанд.

Фонди хеле бузург ин кӯлҳои зиёди обашон нӯшокӣ мебошанд, ки шумораашон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1300 адад, бо майдони 705 км^2 ҳисоб карда шудааст. Бештари кӯлҳо дар шакли обанборҳо мебошанд, ки майдонаши сатҳи обашон аз 1 км^2 камтар аст ва ҳиссаи онҳо ба 97,5%-и микдори умумии кӯлҳо рост омада, танҳо 9%-и ҷамъи майдонро ташкил медиҳад. Ин ҳолат онҳоро минбаъд дар шароитҳои антропогенӣ ва техногенӣ хеле таъсирпазир мегардонад.²

Ҷойгиршавии кӯлҳо дар минтақа нобаробар мебошад. Миқдори асосии кӯлҳо (73%) дар кӯҳҳои Памиру Олой дар баландиҳои байни аз 3500 то 5000 метр аз сатҳи баҳр ҷой гирифтаанд. Майдони онҳо 80%-и фазои умумии оби кӯлҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Дар кӯлҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз $46,3\text{ км}^3$ об мавҷуд аст, ки аз он 20 км^3 оби нӯшокии тоза мебошад. Яке аз кӯлҳои калонтарини обаш тоза Сарез мебошад. Кӯли мазкур 18 февраля соли 1911 баъди зилзилаи сахттарин (ҳамагӣ 9 балл) ба вучуд омадааст. Дарозии кӯли мазкур

¹Захираҳои об — Министерство энергетики и водных ресурсов РТ (mewr.tj)

²Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, Агентии омори назди ПЧТ, 2022. -С.18.

қаріб 55,8 км, умқаш қаріб 505 метр, сатхі об — 3263 метр аз сатхі баҳр ва ҳақми обаш зиёда аз 17 км³ аст.¹

Барои тавозуни обу хоҷагии ҳар минтақа обанбор аз аҳамияти калон бархӯрдор аст. Зеро он дар шароити тағйирёбии калони маҷрои миёнаи солона ва мавсими вазифаи муҳимми танзимқунандаро мебозад. Обанбор сарчашмаи табии заҳираҳои об ба ҳисоб наравад ҳам, барои танзими резиши дарё, истифодаи сарфакоронаи он барои манфиатҳои иқтисодии мамлакат дар ҳавзай дарё нақши муҳим мебозад. Аҳамияти зикршудаи обанбор дар шароити тағйирёбии авҷгирифтai иқлим боз ҳам назаррас гардидааст. Ҳамчунин, аҳамияти обанборҳо барои пешгирии обхезиву сел ва ҳимояи объектҳои иқтисодиёт аз таъсири ҳаробкунандай сел, ки дар шароити Тоҷикистон зиёд рӯй медиҳад, кам нест. Обанборҳои калонтарини чумхурӣ Қайроққум (майдон-520 км², ҳақми об-3410 млн. м³), Норак(майдон-106 км², ҳақми об-10500 млн. м³), Муминобод(майдон-3,4 км², ҳақми об-30 млн. м³), Селбур (майдон-2,3 км², ҳақми об-20 млн. м³) мебошанд.²

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 11 обанбори таъиноти гуногун сохта ва ба истифода супорида шудааст. Майдони умумии ҳамаи обанборҳо 664 км², ҳақми умумӣ 15,344 км³, аз он чумла майдони манфиатовари онҳо 7,63 км³-ро ташкил медиҳад, ки ҳамаи ин аз 13%-и маҷрои миёнаи бисёрсолаи дарёҳои ҳавзай баҳри Арал иборат аст. Дар маҷмӯъ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳтмони обанборҳо дар ҳақми умумии 67 км³ имконпазир аст. Ҳоло обанборҳо ҳамагӣ 15,3 км³ маҷрои оборо, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбад (23,9%), дар бар мегиранд; бо баҳисобгирии резиши об аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя рақами мазкур ба 17,5% мерасад. Бояд гуфт, ки бо гузашти айём зери обанборҳоро лойқа пур мекунад. Шиддатнокии лойқашавӣ дар обанборҳои хурд ба ҳисоби миёна солона ба 2%, дар обанборҳои калон

¹Захираҳои об-Министерство энергетики и водных ресурсов РТ (mewr.tj)

²Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, Агентии омори назди ПЧТ, 2022. -С.18-19.

ба 1%-и ҳаҷми аввалияи обанбор баробар аст. Чунончи, дар обанбори калонтарини дар ҳамворӣ ҷойгирифта- Қайроқкум, ки дорои аҳамияти минтақавӣ мебошад, аз ҷамъшавии обҳои партов ба он аллакай 12 ҳазор гектар замин ба ботлоқ табдил ёфтааст. Ҳамчунин, сарбандҳои зиёдро бояд азнавсозӣ кард, вагарна норасоии об дар мавсими киштукор солона ба қариб 700 млн. м³ ҳоҳад расид.¹

Захираҳои барқароршавандай обҳои зеризамини дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯйи ташаккул ба ду қисм ҷудо кардан мумкин аст: ба таври табиӣ дар кӯҳҳо ва ҳудудҳои обҷамъшаванда ташаккулёфта, ҳамчунин, бо таъсири тозашавӣ (фильтратсия) дар ҳудудҳои обёришаванда бавуҷудомада. Захираи эҳтимолии обҳои зеризамини дар ҷумҳурӣ 18,7 км³/солро ташкил медиҳад, дар ин маврид обҳои истифодашудаистода баробари 2,8 км³/сол ҳисоб карда шудааст. Захираи аз ҳама зиёди об дар ҳавзаҳои дарёҳои зерин ҷойгир аст: Ваҳш - 4919 млн. м³/сол, Сирдарё - 3579 млн. м³/сол ва Кофарниҳон - 2505 млн. м³/сол. Обҳои зеризамини дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам аз рӯйи майдон ва ҳам аз рӯйи амиқии ҷойгиршавии он нобаробар ҷойгирифтаанд. Захираи оби зеризамини дар вилояти Суғд ба андозаи 25,6% аз микдори умумиҷумҳурияйӣ арзёбӣ шудааст, захираи истифодашуда бошад, 45,8%-ро ташкил медиҳад; ин рақам дар вилояти Ҳатлон мутаносибан ба 21,8% ва 25,9%, дар ВМҚБ 21,4% ва 1,28% баробар аст.²

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 200 сарҷашмаи обҳои маъданӣ ба қайд гирифта шудаанд. Дар минтақаҳои инкишофи таҳшинҳои палезӣ ва ҷинсҳои кӯҳии магматӣ 86 ҳосилаҳои табиии обҳои углекислотавӣ ва азотӣ вомехӯранд; қариб 70 намуди онҳо дар Помир мавҷуданд. Сарҷашмаҳои аз ҳама баланддебитӣ дар мавзеъҳои Обигарм, Ҳоҷа Обигарм ба қайд гирифта шудаанд, ки онҳо дар ҳудуди

¹Стратегияи рушди бахши об дар Тоҷикистон - Душанбе, 2006.- С. 19.

²Стратегияи рушди бахши об дар Тоҷикистон - Душанбе, 2006.- С. 12.

қаторкӯҳҳои Ҳисор чойгиранд. Ҳамчунин, сарчашмаҳои оби маъданий Шоҳамбарӣ, Аңзоб, Файзобод, Истараравшан, чашмаҳои термалий ва табобатии Ҳавотоғ, Табошар, Адрасмон, Явроз, Қаротоғ, Боботоғ, Гармчашма, Айвоҷ, Бахмир, Эллис ва дигарҳо низ машҳур гаштаанд. Ин аст, ки дар назди чунин чашмаҳо истироҳатгоҳ ва осоишгоҳҳо таъсис дода шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар умум 100 чашма ва макони обҳои геотермалий ба қайд гирифта шудаанд, ки бо истифодаи самараноки онҳо норасоии нерӯи сӯзишворию энергетикии ҷумҳуриро метавон ҷуброн намуд. Релефи Тоҷикистон асосан доманакӯҳӣ ва қӯҳистонӣ мебошад. Ин ҳусусияти партовҳои назарраси аз баландӣ воридшаванд ва захбуркушои зиёди заминҳои қишишавандаро нишон медиҳад. Ҳамин тавр, истифодаи техникаву технологияи қӯҳнаи обдиҳӣ (дар ҷӯяҳо), мавҷудияти заминҳои зиёди санглоҳ ба афзоиши бозгашти маҷро (резиши об) мусоидат меқунад. Ин аст, ки бозгашти маҷрои об дар заминҳои ҷумҳурӣ ҳаҷми калонро дар бар мегирад ва ба қариб 3,5-4,0 $\text{км}^3/\text{сол}$ мерасад; аз ин қариб 3,0 $\text{км}^3/\text{сол}$ ба обҳои коллекторию захбурӣ (дренажӣ) бо қишишорҳои обёри-шаванд ва 0,50 $\text{км}^3/\text{сол}$ ба обҳои коммуналию майшӣ ва пасобҳои саноатӣ рост меояд. Аз ин қисми асосии бозгашти об, таҳминан 3,0 $\text{км}^3/\text{сол}$ аз нав ба дарӯ ворид мешавад. Зиёда аз 0,30 $\text{км}^3/\text{сол}$ ё 8% обҳои бозгашта такроран барои обёри истифода мешаванд.¹

Ҳамчунин, ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обии ҷумҳурӣ пастшавии назарраси самаранокии идоракуни равандҳои истифодабарии захираҳои об дар марҳалаҳои гуногуни он таъсири худро мерасонанд, ки онро ҳамчун ҳусусияти антропогенӣ низ арзёбӣ намудан мумкин аст. Дар натиҷаи ин таъсири антропогенӣ иқтисодиёти минтақаҳо ва аҳолӣ аз таъсири манфии омилҳои обӣ-обхезӣ, сел ва гайра зиён мебинанд. Сабабҳои муҳими

¹ Захираҳои об - Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан (mewr.tj)

бавуҷудоварандаи мушкилоти зикршуда, аз нуқтаи назари мо дар Тоҷикистон инҳо мебошанд:

-дар шароити имрӯзаи муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти мамлакат хусусияти экстенсивии рушди хочагии об боқӣ мондааст, ки дар натиҷа мушкилоти обистифодабарӣ дар доираи коҳиши назарраси истеҳсолот на танҳо нигоҳ дошта шуд, балки хусусияти боз ҳам тезутунд пайдо кард;

- дар хочагии об низоми фармондиҳию маъмурии идора боқӣ мондааст, ки рушди бахши оби иқтисодиётро дар шароити нави бозорӣ бозмедорад. Ҳоло ҳам марказонидани аз ҳад зиёд оид ба таъини нормативҳо ва лимитҳои обистифодабарӣ, тақсими захираҳои молиявӣ дар хочагии об ва монанди инҳо ба назар мерасанд;

- набудани сиёсати ягонаи давлатӣ дар идоракуни захираҳои об дар ҳолати таҳқими мустақилияти ташкилӣ ва молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ;

- камсамарии пояи нормативио ҳуқуқӣ дар соҳаи обистифодабарӣ, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои об. Норасоиҳои санадҳои қонунгузорӣ дар танзими муносибатҳои моликиятдорӣ дар обистифодабарӣ ва ташкили механизми самараноки иқтисодии идоракуни ин равандҳо эҳсос карда мешавад. Набудани батартибдарории аниқи ҳуқуқии салоҳиятҳои соҳибмулкӣ объекӯҳои об ва шароитҳои қонунгузорӣ ба идоракуни самараноки обистифодабарӣ имкон намедиҳад, ҳамчунин, ташкили «нуқтаҳои рушд»-и сармоягузории хочагии обро ҳавасманд намесозад;

- набудани механизми самараноки иқтисодии идоракуни обистифодабарӣ, ки ба ченкуни арзиши объекӯҳои об барои ташаккули механизми пардоҳти рентавӣ ва барои обистифодабарӣ имконият намедиҳад, ҳамчунин обистифодабарандагонро ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, ҳифз ва барқароркуни онҳо ҳавасманд намесозад, ва ф.

Таҳлили ҳолати бавучудомада оид ба истифодабарии захираҳои об дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт нишон медиҳад, ки сабаби асосии норасоии об на танҳо афзоиши миқёс ва ҳачми истеҳсолот, балки хусусияти экстенсивии истифодабарии захираҳои об мебошад, ки аз истифодабарии технологияҳои кӯҳнаи истеъмоли об вобаста аст. Аз кор мондани як қатор корхонаҳои саноатӣ, ихтисори майдонҳои замини киштшаванд ва коҳиши умумии истеҳсолоти кишоварзӣ тамоюли коҳиши ҳачми умумии обҷамъшавиро ба вучуд овардааст.

Сабабҳои асосии сарфакорона набудани низоми мавҷудаи истифодабарии об ва самараи пасти низоми идоракунии захираҳои об, ба андешаи мо, инҳо мебошанд:

- нокомил будани пойгоҳи қонунгузорию ҳуқуқии танзими истифодабарии об ва анҷом наёфтани ислоҳот дар маҷмӯаи хочагии об;
- норасоии сармоягузорӣ ба соҳаи захираҳои об ва кифоя набудани дастгирии давлатии соҳаи мазкур;
- ҳаробшавии низоми обёрий ва тозакунӣ ва низоми обтаъминкунӣ;
- таваҷҷӯҳи асосии истифодабарандагони об ба истифодабарии бештари захираҳои об бе ҷорикуни технологииҳои имрӯзаи экологии ҳифзи об;
- сатҳи пасти ҳавасмандии иқтисодӣ барои афзоиши самараноки истифодабарии об;
- дар маҳалҳо аз байн нарафтани усулҳои маъмурии танзими истифодабарии об, набудани низоми пурраю босамари истифодабарии пулакии об ва ғ.

Истифодабарии ғайрисарфакоронаи захираҳои об дар ҷумҳурӣ аз бисёр ҷиҳат бо мавҷудияти нобаробариҳои солона, мавсимӣ ва ҳудудии тақсими онҳо алоқаманд мебошад. Ин ҳолат номутобиқатии байни ҳачми мавҷудаи воқеии резиши оби дарё ва норасоии об дар баъзе минтақаҳои кишварро ба миён меорад. Ғайр аз ин, сатҳи техникии низоми обёрий хеле паст мебошад, меъёрҳои обёрий барои режими

шустушӯи обёрӣ дар сатҳи баланд муқаррар шудаанд. Ҳамаи ин, бо иловаи воридшавии обҳои захбурӣ (дренажӣ) ба дарёҳо ва истифодабарии тақорори обҳои бозгашта, истифодабарии заҳроҳимикатҳо ва нуриҳои маъданӣ, ҳамчунин нотакмилӣи механизми иқтисодии идорақунии истифодабарии заҳираҳои оби шароити экологӣ ва мелиоративиро дар ҷумҳурӣ номусоид кардааст. Дар баробари ин, талафи заҳираҳои об дар роҳи аз сарчашма то истеъмолгар меафзояд. Ҳамаи инҳо дар маҷмуъ далели онанд, ки дар бахши оби мамлакат вазъияте ба амал омадааст, ки ба суръати рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар таъсири манғӣ мерасонад.

Дар маҷмуъ, ҳусусиятҳои табиию ҳочагидорӣ ва омилҳои истифодабарии заҳираҳои об ба кишоварзии обёришаванда, ҳамчун фаъолияти асосии аҳолии деҳоти Тоҷикистон таъсири мустақим мерасонад. Ба ҳиссаи заминдории обёришаванда ҳамагӣ 15% аз ҳаҷми ММД рост ояд ҳам, истеҳсоли зиёда аз 95%-и маҳсулоти кишоварзиро ба зимма дорад. Баробари ин, заминдории обёришаванда таҳминан 2,5млн. нафарро бо ҷойи кор таъмин кардааст. Беҳдошти самаранокӣ ва рушди минбаъдаи заминдории обёришаванда метавонад ба болоравии сатҳи камбизоатӣ дар қисмати деҳоти мамлакат таъсири мусбат расонад. Дар солҳои охир дар ҷумҳурӣ корҳо оид ба барқароркунӣ ва баландбардории самаранокии кори низоми иррагатсионӣ афзоиш ёфтанд, ки ин асоси заминдории обёришаванда ба ҳисоб меравад. Қобили қайд аст, ки яке аз истифодабаранданони заҳираҳои оби ҷумҳурӣ ин соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин соҳа мувоғиқи маълумоти омори расмӣ, айни замон 171899 ҳочагиҳои калон, миёна ва хурд ба истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ машғуланд. Аз ин шумора 161 ҳочагиҳои давлатӣ, 59 ассоциацияҳои ҳочагиҳои деҳқонӣ, 3731 ҳочагиҳои деҳқонии колективӣ, 348 ҷамъияти саҳомӣ ва ҶДММ, 591 ҳочагиҳои ёрирасон дар назди корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ ва 167009 ҳочагиҳои деҳқонӣ маҳсуб меёбанд. Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2021 ба 39769,4 млн. сомонӣ (бо

нархҳои муқоисавии соли 2021), аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 28743,9 млн. сомонӣ ва ҷорвопарварӣ 11025,5 млн. сомонӣ баробар шуд. Аз ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ки дар соли 2021 истеҳсол шудааст, ҳиссаи ҳоҷагиҳои ҷамъияти 10,7 фоиз, дехқонӣ 48,5 фоиз ва ҳоҷагиҳои аҳолӣ 40,8 фоизро ташкил кард.¹

Ҷадвали 2.1.2. - Нархнома (тарифҳои хизматӣ) барои обрасонӣ ва оббарорӣ аз шабакаҳои давлатии обёри дар идораҳои беҳдошти замин ва обёрии Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номгӯи истифодабарандагони об	Маблағи ҳаққи пардохт (бо назардошти ААИ), дирам	
		2017	2022
1.	Барои обёрикуни заминҳо (ҳоҷагиҳои кишоварзӣ новобаста аз шакли моликият) ба 1м ³ /дирам	1,5	2,0
2.	Барои ҳавзҳои моҳипарварӣ ба 1м ³ /дирам (қарори ҲҶТаз 3 марта соли 2001, №123)	0,01	0,01
3.	Барои истифодабарандагоне, ки ба соҳаи обёришавии заминҳо мансуб нестанд ба 1м ³ /дирам	2,5	3,33
Дар минтақаҳо, ки обченкунакҳо таъмин карда нашудааст ва имконияти таъмин карданро надорад.		<i>Барои зироатҳои кишоварзӣ аз рӯи меъёри миёнаи талаботи об ба 1га дар мавсими обдиҳӣ.</i>	
1.	Пахта (аз рӯи меъёри 10000 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	150,00	200,00
2.	Фаллаи тирамоҳӣ (аз рӯи меъёри 2200 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	33,00	44,00
3.	Ҷуворимакка барои дон, ҳосили 1-ум (аз рӯи меъёри 9000 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	135,00	180,00
4.	Ҷуворимакка барои дон, ҳосили 2-юм (аз рӯи меъёри 7800 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	117,00	156,00
5.	Ҷуворимакка барои силос, ҳосили 2-юм (аз рӯи меъёри 3500 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	52,50	70,00
6.	Шолӣ (аз рӯи меъёри 37000 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	555,00	740,00
7.	Сабзавот (аз рӯи меъёри 12000 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	180,00	240,00
8.	Беда (аз рӯи меъёри 12500 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	187,50	250,00
9.	Боғҳо (аз рӯи меъёри 9500 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	142,50	190,00
10.	Картошка (аз рӯи меъёри 6500 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	97,50	130,00
11.	Полизихо (аз рӯи меъёри 5000 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	75,00	100,00
12.	Тамокӯ, ситруս ва зироатҳои ҷорво (алафҳои яксола) (аз рӯи меъёри 5500 м ³ ба 1 га/сомонӣ)	82,50	110,00

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси макълумоти Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст.

¹Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2022. - С.9 (354 саҳ).

Мутахассисон бар он ақидаанд, ки қисмати зиёди ҳачми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар заминҳои обёришаванда истеҳсол мегарданд. Нархнома (тарифҳои хизмати)-и обрасонӣ ва оббарорӣ аз шабакаҳои давлатии обёри дар идораҳои беҳдошти замин ва обёрии Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо назардошти ААИ) дар ҷадвали 2.1.2. оварда шудаанд. Мавриди зикр аст, ки дар нархномаи (тарифҳои хизматӣ) барои обрасонӣ ва оббарорӣ аз шабакаҳои давлатии обёри дар идораҳои беҳдошти замин ва обёрии Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо назардошти ААИ) аз соли 2017 то соли 2022 тағйирот ба назар мерасанд, ки он дар шакли пулӣ барои обёрии 1га замини кишти зироатҳои кишоварзӣ ба ҳисоби миёна +33,3%-ро ташкил медиҳад.

Масоили захираҳои обӣ ва истифодаи оқилонаю сарфакоронаи онҳо яке аз мушкилоти имрӯзаи истеҳсолоти кишоварзии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Зоро ҳамасола ҳочагиҳои поёноб дар мавсими обёрии зироатҳо аз норасоии об танқисӣ мекашанд ва ҳатто дар ҳазорҳо гектар замин зироатҳои кишоварзӣ бо сабаби саривакт обёри нашудан ҳосилхезии паст ба қайд гирифта мешаванд. Яке аз сабабҳои чунин рафтори ҳочагиҳои сароб ин аз меъёр зиёд истифодабарии захираҳои об ба шумор меравад, ки аз нарҳи хизматрасониҳои истифодабарии об вобастагӣ дорад.

Ҳамин тарик, дар асоси таҳлилихусусиятҳои табиию ҳочагидорӣ ва омилҳои истифодабарии захираҳои обдар Тоҷикистон чунин натиҷагириҳо намудан мумкин аст:

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз захираҳои об бой аст. Дар умум, дар ҷумҳурӣ норасоии об 560 млн. мукаабметро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, захираҳои об дар мо сарфакорона ба кор бурда намешаванд. Дар мамлакат ҳоло тақрибан 4,24 млн нафар оби нӯшокиро дастрас карда метавонанд, ки ин дар маҷмӯъ таҳминан 45% аҳолии кишварро ташкил медиҳад.

2. Нерӯи объектҳои таъмини оби нӯшокӣ 1834,59 ҳазор м³/шабонарӯзро ташкил медиҳад. Рақами мазкурро аз рӯйи минтақаҳо чунин тақсим кардан мумкин аст: вилояти Хатлон- 373,52 ҳазор м³ /шабонарӯз, вилояти Суғд - 409,82 ҳазор м³ /шабонарӯз, шаҳр ва ноҳияҳои тобеи ҷумхурӣ - 176,07 ҳазор м³ /шабонарӯз, ВМКБ - 19,18 ҳазор м³ /шабонарӯз ва дар шаҳри Душанбе - 856 ҳазор м³/шабонарӯз.

3. Омилҳои асосии иқлими муайянкунандай андозаи маҷрои баҳорӣ ва солонаи дарёҳои Тоҷикистон пиряҳҳо, боришот ва давраи обхезӣ, дараҷаи намнокӣ ва амиқии яхкунии замин, шиддатнокии обшавии барф мебошанд.

4. Ҳусусиятҳои табиию хочагидорӣ ва омилҳои истифодабарии захираҳои обҳо дар Тоҷикистон ҳангоми ба нақшагариши истифодабарии онҳо дар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ба инобат гирифтани лозим аст. Зоро захираҳои об яке аз пояҳои асосии рушди устувор маҳсуб мейбанд ва онҳо бо як қатор мушкилоти асосӣ, ҷун бехатарии ҳӯрокворӣ ва рушди устувори кишоварзӣ, ҳифзи саломатии инсон, рушди устувори шаҳрҳо ва нуқтаҳои аҳолинишин, ҳифзи гуногунрангии биологӣ, пешгирии биёбоншавӣ ва харобшавии замин робитаи зич доранд. Ҳамаи ин аз муҳиммияти истифодабарии равиши байнибахшӣ дар идораи захираҳои об шаҳодат медиҳад.

5. Ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обии ҷумхурӣ пастшавии назарраси самаранокии идоракунии равандҳои истифодабарии захираҳои об дар марҳалаҳои гуногуни он таъсири ҳудро мерасонанд, ки онро ҳамчун ҳусусияти антропогенӣ низ арзёбӣ намудан мумкин аст. Дар натиҷаи ин таъсириоти антропогенӣ иқтисодиёти минтақаҳо ва аҳолӣ аз таъсири манфии омилҳои обӣ-обхезӣ, сел ва гайра зиён мебинанд.

2.2. Арзёбии вазифаҳои идоракунии истифодабарии сарфакорнаи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Идоракунии захираҳои об яке аз муҳимтарин ҷанбаи сиёсати миллии оби ҳар мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар шароити гузариш ба модели истифодабарии устувори об барқарорсозии низоми мутобиқи идоракунии захираҳои об ба вазифаи аз ҳама муҳим табдил ёфтааст. Идоракунии захираҳои оби ҳудуди муайян аз тарафи мутахассисон ҳамчун идоракунии низоми хочагии оби ҳавзаи дарёҳои таркибии фонди он баррасӣ мегардад. Дар ин маврид идоракунии фаъолияти хочагии об маънои вазифаи таъсиррасонии низоми маҳсуси муташаккили давлатӣ ба низоми иҷтимоию экологию иқтисодии ҳавза тавассути маҷмӯи чорабиниҳо ва фишангҳоро дорад.

Асоси стратегияи рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таъмини талаботи наслҳои имрӯза ва ояндаро бо қарорҳои ҳамоҳанги мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити мусоиди зист дар назар дорад, такя ба иқтисоди мустақил ва нерӯҳои ватании захиравӣ, истеҳсолӣ ва зеҳнӣ мебошад. Ҳамаи ин ба соҳаи хочагии об низ бевосита даҳлдорад.

Самаранокии идоракунии захираҳои об самаранокии фаъолияти низоми хочагии обро дар назар дорад. Бо афзоиши теъдоди истеъмолгарон ва мутаносибан камшавии меъёри истеъмол, раванди идоракунии захираҳои об, истифодаи равишҳо ва технологияҳои нисбатан самаранокро тақозо дорад.

Идоракунии захираҳои об маҳсусиятҳои фарқунандаи худро дорад, ки аз ҳусусияти об ҳамчун захираи беҳамто вобаста аст. Дар раванди идоракунии истифодабарии захираҳои об ҳамчун объекти идоракуни фаъолияти хочагии об ҳамчун шакли маҳсуси муносибатҳои истеҳсолӣ баромад мекунад, ки омӯзиш, истифодабарӣ, ҳифз, такрористехсол, тағиیرёбии мақсаднок ва баргардондани захираҳои об ва объектҳои об ба манфиатҳои одамон ва маҷмӯи истеҳсолию хочагиро дар бар мегирад.

Тибқи қонунгузории Чумхурии Тоҷикистон объектҳои об моликияти давлат буда, идоракуни хоҷагии об ба вазифаи низоми давлатие дохил мешавад, ки ҳифзи баланси байни соҳаҳои гуногуни истифодабарии обро дар ҷумҳурӣ таъмин месозад. Идоракуни захираҳои об яке аз ҷузъҳои таркибии сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология ва иқтисодиёт мебошад.

Асоси идоракуни хоҷагии об раванди доимии такмили пояи қонунгузорӣ, ҳамоҳангсозии назорат, фишангҳои таъсири маъмурӣ ва механизми иқтисодии истифодабарии об, гайримарказонидани зинабазинаи салоҳиятҳо мебошад. Идоракуни истифодабарии захираҳои об ба низоми хоҷагии оби соҳаҳои иқтисодиёт ва обистифодаба-рандагонимушаҳҳас таъсири ҳамешагӣ мерасонад. Ҳадафи асосии таъсири мазкур таъмини мунтаҳами талаботи тамоми истифодабарандагон обро аз ҷониби хоҷагии оби ҷумҳурӣ ба назардошти принципҳои истифодабарии устувори об дониста шудааст.

Қайд бояд кард, ки ҳангоми ичрои вазифаҳои идоракуни захираҳои об мувоғиқи мақсад аст, ки равиши идоракуни ҳавзавӣ истифода шавад. Яъне барномаҳои мақсадноки маҷмӯйборои ҳамаи ҳавзаҳои об таҳия мешаванд, ки дар воҳидҳои маъмурӣ тавассути идоракуни ҳудудии захираҳои об ба ичро мерасанд. Дар ин маврид, ҳамчунин шаффоғияти низоми идоракуни захираҳои об барои назорати ҷамъиятӣ ва дастрасии он барои ширкати ҷамоатчигӣ дар ҳалли масъалаҳои алоқаманд бо идоракунӣ аҳамияти калон доранд.

Дар шароити Тоҷикистон ҳал кардан масъалаи ҳамоҳангсозии истифодабарии захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Муҳиммияти масъалаи мазкур ба он далел алоқаманд аст, ки соҳаи мазкури иқтисодиёт истифодабарандай асосии захираҳои об дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Соҳаи мазкур то 93% аз ҳаҷми умумии обанборҳоро дар мамлакат истеъмол менамояд.

Тибқи омор, аз солҳои 90-уми асри гузашта сар карда, ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, дар

умум, ҳаҷми умумии ҷамъшавии об аз сарҷашмаҳо кам шудааст. Баробари ихтисори ҳаҷми умумии ҷамъшавии об аз сарҷашмаҳо ба андозаи 12,7% дар давраи солҳои 1991-2014 талафи назарраси захираҳои об ҳангоми ҳамлу нақли он мушоҳида шуд, ки ин аз пастравии ҳавасманӣ дар масъалаи истифодабарии сарфакоронаи об дар умум дар минтақа гувоҳӣ медиҳад. Агар сабабҳои асосии талафоти об ҳангоми ҳамлу нақл истифодабарии низоми кӯҳнашуда ва вайрон аз нигоҳи вақт ва назорати суст аз болои ҷамъоварии об аз тарафи ташкилотҳои даҳлдор бошад, он гоҳ коҳиши ҳавасмандиро, ба андешаи мо, аз адами самаранокӣ дар масъалаҳои истифодабарии пулакии об шарҳ метавон дод.

Устувории фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёт, аз он ҷумла қишоварзӣ, вазъи экологӣ дар экосистемаҳо, ҳамчунин сатҳи зиндагии аҳолӣ аз бисёр ҷиҳат аз самаранокӣ ва ҳолати низоми идоракунии захираҳои об вобаста аст. Бояд қайд кард, ки ҳолати умумӣ ва сатҳи самаранокии истифодабарии захираҳои об имрӯз ҳамчун ҷанбаъҳои вазъи муҳити зист ва омилҳое баромад мекунанд, ки метавонанд динамикаи рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакатро маҳдуд созанд. Ба ин сабаб, дастрасии ҳадафҳои истифодабарии сарфакоронаи об ва баландбардории самаранокии истифодабарии об, дар навбати аввал дар қишоварзӣ ҳамчун заминаи муҳимтарини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ, ҳамчунин таъмини бехатарии озуқавории чумхурӣ баромад мекунанд.

Ҳамаи ин зарурати таҳияи равишҳои навро барои ҳалли мушкилот оид ба ҳифз, азnavистехсолкунӣ ва баландбардории самаранокии истифодабарии захираҳои об асоснок мекунад. Баробари ин, равишҳои мазкур бояд ба гузариши марҳилавӣ аз истифодаи анъанавии захираҳои об, ки аз ҷониби низоми фармоишию маъмурӣ гузошта шудааст, ба истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷиҳати экологӣ асоснок равона карда шаванд.

Ташкили низоми самараноки идоракуни хоҷагии обба таҷрибай мавҷудаи мусбати хориҷа дар ин маврид тақя карда метавонад. Таҳлил ва ҷамъбасти таҷрибай мазкурро ҳангоми интихоби усуљое, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор мераванд, ҳамчунин мавриди арзёбию тақмили механизмҳои идоракуни хоҷагии об метавон истифода бурд.

Масъалаҳои алоқаманд бо идоракуни захираҳои об ва ҳамоҳангсозии истифодаи об барои тамоми мамлакатҳои ҷаҳон аввалиндарача ба ҳисоб мераванд, аммо мушкилоти алоқаманд ба онҳо аз тарафи мутахассисони ҳар мамлакат ба таври гуногун баррасӣ мешаванд. Сиёсати хоҷагии об, ки дар аксари мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон ба роҳ монда шудааст, дар масъалаҳои гайримарказонидан ва ҳадгузории вазифаҳо, ҳамчунин баландбардории аҳамиятнокии мақомоти маҳаллӣ дар идоракуни хоҷагии об тамоюлҳои имрӯзаро инъикос менамоянд. Барои мамлакатҳои тараққикарда ҳавасмандкунони сектори хусусӣ дар фаъолияти алоқаманд бо пешниҳоди хизматрасониҳо дар соҳаи об хос мебошад. Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки ширкати афзояндаи аҳолии мамлакатҳоизикрёфта дар ҳалли масъалаҳои хоҷагии об ва назорати иҷрои қарорҳои қабулшуда муশоҳида мешавад. Баробари ин, масъалаҳои алоқаманд бо таъмини захираҳои об ва тозакуни онҳо, ҳамчунин мушкилоти хизматрасониҳои хоҷагии об ва инфрасоҳтори он дар зери назорати ҳокимиётҳои маҳаллӣ мебошад.

Қайд бояд кард, ки тағйирот дар идоракуни хоҷагии об бо масъалаҳои тақсимоти баъдинаи ҷавобгарӣ ва салоҳиятҳо дар соҳаҳои хоҷагӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, ҳамчунин гайримарказонидани вазифаҳои назорат аз болои хоҷагии об ҳангоми таҳқими нақши танзимкунандай давлат дар масъалаҳои таъмини равиши муттаҳидкунанда барои идоракуни ҳавзаи обӣ алоқамандии зич дорад. Барои расидан ба ин мақсадҳо вазифаҳои дурнамо оид ба мустаҳкамкунии асосҳои баҳшҳои ҳуқуқӣ, институционалӣ ва

иқтисодии об дар мамлакат бояд пурзӯр карда шаванд. Дар ин бобат чорабиниҳои алоқаманд на бо мутобиқат ба талаботи миқдорӣ, балки ба нигоҳдории сифати захираҳои об афзалиятнок дониста мешаванд. Сатҳи миллии идоракунии захираҳои об тавассути мутобиқунӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати об, ҳамчунин қабули қарорҳо оид ба сармоягузории объектҳои бузурге, ки дорои обистифодабарандагони калон мебошанд, бояд амалӣ карда шаванд. Ҳамчунин, қарорҳои идоракунӣ аз рӯйи чунин объектҳо бояд чорабиниҳои алоқаманд бо ҳифзи захираҳои об аз ифлосшавӣ ва хушкшавиро пешбинӣ намоянд.

Сохтор ва самаранокии идоракунии хочагии обро аз бисёр ҷиҳат омилҳое чун ҳамкорӣ бо ҳокимияти маҳаллӣ ва дараҷаи шаффофијати низоми идоракунӣ муайян мекунанд. Онҳо омилҳои муҳим дар ташкили сохтори идоракунӣ буда, метавонанд тавассути иттилоотнокии ҷомеа, мутобиқаткунонӣ, назорат, ҳамоҳангсозӣ ва шаклҳои дигари ҳамкорӣ амалӣ гардонида шаванд.

Мавриди зикр аст, ки дар ҷумҳурӣ низоми истифодабарии об аз хочагидории Иттиҳоди Шӯравӣ манша мегирад. Дар он давра қоидаҳои пешинаи илмии ташкили фаъолият ва идоракунии хочагии об ҳамчун асос гирифта шуда буд, ки баъзе ҷиҳатҳои он имрӯз ҳам аз рӯйи инерсия истифода бурда мешаванд. Ҳусусияти фарқунандай сохтори шуравии идоракунии хочагии об аз якҷоякунии вазифаҳои хочагии об ва назорати он иборат буд. Пойгоҳи мавҷудаи қонунгузорию ҳуқуқӣ аз сатҳи рушди хочагии об ва муносибатҳои об каме қафо монда, дар назди татбиқи механизми иқтисодии истифодабарии об садд мегузошт, сатҳи истифодабарии ташхиси экологӣ самаранокии паст дошт, вазифаҳои хочагии об паҳам такрор мешуданд ва ғ.

Идоракунии истифодаи захираҳои об ба арзёбии ҳолати он, таҳлили обистифодабарии мавҷуда ва дастёбии обтаъминкунии устувор асос ёфтааст, ки пеш аз ҳама, батартибдарории харочоти захираҳои об ва ҳифзи сарчашмаҳои об аз ифлосшавиро пешбинӣ

менамояд. Дар ин маврид, ҷанбаъҳои истифодабарии захираҳои об на танҳо ҳаҷми оби истеъмолшаванд, балки ҳаҷми пасобҳо ва ҳатҳои обпарто низ мебошанд.

Баландбардории самаранокии обистифодабарӣ ва коҳиши талафот ҳангоми ҳамлу нақл аз бисёр ҷиҳат аз сатҳи ҷалби маҷмуи ҳочагии оби ҷумҳурий дар муносибатҳои бозорӣ, аз ҷумла истифодаи механизми иқтисодии идораи истифодаи об вобаста аст, ки он аз маҷмуи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманди барои иҷрои обистифодабарии сарфакорона ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноки истифодаи захираҳои об иборат мебошад.

Механизмҳои иқтисодии истифодабарии захираҳои об ҳамчун муҳимтарин низоми таркибии идоракуниидавлатии фаъолияти ҳочагии об, бо назардошти талаботи экология бошад, ҳамчун қоиди муҳимтарини консепсияи амалкарди аз ҷиҳати экологӣ бехатари низоми обистифодабарӣ дар КАС (комплекси агросаноатӣ), ки ба экологиқунонидани истифодабарии захираҳои обу замин ва файра нигаронда шудааст, инчунин огоҳонидани ифлосшавии экосистемаҳои об, хок ва маҳсулоти кишоварзӣ баромад мекунад.

Моддаи 31 Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити иқтисодиеро муайян кардааст, ки дар асоси он объектҳои об метавонанд барои истифодабарӣ пешниҳод шаванд. Дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон обистифодабарии умумӣ дар ҷумҳурий ройгон аст. Дар айни ҳол шаклҳои маҳсуси обистифодабарӣ пулакӣ мебошанд. Масалан, то 01.01.22 тарифҳои хизматрасониҳои оби нӯшокӣ ва корезӣ дар КВД «Обу корези Душанбе» тибқи Фармоиши Ҳадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №52 аз 29.06.16 барои аҳолӣ ва корхонаҳои ҳисоби ҳочагӣаз 1 октябри соли 2016 ва барои ташкилотҳои буҷавӣ аз 1 январи соли 2017 барои ба амал ҷорӣ намудан ба мизочон пешниҳод мегардид.

**Чадвали 2.2.1. -Нархномаи хизматрасонии оби нүшокӣ ва корезӣ дар
Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе»**

Номгӯи обистифодабарандагон	2017			2022		
	Оби нүшокӣ	Партовоб	Ҳамагӣ	Оби нүшокӣ	Партовоб	Ҳамагӣ
Ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ба 1m^3 бо ҳисоби сомонӣ	1,83	0,83	2,67	1,78	0,81	2,59
Ташкилотҳои тиҷоратӣ ба 1m^3 бо ҳисоби сомонӣ	4,44	2,31	6,76	4,31	2,24	6,56
Барои аҳолӣ ба 1m^3 бо ҳисоби сомонӣ (бе ҳисобкунақи обӣ аз рӯи меъёр)	0,58	0,21	0,78	0,56	0,2	0,76
Барои аҳолӣ ба 1m^3 бо зарби коэффиценти (3) бо ҳисоби сомонӣ (бо ҳисобкунақи обӣ)	1,74	0,61	2,35	1,69	0,59	2,28
Барои хонаҳои аз 1-12 ошёна дар як моҳ бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр	6,26	2,18	8,45	6,08	2,12	8,20
Барои хонаҳои аз 12 ошёна баланд дар як моҳ бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр	8,36	2,3	10,65	8,12	2,23	10,34
Барои хобгоҳҳои умуми ва ба корезии шаҳр пайвастанд бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр дар як моҳ	5,22	1,81	7,04	5,07	1,76	6,83
Барои хонаҳои маҳалие, ки ба корезии шаҳр пайвастанд бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр дар як моҳ	4,36	0,61	4,98	4,23	0,59	4,83
Ҳисоби миёнаи истеъмол ва пардоҳти оби нӯшокӣ ва корезӣ барои як нафар дар як моҳ= $2,4\text{ m}^3$ бо ҳисобкунақи обӣ васлшуда,(сомонӣ)	4,18	1,44	5,62	4,06	1,4	5,46

Чадвал дар асоси маълумоти Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе» таҳия шудааст.

Дар асоси фасли 8 боби 36 моддаи 264-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, фоизи андоз аз арзиши иловашуда аз 18% ба 15% иваз карда шуд. Бинобар ин, дар нархномаи хизматрасони оби нӯшокӣ ва корезӣ тағйирот ворид гардида, аз санаи 01.01.22 дар КВД «Обу корези Душанбе» мавриди амал қарор дода шуд. Дар маҷмуъ, дар асоси маълумоти дар боло ишорашуда, нархномаи хизматрасонии оби

нушоқӣ ва корезӣ дар КВД «Обу корези Душанбе»-ро мо барои кулли истифодабарандагони оби нушоқӣ ва корезӣ мавриди таҳлил қарор додем.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2.2.1. аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тағйироти дар дар нархномаи хизматрасони оби нӯшоқӣ ва корезӣ воридгардида, асосан ба ивазшавии фоизи андоз аз арзиши иловашуда аз 18% ба 15% алоқамандӣ дорад ва мувофиқ ба фасли 8 боби 36 моддаи 264-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифтааст. Дар натиҷаи тағйироти номбурда нархномаи хизматрасонии оби нушоқӣ ва корезӣ дар Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе» дар соли 2022 нисбати соли 2017 барои тамоми истифода барандагони оби нӯшоқӣ ба ҳисоби миёна 3,5% кам шудааст (ҷадвали 2.2.1.).

Гузариш ба истифодабарии устувори об чунин идоракунии фаъолияти хочагии обро дар назар дорад, ки тибқи он ҳадафҳои сиёсати оби мамлакат дар раванди гузариши мазкур амалӣ қунонида мешаванд. Ба андешаи мо, низоми идоракунии давлатии захираҳои обро дар ҳолати ҳалли вазифаҳои зерин метавон такмил дод:

- ташкили низоми идоракунии хочагии оби мамлакат аз рӯйи қоидаи ҳавзвазӣ;
- мушахасгардонии объекӯҳои идоракунӣ, таҳияи соҳтори мақомоти идоракунӣ ва муайянкуни вазифаҳои онҳо;
- муайянкуни мавқеи усулҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва маъмурӣ дар низоми танзими фаъолияти хочагии об, бо назардошти тафриқаҳо дар низомҳои гуногуни хочагии об;
- таҳияи механизмҳои иқтисодӣ, маъмурӣ ва технологии иҷрои вазифаҳои даҳлдори идоракунӣ;
- таҳияи модели низоми хочагии оби ҳавза (бассейн), ки идоракунӣ тавассути он метавонад рушди устувори низомро таъмин созад ва ғ.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки консепсияи нави идоракунии истифодаи об дар навбати аввал, такмили минбаъдаи механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии об, сипас, муносибатҳои

бамиёномада дар соҳаи истифодабарии об дар байни корхонаҳои шаклашон гуногуни моликият ва ташкилотҳои хочагии об, баҳисобгирии нисбатан пурраи маҳсусиятҳои рушди баҳши об, мутобиқат ба талаботи имрӯзai экологиро дар назар дорад.

Об дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаёти инсон истифода мешавад ва ин равиши ҳамгироёнаи идоракуни онро талаб мекунад. Принципҳои идоракуни ҳамгироёнаи захираҳои об қисман дар замони ИЧШС низ мавриди истифода буданд. Дар шароити имрӯза лоиҳаи идоракуни ҳамгироёнаи захираҳои оби водии Фаргона дар қисмати тоҷикистонии он ҳам дар шимоли мамлакат мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳангоми гузариш ба идоракуни ҳавзвавии захираҳои об таҷрибаи истифодабарии идоракуни ҳамгиришудаи захираҳои об дар вилояти Суғд барои ба кор бурдани он дар минтаҳаҳои дигари мамлакат ҳам манфиатовар мебошад. Ширкати ҷомеа дар ҳолати идоракуни ҳавзвавӣ тавассути Кумитаҳои ҳавзвавӣ имконият медиҳад, ки масъулияти истифодабарандагони обро дар истифодабарии сарфакорона ва самараноки захираҳои об баландбардошта, онҳо ба иҷрои чорабинихои ҳифзи захираҳои об ва замин низ ҷалб карда шаванд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ бо иттилооти саривақтӣ таъмин намудани ҷомеа омили муҳими қабули қарорҳои дуруст ба ҳисоб меравад. Паҳннамоии иттилоот дар бораи фаъолияти хочагии об ва иттиҳодияҳои обистифодабарандагон тавассути воситаҳои ахбори омма (матбуот, радио ва телевизион), ташкили конфронтҳои матбуотӣ, мизҳои мудаввар ва воҳӯриҳо ба роҳ монда мешавад. Семинар ва тренингҳои дар мамлакат гузаронидашаванда, чорабинихо оид ба баландбардории донишҳои дехқонон-обистифодабарандагон, кормандони муҳандисию техникии ташкилотҳои хочагии об дар ҷойҳо баргузоршаванда, ҳамчунин барои шиносӣ ва истифодаи донишҳои замонавӣ нақши калон мебозанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза ба ғайр аз сарфакории об, ки яке аз самтҳои муҳимтарин дар коҳиши об ва баландбардории коэффициенти амали фоидаоваринизоми обёри мебошад, алтернативаи дигар мавҷуд нест. Имрӯз коэффициенти амали фоидаовари низомҳои байниҳоҷагии обёри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аз ҳолати техникии шабакаҳо ва иншоотҳо дар ҳудуди 0,5-0,7 мебошад. Агар коэффициенти амали фоидаовари шабакаҳои доҳилиҳоҷагии ирригатсионӣ ва талафи об дар майдонҳои кишт ба ҳисоб гирифта шавад, он гоҳ самаранокии истифодабарии об барои обёри аз 35% зиёд нест.¹

Барои сарфай захираҳои об истифодаи обёри қатравӣ ва технологияҳои дигари обсарфакунанда зарур аст. Дар чунин шароит аз рӯйи ҳисоби ташхисгарон барои ҷоринамоии низоми обёри қатравӣ дар майдони 2 млн гектар ба андозаи 8 млрд доллари ИМА маблағузории асосӣ зарур аст. Дар шароити имрӯза ин барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи бузурги гӯшношунид аст. Тибқи маълумотҳои Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мелиоратсия ва обёри 6 лоиҳа ба маблағи умумии 156,483 млн доллари ИМА мавриди ичро аст, ки аз ҳисоби қарз ба маблағи 52,510 млн доллари ИМА (33,5%), грантҳо- 95,902 млн доллари ИМА (61,3%) ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 8,071 млн доллари ИМА (5,2%) мебошад.²

Дар Тоҷикистон алҳол танҳо корҳои таҳқиқотӣ оид ба баҳогузории самаранокии технологияҳои обсарфакунанда гузаронида мешаванд. Имрӯз ҷумҳурӣ ба сармоягузориҳо барои азnavsозии иншооти қӯҳнаи гидротехникӣ, пойгоҳҳои насосӣ ва ҷоринамоии технологияҳои обсарфакунандай обёрии зироатҳои кишоварзӣ эҳтиёҷ дорад. Дар ин масъала роҳбарияти мамлакат ба қӯмаки институтҳои

¹ Саиди Ёқубзод. Министр мелиорации и водных ресурсов Республики Таджикистан//Доклад Республики Таджикистан (cawater-info.net)

² Захираҳои об-Министерство энергетики и водных ресурсов РТ(mewr.tj).

гуногуни байналхалқии молияйӣ, мамлакатҳои донор, ташкилотҳои байналмилалии давлатӣ ва гайридавлатӣ умед мебандад. Баробари ин, такмили принципҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакат ба пайдоиши манфиатҳо барои истифодаи технологияҳои мазкур аз тарафи хоҷагиҳои обистифодабаранд мусоидат карда метавонад.

Бояд гуфт, ки мушкилоти омодакуни мутахассисони баланд-иҳтинос оид ба идоракуни захираҳои об масъалаи стратегӣ ба ҳисоб меравад. То ба имрӯз низоми тайёркуни кадрҳо, бо назардошти шароити имрӯзай бозорӣ, фаъолият намекунад. Аз як ҷиҳат, ин ба ҳароҷоти аз тарафи донишҷӯён гузаронидани таҷрибаи воқеии дарозмӯҳлати истеҳсолӣ вобаста аст. Аммо барои идораи самараноки захираҳои об танҳо донишҳои назарияйӣ басанд нестанд. Аз ҳисоби ёрии техникии ташкилотҳои байналмилалий шумораи маҳдуди мутахассисон дар мамлакатҳои дорои заминдории тараққикардаи обёришаванд тренингҳои кӯтоҳмуддати шиносой мегузаранд. Дар ин бобат Маркази Осиёимиёнагии тренинги МҚВҚ, ки дар шаҳри Тошканд ҷой гирифтааст, ёрӣ мерасонад. Аммо мушоҳида мешавад, ки бе ташкили маркази ҳудии омӯзишӣ ва ба таври мунтазам баланд бардоштани таҳассуси кормандони хоҷагии об барои Тоҷикистон сифати мутахассисонро аз ин зиёд баланд бардоштан имкон надорад. Новобаста ба он, ки дар ҳудуди Тоҷикистон зиёда аз нисфи ҳамаи захираҳои оби минтақа ташаккул меёбад ва мамлакат яке аз кишварҳои ба захираҳои об таъмин дар ҷаҳон мебошад, масъалаҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ва ҳифзи онҳо аз ифлосшавӣ ба қатори мушкилоти муҳимтарини рушди миллии иқтисодиёт доҳил мешаванд.

Бо назардошти ин, сиёсати оби мамлакат, ба андешаи мо, бо назардошти зарурати истифодабарии сарфакорона, аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсаднок ва аз ҷиҳати экологӣ устувори захираҳои оби мавҷуда бо нигаҳдории баробарвазни экологӣ ва риояи меъёрҳои байналмилалии ҳуқуқӣ дар масъалаи истифодабарии об бояд тартиб дода шавад.

Тавозуни хоčагии об мавčудияти захираҳои об ва имконияти истифодаи захираҳои мазкурро бо назардошти афзоиши таъсироти омилҳои дохилӣ ва берунӣ, нерӯи рушди соҳаҳои нисбатан обхарҷунандаи иқтисодиёти мамлакат муайян меқунад ва ба нақша мегирад. Тавозуни об одатан аз ду қисм иборат аст:

1. Қисмати воридотӣ, ки дар он захираҳои обҳои зеризаминӣ ва рӯйзамини захираҳои об нишон дода мешаванд;

2. Қисмати харочотӣ, ки дар он талаботи хоčагии халқ ба захираҳои об муайян карда шудааст.

Аз ин рӯ, вазифаи беҳтарнамоитавозунва ҳифзи хоčагии об ҳам аз нуқтаи назари дурнамои рушди соҳаҳои обмасрафкунаандай иқтисодиёт, ҳам тибқи нақшай бо об таъминкуни худудҳо аҳамияти стратегӣ дорад. Бинобар ин, харобшавии сармояи табиӣ ва ифлосшавии экосистемаи об, ки мушоҳида мешавад, таҳлили нисбатан аниқи масъалаҳои алоқаманд бо нигоҳдории тавозуни обро, маҳсусан дар доираи гуногунрангӣ ва миқёси омилҳое, ки ба дастрасии захираҳои об ҳам дар сатҳи давлат ва ҳам дар сатҳи инсони алоҳида таъсир мерасонанд, талаб меқунад.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқони мавзӯи мазкур аз ҳамаи гуногунии усулҳои баландбардории истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ду тарзи асосии беҳтарнамоии тавозуни обро чудо кардан мумкин аст:

- ҷалби ҳаҷми иловагии об барои ҳудудҳои муайян, яъне, афзун намудани қисмати даромади тавозун (сарчашмаҳои асосӣ- истифодаи нисбатан васеи обҳои зеризаминӣ, тозакунӣ ва партови ҳудуди қисмати маҷрои дарё);

- сарфакорӣ ва эҳтиёткорона истифода бурдани захираҳои об, ки ин иҷрои маҷмӯи чорабиниҳои ҳамоҳангкунаандай қисмати харочоти балансро дар назар дорад.¹

¹ Интересная трактовка устойчивого развития представлена в книге И.П. Глазыриной «Природный энциклопедия по экономике (economy-ru.info) сах. 23

Тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати обӣ, самтҳои асосии он ба коркард ва ҷорӣ намудани низоми идоракуни захираҳои обии ба шароити бозорӣ мутобиқ, таҳия ва иҷрои чорабиниҳое, ки барқароркунӣ ва нигоҳдории коршоямии низоми ирригатсиониро таъмин мекунанд, бояд нигаронида шуда бошанд. Ҳамаи ин ба рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳалли самараноки мушкилоти обию экологӣ, такмили механизми иқтисодии истифодаи об, афзоиши алоқаҳои байналмилалӣ бо мақсади баландбардории самаранокии экологию иқтисодии истифодабарии захираҳои об ва рушди ҷараёни сармоягузориҳо ва технологияҳои хориҷа дар бахши ҳочагии оби кишвар мусоидат ҳоҳанд кард.

Мушкилоти истифодабарии захираҳои мавҷудаи об барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ноустувории иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва баъзан ноустувории сиёсиро низ ба миён меоварад. Бинобар ин, ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд мушкилоти обро оқилона ҳаллу фасл қунад. Аммо на ҳамаи мушкилоти соҳаи об (таъмини пурраи аҳолӣ бо оби тоза, зиёд намудани майдони заминҳои корам аз ҳисоби обёрикунӣ, ҷалби сармоягузорӣ ба такмили иншоотҳои обӣ ва г.) ҳалли пурраи ҳудро ёфтаанд. Бо ибораи дигар, ҳалли мушкилоти мавҷудаи соҳа, албатта аз ҷомеаи ҷаҳонӣ амалиётҳои дастаҷамъонаро талаб менамояд, чунки мамолики алоҳидай дунё дар танҳои аз уҳдаи ҳалли ин мушкилот баромада наметавонанд.

Омили дигаре, ки ба оқилонаистифода бурдани захираҳои обиро қувват мебахшад, ин истифодаи захираҳои мавҷудаи замин мебошад. Яъне афзоиши аҳолӣ истифодаи вазеъ ва интенсивии захираҳои заминро барои таъмини аҳолӣ бо маводи асосии ғизоӣ тақозо дорад. Арзёбии ҳолати қунунӣ ва тамоюлҳои рушди аҳолии ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки Аҳолии ҷумҳурии мо аз солҳои 50-уми асри гузашта инҷониб, тамоюл ба афзоиш дорад. Масалан, дар солҳои 1960-ум аҳолии ҷумҳурӣ 2,25 млн нафар ва дар соли 1990-ум ин нишондиҳанда ба 5,5 млн нафар баробар буд. Айни замон нишондиҳандаи номбурда зиёда аз 9,3 млн нафарро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, дар назар аст, ки

то солҳои 2030-ум ин нишондиҳанда зиёда аз 11,5 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар 60 соли охир аҳолии чумхурӣ 4,1 маротиба ва таи 30 соли истиқлолияти кишвар аҳолии чумхурӣ ба ҳисоби миёна 3,8 млн нафар ё 69,1% афзоиш ёфтааст.¹ Аммо майдони замини аҳамияти кишоварзӣ дошта, аз ҷумла заминҳои шудгори кишоварзии чумхурӣ афзоиш наёфта, балки дар масоҳати онҳо тамоюлҳои камшавӣ ба назар мерасад. Албатт, ин тамоюл дар назди Ҳукумати чумхурӣ вазифаи ниҳоят муҳим бо маводи озуқавории ҳудӣ ва ҷавобгӯи талабот таъмин намудани аҳолиро мегузорад. Ва ин масъала яке аз мубрамтарин масоили иқтисодиёти ҷаҳони муосир ба шумор меравад. Мавриди зикр аст, ки дар таъмини бехатарии озуқаворӣ истеҳсолоти агросаноатии ватанӣ ва ҳолати рушди имрӯзу фардои он нақши қалидӣ дорад. Маълумотҳои мавриди таҳлил қарордошта гувоҳи медиҳанд, ки истеҳсолоти кишоварзии кишвар ва комплекси агросаноатии он талаботи аҳолии мамлакатро бо маводи озуқаворӣ таъмин карда наметавонад. Коршиносон дараҷаи ҳудтаъминии озуқавории аҳолии мамлакатро дар ҳудуди зиёда аз 60% баҳогузорӣ намуданд, ки ин ҳолатро дар вазъи инқизози қарор доштани ТБО низ арзёбӣ мекунанд.² Аз ин чост, ки аз нигоҳи аксари коршиносон рушди инноватсионӣ рукни асосии рушди интенсивии истеҳсолоти кишоварзии чумхурӣ ва яке аз ҳадафҳои марказии рушди босуботи истеҳсолоти агросаноатии чумхурӣ маҳсуб меёбад, ки бо истифодаи сарфакорона ва идоракунии оқилонаи захираҳои обӣ робитаи мустақим дорад.

Ҳамин тарик, масъалаи афзоиши аҳолии минтақа ё ба ном «мушкилоти демографӣ», айни замон мушкилоти истифодаи оқилонаи фонди обёришавии заминҳоро шиддат медиҳад, яъне суръати афзоиши аҳолӣ нисбат ба суръати афзоиши заминҳои обёришаванда хеле зиёд

¹ Статистический ежегодник РТ/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе, 2016- С.27.; Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2007-С.91;

² Таджикистан доступ к ресурсам для человеческого развития /Национальный доклад о человеческом развитии 2014.- Душанбе, 2015- С.35 (132стр).

аст. Аз ин чост, ки омили асосии рушди соҳаи обёрикунӣ, истифодай сарфакоронаи оби обёрӣ, баландбардоштани самаранокии он ва ба кишт бозгардонидани ҳар як гектари зироатҳо мебошад.

Дар маҷмуъ дар оянда кишоварзӣ, ҳамчун яке аз баҳшҳои пешбари иқтисодиёти ҷумҳурӣ, бадастрасии захираҳои об ва обтаъминкунӣ, амнияти озуқаворӣ, инфрасоҳтор ва даромад аз кишоварзӣ ба некӯаҳволии камбизоатон дар деҳот, таъсири бевосита мерасонад.

Коршиносон бар он ақидаанд, ки ҳадди ақали истеъмоли об барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ, саноат, энергетика ва муҳити зист айни замон баҳисоби миёна $1\,700\text{ м}^3$ -ро барои як нафар дар як сол ташкил медиҳад. Ҳангоми ба $500\text{-}1000\text{ м}^3$ баробар шудани ин нишондод ҳолати “инқирозӣ” ба вучуд омада, дар онҷо норасогии захираҳои об ба мушоҳида мерасад ва дар сатҳи поёнтар яъне аз 500 м^3 камтар будан, норасоии мутлақи об ба вучуд меояд.

Дастрасии аҳолии кишвар ба оби тозаи ошомидани, натанҳо соҳтани системаҳои иловагии обтаъминкунӣ, балки гузаронидани ислоҳоти ба стратегия ва амалияи идоракуни захираҳои об алоқамандро дар ҳамгироии фаъолияти хадамот ва шӯъбаҳои манфиатдор дар соҳаи обтаъминкунӣ ва канализатсия тақозо дорад.

Таъмини дастрасӣ ба об, назорат ва идоракуни захираҳои об, барои беҳдошти сатҳи зиндагӣ ва коҳиши осебпазирии табақаҳои камбизоати аҳолӣ аҳамияти муҳим дорад. Оқибатҳои асосии тағиیرёбии ногузири иқлим барои кишоварзӣ батаври ҷиддӣ ба тағииротҳо дар гирдгардиши об вобастаанд. Тағирии иқлим ба одамони камбизоат ва осебпазир таъсири ногувор мерасонад. Зиёдшавии муҳочират аз деҳот ба таври ҷиддӣ ва бисёр вакт аз ҷиҳати мушкилоти норасоии об ва хушсолиҳои дарозмуддат оғоз мегардад. Аз ин сабаб, таҳлилу баҳодиҳии алоқамандии байни об, камбизоатӣ ва беҳдошти шароитиз индагии аҳолии деҳот низ хеле муҳим арзёбӣ карда

мешавад. Профессор Исайнов X.P. дар ин робита қайд мекунад, ки дар ин самт аҳамияти ҳалли оқилонаи масъала оид ба таъмини ҳуқуқҳои инсон аз дастрасӣ ба об, аз ҷумла, барои муҳочирон ва гурезаҳо низ хеле меафзояд¹.

Дар шароити қунуни тағйирпазирии иқлим ва тағйиротҳои пешгӯишавандай иқлими, пеш аз ҳама, дар маҳаллаҳои осебпазир, ба мисли марзҳои кӯҳӣ ва ҳушкӣ, масоили таъмин ва нигоҳдории амнияти обӣ аҳамияти маҳсус пайдо менамоянд. Тағйирёбии глобалии иқлим равандҳои обшавии пиряҳҳоро дар аксар минтақаҳои ҷаҳон тезонидааст. Шиддатёбии минбаъдаи ин мушкилот ба шумора ва сатҳизиндагии аҳолии ин мавзеъҳо таъсири ногувор ҳоҳад расонид. Ба андешаи Одинаев X.A. “Дар чунин ҳолат зарурияти ҳамгирои минбаъдаи кӯшишҳои олимон ва сиёсатмадорон, ки қарорҳои маҳсус қабул менамоянд, инчунин шарикон, ки дар бахши об фаъолият менамоянд, барои мубодилаи донишҳо, татбиқи амалияи беҳтарин ва ғояҳо бо мақсади оқилона гардонидани нақшаҳои истифодабарии об ва идоракуни обистифодабарии устувор дар шароити тағйирёбии иқлим ва талаботҳои Даҳсолаи об ва дар масири XРУ СММ ба маротиб ҳоҳад афзуд”².

Баҳодиҳии истифодаи захираҳои обӣ аз он ҷиҳат низ зарур аст, ки дар Ҳадафҳои рушди устувор, ки 169 вазифаро дар бар мегиранд, самти ҳалли мушкилоти марбут ба тағйирёбии иқлим ва таъмини дастрасӣ ба оби тоза ҳамаҷониба эътироф гардидааст.

Дар ҳамин самт мо ба ақидаи аксари олимон- таҳқиқотчиёни ин мавзӯъ ҳамфикр ҳастем (X.A. Одинаев, X.P.Исаинов, Кимсанов У.О.,

¹ Исайнов X.P., Кимсанов У.О., Сафаров К.А. Обеспечение водно-энергетической безопасности Таджикистана: социально-экономические и экологические направления//Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2012. - № 2. - С. 111.

²Одинаев X.A. Об барои рушди устувор/<https://parlament.tj/news/ 585-ob -baroi-rushdi-ustuvor>.

Сафаров К.А., Абдураҳмонов Ф.), ки муҳимиияти масоили таҳия ва татбиқи талаботҳои консепсияи истифодабарии босуботи захираҳои обро зарурияти ҳалли мушкилоти тағйирёбии иқлим ва ҳадди ақал имкони камкардани оқибатҳои он зич алоқаманд медонанд.¹ Ба назари мутахассисони СММ, тағйирёбии иқлим ва ҳаробшавии экосистемаҳо, азҷумла, экосистемаҳои кӯҳии маҷроофар дар минтақа боҳамдигар зич алоқаманданд ва метавонанд ба талафоти иқтисодӣ оварда расонанд. Ҳамзамон, раванди тағйирёбии иқлим метавонанд ба афзоиши шиддатнокӣ ва такроршавандагии ҳолатҳои фавқулода оварда расонанд ва ин ҳолатҳо нерӯи иқтисодии кишвар ва минтақаҳои онро заиф сохта, дар роҳи ноил гардидан ба нишондодҳои рушди миллӣ, умуман, ҲРУ ба монеъа табдил ёфта, дар татбиқи барнома ва стратегияҳо оид ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ мушкилоти иловагӣ ба миён оваранд.

Хулоса, татбиқи чораҳо оид ба такмили соҳтори идоракуни об, ҷустуҷӯ ва истифодаи оқилонаи сарчашмаҳои сармоягузорӣ барои лоиҳаҳои таъминоти об, тозакуни партоҷо, лоиҳаҳои беҳтар намудани вазъи ҳавзаи об ва ҷую заҳбурҳо, фоидай ҷонибҳоро дар соҳаи обтаъминқунӣ таъмин ҳоҳад кард. Дар ин радиф, масоили таъмини об ва истифодаи оқилонаи он дар бахши кишоварзӣ ҳоло ҳам боиси нигаронии амиқи коршиносон дар минтақаи мавриди назар боқӣ мемонад. Зоро ин ҳолат мушкилоти зиёдеро мавриди истифодаи самараноки техникаи кишоварзӣ, гузаронидани чорабиниҳои ирригатсионию мелиоративӣ ба вуҷуд овардааст. Чунин тарзи рушди истеҳсолот таъсири худро ба ҳолати экологии истифодабарии заминҳои аҳамияти кишоварзӣ расонида истодааст. Мувофиқи маълумоти оморӣ ҳамасола зиёда аз 60%-и заминҳои обёришаванд ба бодхӯрдашавӣ, шӯразанин заминҳо дар 120 ҳазор гектар ва баландшавии сатҳи обҳои

¹Одинаев Ҳ.А. Об барои рушди устувор /<https://parlament.tj/news/ 585-ob -baroi -rushdi-ustuvor>.

зери заминӣ дар 23%-и заминҳои киштшавандай обӣ мушоҳида карда мешаванд. Чунин вазъият далели дигаре мебошад, ки зарурати чорӣ намудани тарзу усулҳои навини ташкили истеҳсолоту идоракуни онро дар комплекси агросаноатии кишвар (махсусан, дар мавриди идоракунӣ ва истифодабарии захираҳои обу замин), иброз медорад.

Дар Тоҷикистон раванди ислоҳот дар низоми идоракуни кишоварзӣ ва обистифодабарӣ идома дорад. Механизмҳои бозорӣ дар заминдории обёришаванда такмил меёбанд ва ин имконият медиҳад, ки дар ояндаи наздик самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ афзоиш ёбад, механизми самараноки иқтисодие ба вучуд оварда шавад, ки маблағгузории зарурии нигоҳдорӣ ва истифодаи низомҳои ирригационӣ ва заҳбурӣ (дренажӣ)-и мамлакатро таъмин созад.

2.3. Тахлил ва баҳодиҳии истифодабарии захираҳои об дар Чумхурии Тоҷикистон

Захираҳои оби мрӯз сарчашмаи асосии истеҳсоли нерӯи барқ ба ҳисоб меравад. Зоро зиёда аз 95%-и нерӯи барқ дар кишвари мотавассути пойгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешавад. Файр аз ин, захираҳои об тибқи анъана дар кишоварзӣ, яъне зироатчиғии обёришаванда васеъ истифода бурда мешаванд. Ҳоло тақрибан 80% маҳсулоти кишоварзӣ дар заминҳои обёришаванда истеҳсол мешавад. Захираҳои об дар таъминкунӣ бо оби нӯшокӣ, тозагӣ (санитария), дар соҳаҳои саноат ва хоҷагии моҳидорӣ низистифода мешаванд. Дар ҷумҳурий дар соҳаи кишоварзӣ ва обёрикунӣ зиёда аз 85 лоиҳаҳо маблағгузорӣ шуданд, ки аз онҳо 14 лоиҳа ба идоракуни захираҳои об робита доштанд.¹ Истеъмолгарони асосии нерӯи барқ дар мамлакат саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, алоқа ва бахши майшӣ мебошанд. Дар амал бахшҳои мазкур омили калидии рушди иқтисодӣ мебошанд, ки инро соҳтори ММД-и мамлакат низ собит месозад.

¹ Арабов Ф.П. Автореферати диссертасия барои дарёфти дараҷаи илмии н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.05. - Душанбе, 2020. - С.15.

Маҷмуи корхонаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ки ба таври муштарак истифода мешавад, маҷмуаи хоҷагии оби Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Низоми хоҷагии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фонди об, истеҳсолоти хоҷагии оби иборат аз иншооти рӯдхонавӣ ташкил ёфтааст, ки таъминкунандай танзим ва азnavtaқsimkuни ҳудуди маҷро, такрористеҳсолкуни захираҳои об, бунёди ҳифз аз таъсири зиёновари об, гурӯҳи иншооти технологию биологӣ ва иҷтимоию гигиении истифодаи об, ҳамчунин оид ба тозакунӣ ва баровардани оби партов мебошанд. Маълумот дар бораи истифодабарии об дар иқтисод дар ҷадвали 2.3.1. пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2.3.1. - Динамикаи истифодабарии об дар бахшҳои иқтисодиёт дар солҳои 2017-2021, млн.м³

Нишондиҳандаҳо		2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба 2017	
Ҳамаи оби истифодашуда ба мақсади гуногун, аз он ҷумла:	I	7988	9774	10602	10159	10468	2480 (23,7%)	
	II	100%	100%	100%	100%	100%		
-Хоҷагии кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, шикор, моҳипарварӣ	I	5186	7378	7954	7813	7935	2749 (34,6%)	
	II	64,9%	75,5%	75,0%	76,9%	75,8%		
-Саноати истиҳроҷ, коркард, истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ, об ва таъмини гармӣ	I	2084	1610	1736	1542	1624	- 460 (-28,3%)	
	II	26,1%	16,5%	16,4%	15,2%	15,5%		
-Хоҷагиҳои хонаводагӣ ва дигар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	I	718	786	912	804	909	191 (21,0%)	
	II	9,0%	8,0%	8,6%	7,9%	8,7%		
I – ҳаҷми об, млн. м ³								
II – бо % нисбати ҳаҷми умумӣ								

Сарчашима: Ҳифзи муҳити зист /Маҷмӯаи оморӣ. –Душанбе, Агентии омори назди ПЧТ, 2022. - С.19 ва ҳисоби муаллиф.

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳад, ки соли 2021 назар ба соли 2017 истифодабарии об дар бахшҳои иқтисодиёт дар маҷмуъ 23,7% тамоюл ба афзоиш дорад. Ҳамчунин, тамоюли мусбӣ дар хоҷагии кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, шикор, моҳипарварӣ (34,6%) ва дар хоҷагиҳои хонаводагӣ ва дигар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (21,0%) ба назар мерасанд, аммо дар саноати истиҳроҷ, коркард, истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ, об ва таъмини гармӣ, аз он ҷумла дар соҳаи

истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, ҳамчунин хочагии манзилӣ ин нишондиҳанда тамоюли манфӣ (-28,3%) касб кардааст.

Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон аҳолӣ яке аз истифодабарандай асосии об ба ҳисоб меравад, ки онро ба ҳадафҳои нӯшокӣ ва тозагӣ (санитария) истеъмол менамояд. Ҳамчунин, об барои истеҳсоли нерӯи барқ, дар кишоварзӣ, аз он ҷумла заминдории обёришаванда, соҳаҳои саноат, хочагии моҳипарварӣ, ҳамчунин ба мақсади шифобахшӣ (рекреатсионӣ) ва омили экологӣ истифода бурда мешавад.

Аз рӯйи маълумоти Вазорати энергетика ва захираҳои об, имрӯз дар Тоҷикистон ҳамагӣ 17-20% захираҳои оби дар ҳудуди он ташаккулёфта истифода бурда мешавад, ки таҳминан аз 8,0 то 14,5 $\text{км}^3/\text{солонаро}$ ташкил медиҳад.¹

Яке аз истеъмолқунандагони захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хочагии манзилӣ мебошад, яъне захираҳои об бештар ба таъминоти майшӣ равона мегарданд. Соҳтори минтақавии истифодабарии майшии об дар ҷадвали 2.3.2. оварда шудааст.

Тибқи рақамҳои омори расмӣ, ҳаҷми истифодашаванда барои обтаъминкунии нӯшокӣ ба 400 млн. $\text{м}^3/\text{сол}$ баробар аст. Азбаски бахши мазкур аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки ислоҳоти бахши оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, пас дар таъмини истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об аҳолӣ нақши муҳим мебозад. Агар аҳолӣ солона таҳминан 105-110 млн. $\text{м}^3/\text{сол}$ об истифода барад, он гоҳ бахши заминдории обёришаванда солона ба ҳисоби миёна зиёда 10 млн. $\text{м}^3/\text{сол}$ обро истифода мебараад.²

¹ Официальный сайт Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан http://mewr.tj/?page_id=576

² Официальный сайт Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан http://mewr.tj/?page_id=576

**Чадвали 2.3.2.-Динамикаи обистифодабарии майшӣ ба ҳисоби
ҳар сари аҳолӣ, (м³/сол)**

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2017, м³(%)
Ҷумҳурии Тоҷикистон	12,9	13,9	13,6	13,4	14,3	1,4 (9,8%)
-ВМҚБ;	25,1	25,9	32,8	27,5	33,6	8,5 (25,3%)
-вилояти Суғд	17,3	17,8	10,3	14,0	13,2	-4,1 (-31,1%)
-вилояти Ҳатлон	5,9	7,8	6,6	6,5	6,2	0,3 (4,8%)
-НТҶ	3,3	4,1	4,7	5,6	4,2	0,9 (21,4%)

Сарчашима: Ҳифзи муҳити зист (Маҷмуаи оморӣ). - Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. - С.48 ва ҳисоби муаллиф.

Дар соҳторҳои соҳавӣ обистеъмолқунии манзилий аз 4%-и сатҳи умумии оббардорӣ барои ҳамаи эҳтиёҷоти хоҷагии оби чумхурӣ зиёд нест. Обтаъминкуниӣ ва обу ташноб (канализатсия) ба низоми асосии таъмини зиндагии аҳолӣ ва иқтисодиёт доҳил мешаванд. Онҳо дорои аҳамияти стратегӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Қарib 30% шабакаҳои обтаъминкуниӣ дар чумхурӣ бо сабабҳои гуногун фаъолият намекунанд ва танҳо 51,2% аҳолӣ аз оби лӯлаҳо (водопровод) истифода мебаранд, 48,8% аҳолӣ обро бевосита аз дарё, канал, ҷӯйбор, ҷашмаҳо ва сарчашмаҳои дигар мегиранд, ки ба талаботи санитарӣ ҷавобгӯ нест. Сатҳи самаранокии иншооти тозакуниӣ аз 40% зиёд нест, иқтидорҳои воқеии иншооти тозакуниии канализационӣ дар чумхурӣ ба 87,08 млн.м³/сол (642,3 ҳазор м³/шабонарӯз) баробар аст, ки ин назар ба оғози давраи истиқлолияти кишвар 158,82 млн.м³ кам аст. Тибқи маълумотҳои Вазорати энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон фарогирии аҳолии мамлакат бо ҳатҳои ташноб тақрибан ба 23%, аз он ҷумла дар шаҳрҳо ба 89% ва дар шаҳрчаҳо ва марказҳои ноҳияҳо ба 10,1% баробар аст.¹

¹ Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан //Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2001 года, №551

Дар Тоҷикистон ба сифати оби нӯшокӣ обҳои рӯизамиинӣ ва зеризамиинӣ низ ба кор мераванд. Як қисмати обҳо дар минтақаҳои Қӯрғонтеппаи вилояти Ҳатлон ва вилояти Суғд ба намуди обҳои сангениашон баланд (15-22 мг,э/л) ва маъданнокиашон баланд (то 10 г/л ва зиёда аз он) дохил мешаванд.¹

Бояд гуфт, ки аксари обектҳои обтаъминкуни дар ҷумҳурӣ дар солҳои 1960 -1980 соҳта шуда буд ва муҳлати истифодаи онҳо аз 30 то 50 сол ҳам гузаштааст. Дар 10-15 соли охир хизматрасонии техникии онҳо гузаронида нашудааст, бинобар ин, ин иншоотҳо дар ҳолати гайриқаноатбахши техникӣ қарор доранд. Аз 66 шаҳр, марказҳои ноҳияҳо, шаҳракаҳои типи шаҳрӣ танҳо 52 ададашон низоми марказонидаи обтаъминкуни доранд. Аз 1,75 млн. нафар аҳолии шаҳрҳо танҳо 1,5 млн нафар (87 фоиз) обро аз низоми марказонидаи обтаъминкуни мегиранд.²

Дар маҳалли дехот танҳо 20 фоизи аҳолӣ бо оби нӯшокии марказонида таъмин аст. Аҳолии боқимонда обро аз сарчашмаҳои гуногун (чашмаҳо, ҷоҳҳои дорои насоси дастӣ, каналҳо, ҳатто оби борон ва гайра) мегиранд. Чунин обҳо ба сатҳи талаботи санитарию гигиенӣ пурра ҷавобгӯ нестанд. Тамоми инфрасоҳтори шаҳрӣ зиёда аз 70 фоиз кӯҳна шуда, барқароркуни ва азnavsозии ҷиддиро металабад. Ҳамаи ин ба пастшавии сифати оби нӯшокӣ сабаб гашта, ба саломатии аҳолӣ таҳди迪 ҷидди дорад. Талафи назарраси об дар низоми таъмини оби нӯшокӣ ба кӯҳнашавии ҳамлу нақл, дар намуди резиш аз лӯлаҳои обрасон (ба ҳисоби миёна 50-60 фоиз) вобаста аст, ки ин сатҳи бо обтаъмин намудани аҳолиро паст мекунад. Ҳамаи ин дар натиҷаи

¹ Программа по улучшению обеспечения населения Республики Таджикистан чистой питьевой водой на 2007-2020 годы // Правительства Республики Таджикистан от «2» декабря 2006 года, №514.

² Гигиена населенных мест Таджикистана, водоснабжение - санитарно-гигиеническая характеристика Таджикистана (studbooks.net)

пайдошавии обҳои ифлосу лойолуд ба шароити санитарӣ-бехдоштӣ таҳдид мекунад.¹

Дар маҳалли дехот ва шаҳракҳое, ки дар онҳо шароити нисбатан номусоид оид ба обтаъминқунӣ ҷой дорад, пайдоиши бемориҳои гузаранда мушоҳида мешавад. Ҳатҳои обрасон дар маҳалҳои дехот асосан бо вайронкуни ҷиддии қоидаҳои истифодабарии техникӣ кор фармуда мешаванд.

Дар натиҷаи тағйирёбии шаклҳои ҳочагидорӣ ва муносибатҳои истеҳсолӣ фаъолияти муштараки корхонаҳо аз байн рафт, ки ба рушди соҳаи таъмини оби нӯшокии мамлакат низ таъсири манғӣ расонд. Яке аз сабабҳои коҳиши фаъолияти истеҳсолии соҳа адами шароит ва кӯҳнашавии ҷисмонии воситаҳои асосии истеҳсолот бо сабаби гузаштани муҳлати истифодабарии онҳо мебошад.

Дар ҷумҳурӣ бо сабаби набудани корхонаҳои саноатӣ лӯлаҳо ва қисматҳои дигар барои шабакаҳои обгузарон истеҳсол карда намешаванд. Вобаста ба ин ташкилотҳоро зарур аст, ки ҷузъҳои мазкурро аз беруни мамлакат оваранд, ки ин маблағгузории калонро тақозо мекунад.

Таҳлил нишон дод, ки корхонаҳои мавҷудаи обтаъминқунӣ имконияти пурра таъмин намудан ва хизматрасонии иқтидорҳои худро надоранд, баробари ин, вазъият бо сабаби сари вақт пардоҳт нагардидани хизматрасониҳо оид ба истифодабарии об аз тарафи обистифодабарандагон мураккабтар гаштааст. Фаъолияти корхонаҳои обтаъминқунандаро аҳолӣ на аз нуқтаи назари самаранокии техникӣ ва фаъолияти иқтисодӣ баҳо медиҳанд, балки чун идомабахши маъмурияти сиёсии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ арзёбӣ мекунанд.

Идораҳои болоӣ назоратро бо кӯмаки роҳбарони ташкилоти тобеи идораҳои обу ташноб дар маҳалҳо бо роҳи тақсимкуни субсидияҳо,

¹ Востоновление системы водоснабжения южных городов Таджикистана на 2014-2016гг.- Душанбе, 2013. -С. 18.

маблағузориҳои асосӣ, воситаҳои сармоягузорӣ ва ғайра анҷом медиҳанд. Дар натиҷа ташкилотҳои тобеъ маҷбуранд, ки тарифҳои ҳисобкарда дар сатҳи пешинаро, ки ба ҳароҷоти воқеии истифодабарӣ мутобиқ нестанд, дастгирӣ намоянд ва бо ин гӯё бар зарари фаъолияти худ кор мекунанд. Чунин муносибат ба қоҳиши сатҳи сифати хизматрасониҳо оварда расонид. Дар ин ҳолат истеъмолгарони об ҳангоми норасоии оби нӯшокӣ одат кардаанд, ки маҳз корхонаҳои таъмини оби нӯшокиро айбдор кунанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мушкилоти асосии таъмини аҳолӣ бо оби тозаи нӯшокӣ аз инҳо иборат аст:

- набудани пойгоҳи устувори қонунгузорӣ дар соҳаи таъмини оби нӯшокӣ;
- таъмини низоми обтаъминкунӣ бо нерӯи барқ қисман ба таври лимитӣ амалӣ карда мешавад;
- ҳолати ғайриқаноатбахши техникии объектҳои таъмини оби нӯшокӣ зиёда аз 70 фоизи низоми обтаъминкунӣ кӯҳна шудааст;
- норасоии таҷхизоти қувватбахшандай барқӣ ва таҷхизоти гидромеханикӣ;
- набудани низоми баҳисобгирии аниқи об ва ҳисобкунакҳои обченкунӣ;
- сари вақт пардоҳт нашудани маблағи хизматрасониҳои обрасонӣ аз тарафи истеъмолкунандагони об;
- набудани мақомоти мутобиқкунандай пешбурди сиёсати ягонаи техникӣ оид ба лоиҳагирӣ, барқароркунӣ, соҳтмон ва баистифодадиҳии низоми обтаъминкунӣ ва ғ.

Дар бахши оби Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳо дар соҳаи таъмини оби нӯшокӣ, мелиоратсия ва ирригатсия, сиёсати об, такмили соҳтори институтионалии идоракуниии захираҳои об, қонунгузории об ва ғайра аз ҳисоби қарзҳо, грантҳо ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ кунонида мешаванд.

То санаи 1 декабри соли 2020, дар бахши оби Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 лоиҳа бо маблағи умумии 352,28 млн. доллари ИМА амалӣ гардонида шудааст, ки аз он қарзҳо ба маблағи 94,51 млн. доллари ИМА (26,83%), грантҳо 248,7 млн. доллари ИМА (70,6%) ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 9,07 млн. доллари ИМА (2,57%), буданд. Аз ҳамаи ин сармоягузориҳо 45,07%-и воситаҳои молиявӣ ба икрои лоиҳаҳо дар соҳаи таъмини оби нӯшокӣ ва санитария, 44,42% барои икрои лоиҳаҳо дар соҳаи мелиоратсия ва ирригатсия ва 10,5 % -и воситаҳои молиявӣ барои икрои лоиҳаҳо дар соҳаи сиёсати об, такмили сохтори институтсионалии идоракунии захираҳои об, қонунгузори об ва ғайра, ки ба Барномаҳои давлатии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дохил намешаванд, нигаронида шуда буданд.¹

Дар соҳаи таъмини оби нӯшокӣ 12 лоиҳа ба маблағи умумии 158,78 млн. доллари ИМА ичро карда мешавад, аз он ҷумла, аз ҳисоби қарзҳо ба маблағи 42,0 млн. доллари ИМА (26,45%), грантҳо ба маблағи 115,78 (72,92%) млн. доллари ИМА ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 1,00 млн. доллари ИМА (0,63%) мебошад. Дар соҳаи мелиоратсия ва ирригатсия 6 лоиҳа ба маблағи умумии 156,483 млн. доллари ИМА, аз он ҷумла, аз ҳисоби қарзҳо (кредитҳо) ба маблағи 52,510 млн. доллари ИМА (33,5%), грантҳо 95,902 млн. доллари ИМА (61,3%) ва саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 8,071 млн. доллари ИМА (5,2%) мавриди ичро қарор дода шудааст. Дар сиёсати об, такмили сохтори институтсионалии идоракунии захираҳои об, қонунгузории соҳаи об ва ғайра, ки ба барномаҳои лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дохил намешаванд, 7 лоиҳа ба мабалғи умумии 37,02 млн. доллари ИМА (100% грант) мавриди амал қарор гирифтааст.

Кишоварзии обёришаванда яке аз бахшҳои асосии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бехатарии хӯрокворӣ ва шуғли

¹ Официальный сайт Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан http://mewr.tj/?page_id=576

аҳолии деҳотро таъмин мекунад. Бояд гуфт, ки майдони умумии замини мувофиқ ба обёрий дар мамлакат ба 1570 ҳазор га баробар аст, ки аз ин дар санаи 1 январи соли 2018 -757,8 ҳазор гектараш аз худ карда, аз ин 289,1 ҳазор гектар бо ёрии пойгоҳҳои обкаши обёрий карда мешавад. Хизматрасониҳои образонӣ ҳамасола дар майдони таҳминан 3,0 ҳазор гектар анҷом дода мешаванд. Барои хизматрасонии заминҳои обёришаванд дар мамлакат 26,7 ҳаз. км. шабакаҳои обёрий, каналҳои магистралӣ, 7099 аداد иншооти гидротехники, 390 пойгоҳҳои насосӣ (тӯли умумии лӯлаҳои обкашони фишорбаланд 624,7 км мебошад) бо 1500 агрегат амал мекунанд.¹

Имрӯз дар мамлакат Барномаи давлатии «Дар бораи азхудкуни заминҳои нави обёришаванд ва барқароркуни заминҳои аз гардиши хочагии кишоварзӣ баромада дар давраи солҳои 2012 – 2020» амал мекунад. Ичрои барномаи мазкур имконият дод, ки боз 3890 га заминҳои обёришаванд аз худ ва 7800 га замин ба гардиши кишоварзӣ ворид карда шаванд. Ҳамаи ин ба ташкили зиёда аз 70 ҳазор ҷойи корӣ дар маҳалҳои деҳотӣ дар мамлакат мусоидат хоҳад кард. Дар давраи солҳои 2010-2013 ҳамагӣ беҳтаркуни ҳолати мелиоративии заминҳо 42, 2 ҳазор гектарро ташкил дод. Дар бахши мазкур зиёда аз 90%-и ҳаҷми умумии обҷамъшавӣ аз сарҷашмаҳои табиӣ бевосита дар заминдории обёришаванд истифода бурда мешавад.²

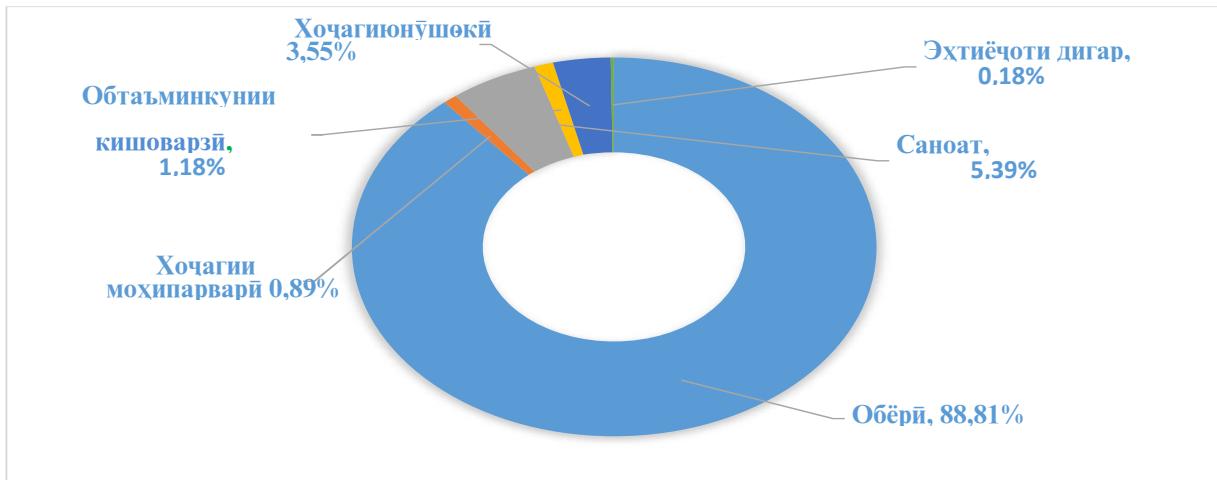
Бояд гуфт, ки истифодабариии технологияи нодурусти обёрий ва маданияти пасти заминдорӣ ба пурзӯршавии раванди бодхӯрдашавӣ (эрозия), афзоиши шӯршавии замин, обзеркуни заминҳои кишт ва баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ оварда расонидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият зуҳуроти мазкур вобаста ба набудани механизми дурусти маблагузории корҳои барқароркуни низоми обёрий, гарон будани арзиши захираҳои

¹ Официальный сайт Агентство мелиорации и ирригации при Правительстве Республики Таджикистан <http://alri.tj/ru/land-irrigation>

² Официальный сайт Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан http://mewr.tj/?page_id=576

истеҳсолӣ, ғайрикомил будани низоми ташкилию иқтисодии танзими мелиоратсия ва адами фишангҳои таъсирбахши иқтисодиву ҳуқуқии истифодабарии сарфакоронаи заминҳои обёришаванда боз ҳам тезу тунд гашт.

Диаграммаи 2.3.1. Сохтори обтаъминкуни дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021
Сарчаима: Ҳифзи муҳити зист (Маҷмуаи оморӣ). - Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. - С.19,48,49 ва ҳисоби муаллиф.

Амиқшавии равандҳои мазкур ба пастшавии самаранокии истеҳсолот ва, вобаста ба ин, ба хатари амниятиозуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда расонида метавонад.

Хоҷагии моҳипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маҳсуси вобаста ба об аст. Ҳавзҳои моҳипарварӣ дар кишвар дар соҳили дарё ё дар хеле наздики мачро сохта шудаанд, ки дар фарқ аз ҷумҳуриҳои ҳамсоҳ имконият медиҳад, ки обро нисбатан беталаф барои бебозгашт истифода бурд. Оби бозгашта нисбатан сифати хуб дорад ва барои обёрий дар ҳудуди мамлакат ва ҷумҳуриҳои ҳамсоҳ истифода шуда метавонад. Дар солҳои 1995-2012 ҳамасола ба ҳисоби миёна аз сарчашмаҳо ба андозаи 90 млн. м³ об гирифта мешуд, ки ин назар ба оби истифодашуда ба ин мақсад дар соли 1990-ум 4 маротиба кам аст. Ҳаҷми таҳминии оби истифодашуда барои пуркунии ҳавзҳои моҳипарварӣ дар солҳои 2012-2020 ҳамасола ба ҳисоби миёна ба 55 млн. м³баробар гардидааст¹.

¹ Ҳисобот оид ба ҷамъбости натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020.- С.11-12 (21саҳ.).

Дар марҳалаи имрӯзаи рушди иқтисоди миллӣ захираҳои об нақши муҳими стратегиро дар истеҳсоли нерӯи барқ дорад. Аз ҳамаи нерӯи барқи ҳоло истеҳсолшуда (16-17 млрд. кВт.) дар истеҳсоли солонаи нерӯи барқ ҳиссаи гидроэнергетика ба 98-99% баробар шудааст.¹ Истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар бахши мазкур аз он иборат аст, ки гидроэнергетика танҳо нерӯи обии захиравиро ба кор мебарад, яъне, истеъмоли бебозгашти захираҳои обро анҷом намедиҳад. Барои мисол, «... вазни қиёсии нерӯҳо дар як километр тӯли дарё дар мо назар ба дарёҳои аврупой хеле зиёд аст. Аз он ҷумла, вазни қиёсии нерӯи 1 км дарозии дарёҳои Панҷ ва Вахш тақрибан даҳ маротиба нисбат ба иқтидори дарёи Волга зиёд буда, дар натиҷа нерӯи гидроэнергетикии он хеле бошиддат мавриди истифода қарор мегирад».²

Нерӯгоҳҳои барқии обии (НБО) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан маҷрой мебошанд. Танҳо чанд адади онҳо аз 10 НБО истифодашаванда дериватсионӣ (НБО - Варзоб-2, Перепадная, Марказӣ ва НБО Санѓӯда-2) ба ҳисоб мераванд. Ҳамасола тавассути ҷарҳаҳои нерӯгоҳҳои Норак ва Қайроқкум 32-34 млрд. м³ маҷрои об ҷорӣ мешавад. НБО қалонтарини амалкунандаи ҷумҳурӣ НБО «Норак» мебошад, ки иқтидораш ба 2700 мВт баробар аст. Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳтмони НБО Санѓӯда-1 бо иқтидори 670 МВт ва НБО Санѓӯда-2 бо иқтидори 220 МВт ба охир расидаанд, ки маблағузориашонро мутаносибан ҷониби Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Эрон анҷом додаанд. Ҷумҳурии Ҳалқии Чин ба наздиқӣ ба соҳтмони НБО Нурабод бо иқтидори 220 МВт сар карданист. Аммо ба андешаи таҳлилгарон ҳамаи ин НБО аз рӯйи иқтидор миёна маҳсуб меёбанд ва норасоии нерӯи барқро дар Тоҷикистон дар давраи зимистон пурра қонеъ карда наметавонанд. Ба ин сабаб, Ҷумҳурии

¹ Официальный сайт Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан http://mewr.tj/?page_id=576

² Садриддинов М.И. Оценка значимости водных ресурсов для развития хозяйства регионов Республики Таджикистан//Интерэкспо Гео-Сибирь. 2015. Т. 3. № 1. С. 183.

Тоҷикистон ба қароре омад, ки бо қувваи хеш соҳтмони НБО Рогунро ба итном расонад. Дар НБО мазкур ба нақша гирифта шудааст, ки шаш агрегати ҳар қадомаш 600 МВт иқтидор дорад. Ҷарҳаҳои якум ва дувуми НБО Рогун тирамоҳи соли 2019 бо ширкати Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба кор даромаданд.¹

Бояд гуфт, ки нерӯи гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон солона 527 млрд. кВтс арзёбӣ шудааст, ки ин аз ҳаҷми истеъмоли мавҷудаи нерӯи барқ дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ се маротиба бештар аст. Аз нуқтаи назари иқтидорҳои эҳтимолии захираҳои гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷойи ҳаштумро мегирад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои аниқи иқтидорҳои гидроэнергетикӣ дар километри мураббаъ (3696,9 ҳазор КВтс дар сол/км²) ва аз рӯйи ба ҳар сари аҳолӣ (65,9 ҳазор КВтс дар сол/одам) бошад, мамлакати мо мутаносибан ҷойҳои якум ва дуввумро дар ҷаҳон ишғол меқунад.

Истифодаи ҷории захираҳои гидроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки ҳамасола дар ҳудуди 17 млрд. КВтс нерӯи барқ истеҳсол карда шавад, ки ин 3% иқтидорҳои мавҷударо ташкил медиҳад. Ҳиссаи гидроэнергетика дар схемаи умумии баланси сӯзишворию энергетикии мамлакат зиёда аз 98%-ро ташкил медиҳад.²

Дар шароити ҳозира соҳаи саноатяке аз истеъмолгарони калонтарини об маҳсуб меёбад. Об дар саноат ҳамчун ашё, ноқили нерӯ, сардкунанда ва муҳити технологӣ ҳисоб мешавад. Имрӯз саноат 250-300 млн. м³/сол обро масраф менамояд, ки онро асосан аз обҳои зеризаминӣ мегиранд. Саноатикунонии басуръат, ки солҳои охир ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон шудааст, рушди маҷмӯй ва бошиддати

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олий, Душанбе. 26.12.2019с.

² Содиков Ш.Д., Вода как источник энергетической безопасности (на примере Республики Таджикистан) Вопросы национальных и федеративных отношений // Научный журнал. Москва, 2017. 2(37). - С. 111.

саноати миллиро дар назар дорад, ки барои рушди истеъмоли об ва захираҳои об дар соҳаҳои саноат шароит муҳайё мекунад.

Ҳамчунин, захираҳои об аҳамияти муҳими шифобахшӣ ватабобатӣ (рекреатсионӣ) доранд. Ҳоло дар ҳудуди ҷумҳурий 162 ёдгориҳои табиии обии ландшафтӣ мавҷуданд, қариб 20 қӯли лойқаи табобатӣ ва шӯр ва зиёда аз 200 сарчашмаи обҳои маъданӣ ба қайд гирифта шудаанд¹.

Ҳамаи ин нақш ва аҳамияти захираҳои обро дар рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистони имрӯза нишон медиҳад. Вобаста ба ин, имрӯз таҳия ва иҷрои маҷмуи чорабиниҳо оид ба истифодабарии бештар сарфакоронаи захираҳои об ҳамчун омили рушди минтақавӣ зарур аст. Аз ин рӯ, қабули чорабиниҳо оид ба тезонидани иҷрои ислоҳоти об ва такмили механизми институтионалий ва иқтисодии идорақунии захираҳои об дар мамлакат зарур аст.

Қайд бояд кард, ки истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ҳамчун омили асосӣ дар ноил шудан ба афзалиятҳои миллии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, аз он ҷумла, таъмини бехатарии озуқаворӣ, таҳқими дастрасии аҳолӣ ба маҳсулоти босифати хӯрокворӣ, саноатикунонии басуръат ва таъмини шуғли аҳолӣ баромад ҳоҳад кард, дар натиҷа ҳамаи ин барои ба таври назаррас сарфа намудани захираҳои об мусоидат ҳоҳанд кард.²

Афзоиши истеъмоли об ба коҳиши сифати захираҳои об оварда мерасонад. Сифати экологиии захираҳои об аз маҷмӯи ҳосиятҳои муайянкунандай мувофиқати об барои намудҳои аниқи обистифодабарӣ, ки шарти мавҷудияти низоми иҷтимоию иқтисодии

¹ Официальный сайт Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан http://mewr.tj/?page_id=576²⁶

² Икромов И.И., Икроми Ф. Водные ресурсы Республики Таджикистан и пути их рационального управления и использования// Новые методы и результаты исследований ландшафтов в Европе, Центральной Азии и Сибири //Монография. В 5 томах. Под редакцией В.Г. Сычева, Л. Мюллера. Москва, 2018. - С. 339.

чамъшуда дар объектҳои обро инъикос менамояд. Чунин нуктаи назарро Арифов Х.О., Арифова П.Х. дастгирӣ менамоянд.¹

Ба андешаи баъзе муаллифон (Доржиева О.И., Исаев. Р.С., X.А. Одинаев вадигарон) сифати захираҳои об таҳти таъсири омилҳои табиӣ ва антропогенӣ шакл мегирад. Таъсири якҷоя ё алоҳидаи онҳо дар миқдор ва назми ба объектҳои об воридшавии моддаҳои табиаташон гуногун, тағийирёбии фазои муваққатии ҳаҷми захираҳои об, вариатсияи хусусиятҳои гидрологӣ инъикос меёбад.²

Маълум аст, ки таҳлили сифати экологии об аз баҳисобгирии намуди таъсир ба сатҳи об вобаста аст. Ҳамаи таъсирот ба сифати об ба панҷ намуд тақсим карда мешавад. Дар ин ҳолат чор намуди он ба сифати об таъсири бевосита ва як намудаш таъсири бавосита мерасонанд. Таъсири бевоситаро ба сифати ҳолати объекти об ифлосиҳои механикӣ, химиявӣ, физикӣ ва биологӣ ба сатҳи об мерасонанд. Мухаббатов X.M. дар ин бора қайд мекунад, ки обистеъмолқунии бебозгашт, азнатвақсимкуни маҷро хусусиятҳои маҷрои обро тағийир дода, ба раванди тағийирпазирии сифати экологии об ба таври бавосита таъсир мерасонанд.³

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили ҳолати сифатии захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин натиҷагириҳоропешниҳод карданмумкин аст:

1. Ҳолати сифатии захираҳои об сатҳи самаранокии механизми иқтисодии идораи сарфакоронаи истифодаи обро инъикос менамояд, зеро тағийирёбии сифати об дар сарчашмаҳо бештар натиҷаи амалкарди

¹ Арифов Х.О., Арифова П.Х. К вопросу использования передового международного опыта водопользования и международного водного права в Таджикистане//Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2008. - № 1. - С. 141-156.

² Одинаев X.А., Исаев. Р.С. Методические подходы к определению объема ущерба, нанесенного загрязнением водных ресурсов: трансграничный аспект. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2007. - №2. - С. 73- 78.

³ Мухаббатов X.M. Проблемы распределения водных ресурсов в Центральной Азии и их использование // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2005. - №4. - С. 111-120.

фишангҳои механизми иқтисодии амалкунандаи истифода барии об мебошад.

2.Муқоисаи ҳолати сифатии захираҳои об бо истифодабарии таҳлили тағйирёбии ҷамъшавии моддаҳои ифлоскунанда дар сарчашмаҳои об гузаронида мешавад. Бо сабаби барзиёдии моддаҳои ифлоскунанда ва номумкини муқоисакунӣ аз рӯйи ҳар яки онҳо дар асоси таҳлил моддаҳои нисбатан паҳншудаи ифлоскунанда истифода шуданд.

Новобаста ба он, ки Тоҷикистон аз захираҳои об бой аст, истеъмоли он дар ин ҷо миқёсан зиёд нест. Аз тамоми маҷрои оби дар мамлакат ташаккулёфта танҳо 11,3% ҳаҷми умумии обҳои равони ҳавзаи баҳри Арал истеъмол карда мешавад. Аз ҳаҷми мазкур зиёда аз 83%-и он ба заминдории обёришаванда рост меояд, барои эҳтиёҷоти саноат танҳо 4,5%, барои обтаъминкуни хоҷагию нӯшокӣ 3,5%, барои эҳтиёҷоти дигар 8,2% масраф мешавад.¹

Имрӯз яке аз мушкилоти асосии истеъмоли об дастрасии нокифоя ба захираҳои об дониста шудааст. Ба ҳисоби миёна дар ҷумҳурий таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокӣ аз низоми марказонидаи таъмини об ба 58,1% баробар аст (95,3% аҳолии шаҳрҳо ва 32,1% аҳолии деҳот). Қисми боқимондаи аҳолӣ (41,9%) барои эҳтиёҷоти хоҷагию нӯшокӣ обро аз сарчашмаҳои гуногуни аз ҷиҳати эпидемиологӣ ҳавфнок истифода мебарад. Ҳамин тавр, аз наҳр, ҷӯйбор ва ҳавзҳо 20,5% аҳолӣ, ҷашмаҳо – 9,1%, ҷоҳҳои бе шабакаи тақсимкунанда – 2%, дарёҳо - 4,3 %, нассосҳои дастӣ – 2,9%, ҷоҳҳо – 0,7%, оби қашонида – 2%, оби борон – 0,4% аҳолӣ истифода мебаранд.²

Қайд бояд намуд, ки безарарагардонии оби нӯшокӣ тавассути реагентҳои хлордор дар шаҳрҳо ва шаҳракҳо асосан дар лӯлаҳои

¹Салимов Т.О. Таджикистан – страна истоков вод. - Душанбе, 2013. - С. 62.

²Азимов Г.Д., Дабуров К.Н. Питьевое водоснабжение населения в Таджикистане. Анализ ситуации и стратегия на будущее// Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) №7 (28), ISSN 2411-6467, Часть 2. - Москва, 2016. - С.9.

обкашони коммуналий гузаронида мешаванд. Дар лӯлаҳои обкашони идоравӣ безарабаргардонии об на ҳама вақт гузаронида мешавад. Бо хлори моеъ безарабаргардонии об танҳо дар шаҳрҳои калон чун Душанбе, Хуҷанд ва Қӯлоб ичро карда мешавад. Ба нишондиҳандаҳои микробиологӣ 16,5 %, аз рӯйи нишондиҳандаҳои санитарию химиявӣ-37,4% намунаи оби нӯшокии низоми марказонидаи таъмини об, аз сарчашмаҳои ғайримарказонида бошад, ба талаботи санитарӣ зиёда аз 37,4% мутобиқ нестанд.¹

Бояд қайд кард, ки таъмини аҳолӣ бо оби босифат ба миқдори зарурӣ мушкилоти назаррас барои ҷумҳурӣ боқи ҳоҳад монд. Дар натиҷаи фаъолияти ҳочагӣ партовҳои саноатӣ ва майшӣ ба муҳити зист дохил мешаванд, ки онҳо ба сифати оби сарчашмаҳои рӯизамини ва зеризамини ва, сипас, ба сифати умуман обҳои нӯшокӣ таъсири манғӣ мерасонанд.

Бо назардошти муҳиммияти мушкили бо об таъминкунин одамон дар миқёси байналмилалӣ Маҷмааи умумии СММ бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2003-ро ба таври расмӣ соли оби тоза, солҳои 2005-2015-ро Даҳсолаи «Об барои ҳаёт» эълон кард.

Дар Тоҷикистон, ки ташабbusкори ҳалли мушкилоти об дар сатҳи байналмилалӣ ҳисоб мешавад, соли 2010 Қонун «Дар бораи таъмини аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оби нӯшокӣ» қабул гардид. Вобаста ба ин, як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гардиданд, ки талаботи нави санитарию гигиениро барои сифати оби нӯшокӣ ва сарчашмаҳои обтаъминкунин марказонидаи ҳочагию нӯшокӣ муайян мекунанд.

¹ Дабуров К.Н., Азимов Г.Д. Решение вопросов по обеспечению питьевой водой населения Республики Таджикистан//Вестник КГМА им. А.К. Ахунбаев - Бишкек, 2016. - №5. - С. 101.

Чумхурии Тоҷикистон аз ҳалли мушкилоти ҷаҳонии норасоии об, пеш аз ҳама, оид ба таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокии босифат дар канор намонд. Бо Қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз 2 декабря соли 2006, № 514 «Барномаи миллӣ оид ба беҳтаркуни таъмини аҳолии Чумхурии Тоҷикистон бо оби нӯшокии тоза барои солҳои 2008-2020» тасдиқ шуда буд. Ичрои он ба таъмини ҳамешагии аҳолӣ ба оби нӯшокии тоза ва бехавф барои 7683,9 ҳазор нафар, аз он ҷумла, дар маҳалҳои деҳот барои 6304,0 ҳазор нафар аҳолӣ равона шудааст. Ҳаҷми маблағгузории ҷорабиниҳои пешбиникардаи Барномаи мазкур ба зиёда аз 1,5 млрд доллари ИМА баробар аст. Барои ҳалли мушкилоти алоқаманд бо захираҳои об дар солҳои охир (2008-2015) аз тарафи Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон зиёда аз 15 барнома, стратегия ва нақшаҳои амал қабул карда шуданд, ки дар доираи онҳо ба маблағи умумии зиёда аз 500 млн доллари ИМА лоиҳаҳо амалӣ карда мешаванд. Аммо ин маблағ ҳам барои ичрои ҷорабиниҳои банақшагирифта басандада нест. Ҳоло дар ҷумхурӣ барномаи мақсаднок барои беҳбудии таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокӣ дар солҳои 2008-2020 ва як қатор барномаҳои монанди он дар сатҳҳои минтақавӣ ва ноҳиявӣ қабулшуда мавҷуданд. Дар доираи ичрои барномаи мазкур дар соли 2011 таҳминан 22 млн доллари ИМА азҳуд карда шуд, зиёда аз 75 км лӯлаҳои об соҳта, 115 км лӯлаҳо таъмир карда, 14 ҷоҳи нав қанда, 26 ҷашма барқарор карда шуданд.¹

Ичрои ҷорабиниҳои дар боло зикршудаи санадҳои стратегӣ ба таъмини дастрасии аҳолии тамоми ҷумхурӣ, маҳсусан аҳолии деҳот, ки норасоии оби нӯшокӣ ва зарурияти баландбардории сифати онро эҳсос мекунанд, равона шудааст. Ҷунонҷӣ, агар дар солҳои 90-уми асри гузашта ва дар оғози асри равон соҳтмон ва азnavsозии шабакаи об

¹Азимов Г.Д., Дабуров К.Н. Питьевое водоснабжение населения в Таджикистане. Анализ ситуации и стратегия на будущее// Евразийский Союз Ученых, №7 (28), Ч. 2. - Душанбе, 2016. - С.10.

суст анчом ёфта бошанд, аллакай аз соли 2005 маблағузории басуръати азнавсозии лўлаҳои асосии калони об ва бунёди лўлаҳои нав шурӯъ шуд. Имрӯз аллакай натиҷаҳои хуб ба даст омадаанд, аз он чумла дар минтақаҳои ҷумхурий таъмир ва барқарорсозии 38 ишооти азкорбаромадаи «водопровод» ва шабака анчом дода, 128 лўлаи об ба ҳолати истифодабарӣ омода карда шуд. Бо ин обтаъминқуни 28 шаҳр ва нуқтаҳои аҳолинишини деҳоти тамоми вилоятҳо беҳтар гардид¹.

Таҳлилҳонишон доданд, ки сабабҳои асосии норасони дастрасӣ ба захираҳои об аз инҳо иборатанд:

- афзоиши обистифодабарии об дар соҳаи майшӣ бо сабаби болоравии зичи аҳолӣ ва талафшавии об аз низоми обтаъминқуни майшӣ;
- афзоиши миқёси кишоварзии интенсивӣ, асосан, дар минтақаҳое, ки дар онҳо об барои обёрий истифода мешавад;
- афзоиши обистифодабарии саноатӣ бо сабаби рушди ҷамъшавии амалиётҳои саноатӣ ва истеъмолоти бесамар ва ғ.

Барои беҳдошти самаранокии идоракуни захираҳои об метавонанд ҷорабиниҳои зерин мусоидат намоянд:

- такмили мониторинги истифодабарии об;
- баландбардории самаранокии истифодабарии захираҳои об тавассути татбиқи технологияҳои обсарфакунанда дар ҳамаи секторҳо бо таваҷҷӯҳи маҳсус ба беҳтарсозии технологияи обёрий;
- такмили низоми тозакуни пасобҳои саноатӣ ва майшӣ;
- муайянкунии арзиши захираҳои об дар низоми ҳисобу китоби миллӣ, бо назардошти он ки ҷорабиниҳо оид ба таъмини сифати баланди оби нӯшоқӣ метавонад ҳароҷоти иловагиро талаб намояд;

¹ Арабов Ф.П., Гулбекова С.Д. Механизм инвестиционного обеспечения сферы водопользования//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2020.- № 3 (71). - С. 153-166.

- ҳамкорӣ дар рушди менечменти мутаҳидгардонидаи об бо дарки алоқамандиҳо байни масъалаҳои зерин: сарчашмаҳои зеризаминӣ, обҳои рӯизаминӣ ва ҷузъҳои дигари гардиши об, заминистифодабарӣ, фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, статуси захираҳои об, сифат ва миқдори об, таҳияи низоми фаросарҳадии идоракуни захираҳои об барои ҳамоҳангсозии фаъолият дар тамоми мамлакатҳои дар ҳавзаи мазкур ҷойгирифта.

Ҳангоми ташаккули механизми самараноки иқтисодии истифодабарии об ба ҳисоб гирифтани дараҷаи ифлосшавии ҳавзаҳои дарёҳои калон муҳим мебошад. Ғайр аз ин, ҳангоми баррасии масъалаҳои танзими иқтисодии истеъмоли об, ба назари мо, бисёр муҳим аст, ки таҳвили фаросарҳадии моддаҳои заарнок тавассути шабакаҳои дарёҳо ба назари эътибор гирифта шавад. Аз ин рӯ, ҳиссаи ҳар як минтақа дар ифлосшавии обҳои рӯизаминӣ бояд ба ҳисоб гирифта шавад ва ҳамаи ҳисобҳои иқтисодиро аз рӯйи минтақаҳое, ки дар ҳавзаи даҳлдори дарё ҷойгиранд, бояд тақсим намуд.

Новобаста ба он, ки Тоҷикистон тавассути иқлими кӯҳӣ дорои захираҳои оби зиёд мебошад, аз сабаби васеъ паҳншавии миқёси ифлосшавӣ ва тақсимоти нобаробари ҳудудӣ дар ин ҷо норасони об ба ҷашм мерасад. Таҳлил нишон дод, ки ояндаи хочагии оби ҷумҳуриро ба истифодабарии комплексии захираҳои об бо қисман гузаронидани маҷрои рӯизаминӣ ба маҷрои зеризаминӣ ҳамоҳанг бояд соҳт. Ҳамчунин, бояд технологияҳои ҳозиразамони истифодабарии об ва ҳифзи объектҳои хочагии об васеъ истифода бурда шаванд. Ҳамин тарик, таҳлил ва баҳодиҳии истифодабарии захираҳои об дар ҷумҳурӣ нишон дод, ки дар ҳалли мушкилоти таъмини истифодабарии сарфакорона ва устувори захираҳои об татбиқи васеи механизми иқтисодии идоракуни онҳо нақши ҳалкунанда дорад.

БОБИ З. ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

3.1. Такмили сохтор ва ҷузъҳои асосии механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии захираҳои об дар ҷумҳурӣ

Барои таъмини рушди устувори хочагии об мавҷудияти механизми даҳлдори иқтисодии идоракунӣ раванди истифодабарии об лозим аст, ки муттаҳидии (ҳамоҳангии) манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди истифодабарии об - давлат (ҳамчун кафили шарти бехатарии фаъолияти инсонҳо), аҳолӣ ва корхонаҳои истифодабарандай обро таъмин созад. Қобили қайд аст, ки механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии об ҳамчун низоми ҷузъҳои муайян карда шудааст, ки ба мақсадҳои умумии истифодабарии сарфакоронаи об тобеъ буда, ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ва ҳифзи онҳо равона карда шудааст. Барои таҳияи механизми мазкур татбиқи равишҳои тамоман наве зарур аст, ки ба ҷудокунии сарҳадҳои объективии низомҳои табиию хочагӣ ва истифодабарии таассури мутобиқи онҳо ба таъсири хочагии об ва ҳалли мушкилоти он асоснок карда шаванд.

Дар рушди низоми идоракунии истифодабарии об дар шароити нави иқтисодӣ такмили механизми иқтисодӣ мавқеи ҳалкунанда дорад. Ин механизм аз маҷмӯи усулҳо, воситаҳо ва амалиёти таъминкунандаи фаъолияти танзимгарони бозории истифодабарии об иборат аст. Маҳз маҷмуи амалҳо (ҷузъҳо)-и иқтисодӣ самаранокии идоракунӣ ва истифодабарии сарфакоронаи обро таъмин мегарданд. Дар шароити рушди босуръат такмили ҷузъҳои аллакай мавҷудаи он ва таҳияи ҳолатҳои нави он бояд ба талаботи иқтисодӣ мутобиқат намояд.

Фишанги муҳими истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об идоракунии дуруст дар асоси механизми иқтисодии низоми пардоҳтҳо ва андози рентавӣ ҳамчун замина барои худмаблағгузорӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин бобат ба доираи идоракунии давлатии захираҳои об ташкилотҳои ҷамъиятий ва мақомоти худидораи маҳаллӣ низ ҷалб карда

мешаванд. Бо мақсади ҳалли мушкилоти мавҷудаи об дар мамлакат барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва минтақавие таҳия ва мавриди амал қарор дода мешаванд, ки ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, таъмини стандартҳои муосири экологӣ, коҳиши таъсири манфии об ба иқлим ва таъмини бехатарии иншооти гидротехникӣ равона карда шудаанд.

Чузъи муҳими идоракуни давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои об ҳамкории фаъоли байналмилалӣ мебошад, ки бо ёрии пойгоҳи даҳлдори шартномавӣ, маҳсусан дар қисмати истифодабарии якҷоя ва ҳифзи маҷрои обҳои фаросарҳадӣ таъмин карда мешавад.

Ба хоҷагии об, мутаассифона, низоми нисбатан муташаккили арзёбиҳои молию пулӣ, нишондихандаҳо ва усулҳои таъминкунандай фаъолияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ комилан хос нест. Аслан хоҷагии мазкур алҳол аз соҳаи муносибатҳои бозорӣ каме дур мондааст. Воситаҳои таъсирасонии иқтисодӣ чун нарҳ, арзиши аслӣ, қарз, пардоҳт, даромад, зиён, коэффициентҳои меъёрии иқтисодӣ, меъёрҳо ва нишондихандаҳои дигар барои ҳамкории дохилисоҳавӣ ва байниминтақавӣ дар ин ҷо ҳангоми ҳифз, барқарорсозӣ ва истифодабарии об амалан истифода бурда мешаванд. Аммо ин истифодабарӣ аз мураккабии инъикоси маҳсусиятҳои хоси захираҳои об ва нокомилии механизми ягонаи идоракуни хоҷагии об вобаста аст.

Татбиқи равиши ҳавзвавӣ дар истифодабарии минтақавии об, аз зумраи ин равишҳо маҳсуб меёбад ва равиши ояндадор ба ҳисоб меравад. Бо ёрии он мумкин аст, ки низомҳои табиию техногении ҳудудии дараҷаи баланди таксономикӣ қариб бехато ҷудо карда шаванд, ки дар ташаккули онҳо аҳамияти ҳалкунандаро омилҳои ҳусусияти дохилий дошта дороянд.

Идоракуни ҳавзвавии захираҳои об бояд ичрои масъалаҳои зеринро таъмин созад:

-идоракунии экосистемӣ (ҳалли мушкилоти таъмини об ва ҳифзи об дар доираи экосистема ва сарҳадҳое, ки фазои ҳавзавӣ ба ҳисоб мераванд ва ба талаботи рушди ягона ва устувири онҳо мутобиқ мебошанд);

-идоракунии давлатӣ (тавассути мақомоти маҳсуси салоҳиятдори ҳавзвии идоракунӣ, истифодабарӣ ва ҳифзи об ва объектҳои об анҷом дода мешавад);

-танзими иқтисодии истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об.

Ҳамин тавр, ҳочагии об аз тарафи давлат ва ҷомеа тавассути идоракунии ҳавзавӣ дар асоси үнсури истифодабарии пулакии об идора карда мешавад. Ба фикри инҷониб, фаъолияти идоракуниро дар доираи равиши ҳавзавӣ мувоғики мақсад аст, ки дар доираи вазифаҳои муайян амалий соҳт, ки асосиашон инҳоянд:

- таҳия ва ҷорӣ намудани барномаҳои минтақавии истифодабарӣ, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои об;

- иҷрои баҳисобгирии давлатии об, татбиқи кадастри об;

- мониторинги захираҳои об бо мақсади таъмини ҷамъоварӣ, коркард, ҳифз ва таҳлили иттилоот дар бораи ҳолати захираҳои об, пешгӯии тағиیرёбии онҳо ва таҳияи пешниҳодҳои илман асоснок барои қабули қарорҳои идоракунӣ;

- додани иҷозатномаҳо барои иҷрои истифодабарии маҳсуси об дар пояи меъёрҳои аз ҷиҳати экологӣ иҷозатдодашуда дар объектҳои алоҳидаи об;

- бамеъёрдарории истифодабарии захираҳои об бо мақсади муайянкунии меъёрҳои арзёбии таъсири аз ҷиҳати экологӣ иҷозатдодашуда ба объектҳои обии истеҳсолӣ, дигар фаъолияти дигари ҳочагӣ ва ҳаҷми истифодабарии захираҳои об бо назардошти нерӯи мавҷудаи захираҳои об дар ҳудудҳои муайян;

- назорати давлатӣ аз болои истифодабарӣ ва ҳифзи об, ки ба риояи талаботи қонунгузориҳои об, аз он ҷумла меъёр ва қоидаҳо дар соҳаи истифодабарӣ ва ҳифзи обҳои рӯизаминиӣ ва зеризаминиӣ, обҳои

дохилии күлхө ва обанборхө, речай минтаقاҳои ҳифзшаванд, пешбурди баҳисобгирии давлатӣ дар соҳаи мазкур ва ғайра мусоидат ҳоҳад кард.

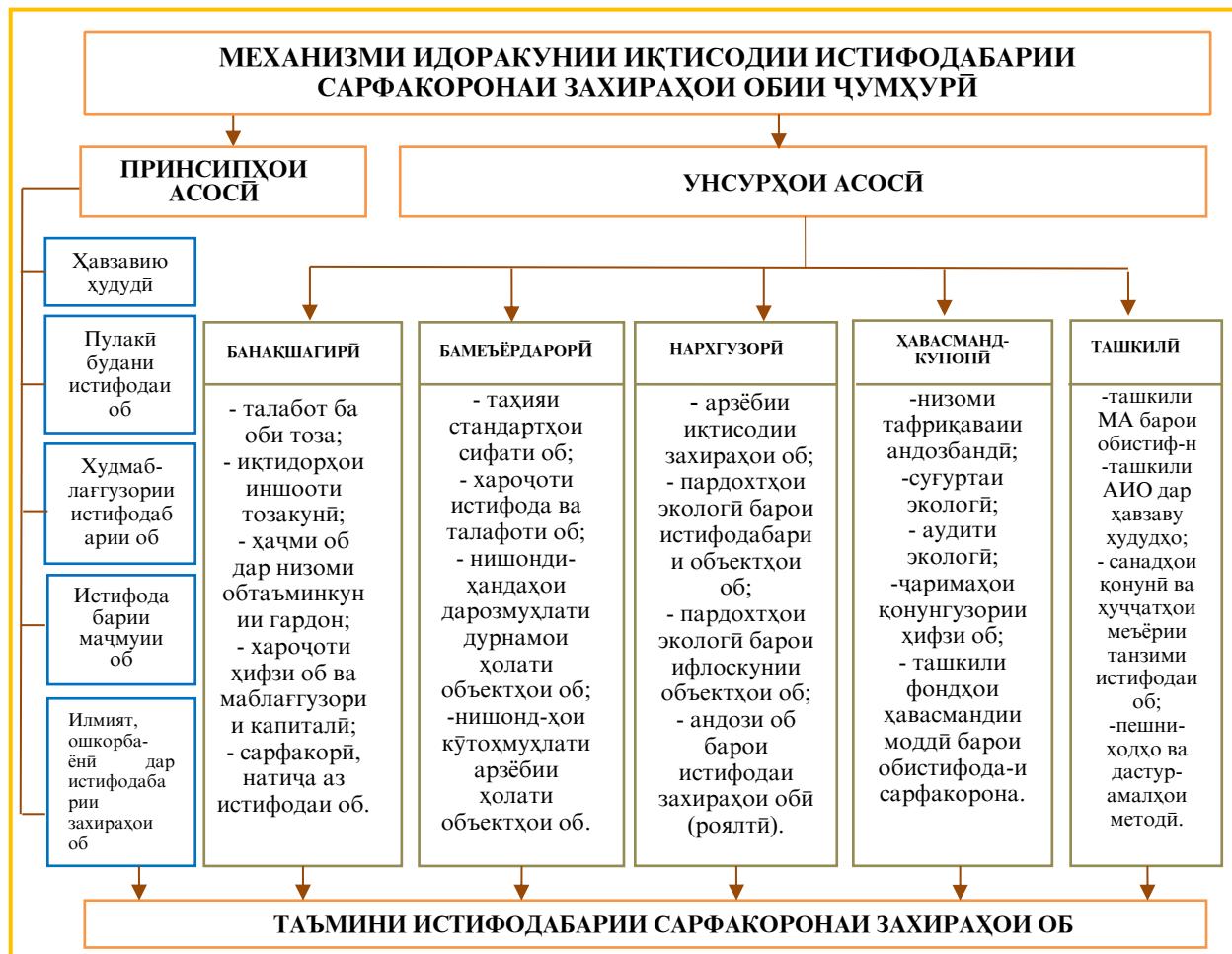
Ҳавзаи дарёҳо ба дараҷаи муайян низоми ягонаи табиию техногении ҳудудӣ ба ҳисоб меравад, ки ягонагии он аз алоқамандиҳои байниҷузъии табиӣ вобаста мебошад. Равандҳои техногенӣ дар ҳавзаи дарёҳо аз сарчашма то резишгоҳи онҳо ташаккул меёбанд. Вобаста ба ин сарчашмаи техногенези мавҷуда дар болооб ё қисмати миёнаи ҳавза ба ташаккули вазъи экологии қисмати поёни таъсири назаррас мерасонад. Ҳудуди аксарияти ҳавзаҳои дарёҳои калон бо соҳтори гуногун ва баъзан мураккаби хочагиашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Қисмати бештари ҳавзаҳои мазкур ҳудудҳои чанд вилоят ва ҷумҳуриро банд кардаанд. Зиёда аз нисфи ҳавзаҳои дарёҳои калон ба худ қисмати ҳудудҳои чандин ноҳияҳои иқтисодӣ ва ҳатто чанд давлатро дар бар мегиранд.

Ҷудокунии ҳудудҳо ҳамчун объекти идоракунии дар асоси қоидай ҳавзвӣ имконият медиҳад чанд вазифаи асосӣ ҳалли худро ёбад:

- аввал, низоми мониторинги объектҳои обро ба тартиб медарорад;
- дуввум, самтҳои асосии рушди сиёсати минтақавӣ дар бахши обро муайян месозад;
- севвум, стратегияи онро таҳия ва такмил медиҳад.

Вобаста ба ин, дар шароити мутобиқшавии хочагии об ба иқтисоди бозорӣ гузаронидани як қатор дигаргуниҳои институтионалий ҳам дар худи низоми идоракунии хочагии об, ҳам дар низоми истифодабарии об, дар умум, зарур аст. Дар доираи ташкили механизми самараноки пардохтҳо барои объектҳои об ва иҷрои равиши ҳавзвии идоракунии фонди оби ҷумҳурӣ, ба андешаи мо, такмили механизми идоракунии иқтисодии истифодабарии об дар байни соҳибмулки об (давлат) ва истифодабарандагони об (новобаста аз шакли моликият) мувофиқи мақсад мебошад.

Механизми иқтисодии истифодабарии об омили ҷамъбасткунанда дар раванди идоракунии захираҳои об ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, он ичрои вазифаҳои дар боло номбаршударо бояд таъмин созад. Барои ин механизми номбурда аз нигоҳи илмӣ ва иттилоотӣ бояд таъмин бошад. Дар ин радиф схемаи таъмини илмӣ ва иттилоотии механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об (МИИИСЗО) дар ҷумҳурӣ пешниҳод намудааст (Расми 6).

Расми 6. - Соҳтори таъминоти илмӣ ва иттилоотии механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар ҷумҳурӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамаи ин имконият медиҳад, аз як тараф, озодии интиҳоби иқтисодӣ дар рушд ва ҷобаҷогузории объектҳои ҳоҷагидорӣ дар минтақа вобаста ба талаботи онҳо ба захираҳои об таъмин гардад, аз тарафи дигар, ҳуқуқи давлат ҳамчун соҳибмулки объектҳои об барои гирифтани даромади рентавӣ аз истифодабарии он ба таври воқеӣ амалӣ қунонда мешавад. Чунин институти муносибатҳои об дар сатҳи

минтақавӣ бояд ба ягонагии диалектикӣ манфиатҳои соҳибмулки объектҳои об ва истифодабарандагони он оид ба барқароркунӣ, ҳифз ва азnavистехсолкуни объектҳои мазкур асос ёбанд. Ҳамаи ин метавонад тавассути ташкили сохтори даҳлдори ниҳодӣ ва ташкилий амалий кунонида шавад.

Бо истифодабарии таҷрибаи хориҷаи идоракуни истифодабарии захираҳои об ва вобаста ба таҳлили таҷрибаи ватани идоракуни истифодабарии захираҳои об шакли нисбатан самараноки танзими муносибатҳои об дар шароити муносибатҳои бозорӣ ташкил ва фаъолияти агентиҳои минтақавии ҳавзавӣ (иттиҳодияҳо, ассоциатсияҳо, иттифоқҳо) буда метавонад. Ба ҳайати онҳо соҳибмулки объекти об (давлат) ва истифодабарандагони об, ки фаъолияти хешро дар ҳудуди минтақаи мазкур амалий месозанд, дохил мешаванд.

Асоси ҳукуқӣ барои ташкили чунин иттиҳодияҳо Кодекси шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Аммо санадҳои зикршударо танҳо ҳамчун асоси аввалини ҳукуқии ташкили чунин иттиҳодияҳо бояд мавриди назар қарор дод, минбаъд, ба андешаи мо, таҳияи санадҳои маҳsusи қонунгузорӣ зарур аст. Вазифаи асосии чунин намуди агентии минтақавӣ мутобиқат ва муттаҳидгардонии фаъолияти аъзои он мебошад, ки ба истифодабарӣ, ҳифз ва такрористехсолкуни захираҳои об равона шудааст. Ҳамин тавр, агентии минтақавӣ вазифаи идоракуни хамгироёнаи истифодабарии захираҳои об дар минтақаро ичро мекунад, дар ин маврид мутобиқгардонии манфиатҳои соҳибмулки объекти об ва истифодабарандагони обро таъмин месозад.

Агентии минтақавӣ (дар ҳудуди ҳавзаи дарё ё қисми он) дар асоси шартномаи муассисон ва оинномаи даҳлдор ташкил карда мешавад. Асос ва мақоми кории агентӣ бояд корхонаи унитарии (воҳидии) ташкилишуда дар пойгоҳи сохтори мавҷудаи ҳудудии Вазорати

энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад. Тавассути ташкили корхонаҳои воҳидӣ, ки дар соҳаи идоракуни объекӯҳои об дар ҳудуди ҳавзаи даҳлдори дарё салоҳиятдор буда, ба соҳтори агентии минтақавӣ ворид мешаванд, давлат таъсири бевоситай идоракуни худро ба раванди истифодабарии ҷории об хеле амиқ ва содда менамояд. Он танҳо бо назорат ва гирифтани даромади рентавӣ маҳдуд намешавад, ҳамчунин давлат тамоми диққати асосии худро ба таҳия ва иҷрои барномаҳои дарозмуҳлати қалонҳаҷми умумимилӣ ва барномаҳои минтақавии истифодаи об равона месозад.

Ба агентӣ метавонанд ҳамон истифодабарандагони об, ки фаъолияташонро дар ҳавзаи дарёи мазкур амалӣ месозанд, аъзо шаванд, аз ҷумла:

- ҳамаи ташкилотҳои ҳочагии об (новобаста аз шакли моликият);
- корхона ва ташкилотҳои қалоне, ки оид ба истифодабарии захираҳои об фаъолияти мустақилона мебаранд;
- стансияҳои шаҳрӣ ва ноҳиявии обтаъминқунӣ;
- идоракуни заминдории обёришаванда;
- намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, минтақавӣ ва муниципалиӣ;
- намояндагои ташкилотҳои ҷамъиятии ҳифзи табиат ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки иштирокчиёни агентӣ мустақилияти худро ҳамчун шахси ҳуқуқӣ ҳифз мекунанд, онҳо салоҳияти агентиро барои ҳалли вазифаҳо дар соҳаи истифодабарии захираҳои оби ҷумҳурӣ танҳо ба таври зер намояндагӣ менамоянд:

- таъмини аҳолӣ, корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ бо об;
- тозакунӣ ва партовкунии пасобҳои ифлосгардида;
- пешгирий ва барҳамдии ифлосшавии садамавии объекӯҳои об;
- танзими реҷаи дарё;
- соҳтмони ҳифзи захираҳои об ва тақсими маблағгузориҳои асосӣ;
- тақсими ҳароҷоти ҷориҷе, ки ба истифодабарии об алоқаманд аст;

-тахияи барномаҳои минтақавии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ва ғ.¹

Ҳолати сифатии объектҳои об нишондиҳандаи аёни бесамарии қоидаҳои амалқунанда ва механизмҳои бамеъёрдарории фаъолияти хоҷагии оби корхона (ҷамъкунии обҳои табиӣ, партофтани пасобҳо) мебошад. Аз як тараф, он маҳдудияти нисбатан саҳтро ба партови моддаҳои ифлоскунанда ба амал меоварад. Дар ин маврид ҳолати воқеӣ дар объекти об (маҳсусиятҳои геохимиявӣ, умқ ва хусусияти тағйироти техногенӣ, маҳсусияти истифодабарӣ) ба ҳисоб гирифта намешаванд.

Аз тарафи дигар, бамеъёрдарорӣ ба он оварда мерасонад, ки партофтани партовҳо қонунӣ мегардад. Дар ин ҳолат тибқи тасаввуроти имрӯза ва таҷрибаи пешқадами байналмилаӣ сиёсати хоҷагии об ба дараҷаи камтарин (перманентӣ) расондани партови моддаҳои заарнок бояд бошад. Чунин омилҳои объективӣ монанди нопуррагии донишҳо оид ба равандҳои мураккабтарини баамалоянда дар гидросфера ва механизмҳои таъсироти моддаҳои зааррасон ба инсон низ бояд ба назари эътибор гирифта шаванд. Бо вучуди ин, эҳтимолияти ба ҳисоб нағирифтани таъсири ҳавфноки ифлосшавӣ ба инсон ҷой дорад.

Аз ин рӯ, дар доираи такмили бамеъёрдарорӣ дар низоми механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии захираҳои об, ба андешаи мо, зарур аст, ки ду самти ичро чудо карда шаванд:

Самти яқум, такмили тартиби танзими стандарти сифати обҳоитабиӣ. Танзими умумидавлатӣ бояд хусусияти чаҳорҷӯбавӣ дошта бошад. Дар хуҷҷатҳои даҳлдор мағҳуми стандартҳои минтақави (ё ҳавзвавӣ)-и сифати об бояд ҷорӣ карда шаванд, ки ба таври пурра маҳсусиятҳои минтақавии гидрохимиявӣ, амиқият ва баргардониши тағйироти техногенӣ ва ғайраро ба назар гиранд. Усули муайянкуни

¹ Савина А.М. Теоретические аспекты управления водными ресурсами в регионе // Вестник ОГУ, 2012. - №13. С.149.

чунин стандартҳо предмети таҳқиқоти амиқи илмӣ мебошад; он бояд чиҳати асосии таркибии ҳуҷҷатҳои муайянкунандай тартиби батанзимдарорандай давлатии сифати об гардад.

Самти дуввум таҳияи нишондиҳандаҳои асосии мақсадноки сифати об мебошанд. Мазмуни он аз чиҳатҳои зер иборат аст: Баъди он ки барои объекти аниқи об стандарти минтақавии сифат муайян карда мешавад, ҳолати объекти об аниқ баҳогузорӣ карда, сарчашмаҳои асосии нуқтавӣ ва диффузии ифлосшавӣ аз инвентаризатсия гузаронида мешаванд. Минбаъд таҳлили технологияи тозакуни пасобҳо гузаронда шуда, ҷанбаҳои техникиӣ ва иқтисодии истифодабарии онҳо дар минтақа баҳогузорӣ карда, нишондиҳандаҳои дурнамои сифати об қайд карда мешаванд, ки онҳо бо қарори мақомоти минтақавии қонунгузории давлатӣ тасдиқ карда шудаанд. Ҳамин тавр, асоси (идеологияи) камкунии марҳалавии партови моддаҳои заарнок ба обанборҳоро метавон мавриди амал қарор дод. Дар ин ҳолат асосноккунии иқтисодии нишондиҳандаҳои мақсаднок фаъолияти ҳавасмандкунонии хуби субъектҳои фаъолияти хоҷагии обро таъмин месозад.

Дар шароити бозорӣ нақши муҳимми ҳавасмандкунандаро бояд сиёсати нархгузорӣ дар истифодабарии захираҳои об бозад. Тағйирёбии сиёсати нарҳ дар соҳаи истифодабарии захираҳои об аз пардоҳтҳо барои ифлоскунии объектҳои об, ҳамчунин намудҳои технология ва сифати маҳсулот вобаста аст.

Фишангӣ нархии танзими иқтисодӣ танҳо дар ҳолати бозори озод бо мавҷудияти рақобати нисбатан комил фаъол буда метавонад. Мақомоти маҳаллии ҳокимият метавонанд имтиёзҳоро дар шакли ҷубронпулӣ, қарзҳо, иловапулӣ ба корхонаҳои истеҳсолкунандай маҳсулоти аз чиҳати экологӣ тоза, истифодабарандай технологияҳои кампартов ва бепартовва ғ. пешниҳод намоянд.

Маънии нархгузории имтиёзном аз он иборат аст, ки маҳсулоти аз чиҳати экологӣ тоза бо нарҳи нисбатан арzon назар ба маҳсулоти аз

чиҳати экологӣ нотоза ё дар истеҳсолоти аз чиҳати экологӣ ифлос ба фурӯш гузошта мешавад. Дар шароити рақобат корхонаҳои истеҳсолқунандаи маҳсулоти аз чиҳати экологӣ тоза бояд дори гардиши калони молҳо, баргардонидани басуръати сармоя ва вобаста ба инҳо, даромади бештар бошанд.

Дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявии давлат дар таъмини пойгоҳи моддии хоҷагии об имкониятҳои соҳибкорӣ нисбатан аҳамиятнок арзёбӣ мешаванд. Ҷӣ тавре, ки таҳлили таҷрибаи хориҷа нишон дод, дар ҷаҳон кайҳо боз бозори хизматрасониҳои пулакии хоҷагии об амал мекунад. Бо мақсади беҳбуд баҳшидани маблағгузории хоҷагии об тадбиқ ва рушди низоми хизматрасонии пулакӣ дар хоҷагии оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он пешниҳодҳои зерин муҳим ҳисобида мешаванд.

- баҳогузории комплексии экологию иқтисодии фаъолияти корхонаҳои саноатие, ки ҷиҳатҳои зерин - аудити экологӣ, ташхиси экологии лоиҳаҳои ташкил, барқароркунӣ ё рушди объектҳои саноатӣ, арзёбии таъсир ба объектҳои об, таҳияи стратегияи фаъолияти ҳифзи об ва назорати захираҳои оби ифлосшударо дар назар доранд;

- таҳия ва асосноккунии экологию иқтисодии стратегияи рушди ҷумҳурияйӣ, ки коркарди барномаҳои дарозмуҳлати таъмини бехатарии экологии ҷумҳурӣ ва механизми иқтисодии идоракуниии корхонаҳоро бо назардошти маҳсусиятҳои хоси минтақаҳои ҷумҳурӣ дар назар дорад;

- таҳлили сатҳи мувофиқи мақсад будани сармоягузорӣ ба объектҳои хоҷагии об; гузаронидани ташхиси маҷмиии пешазлоҳавӣ, асосноккунии аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқи мақсад будани фурӯши моликият;

- таҳқиқоти маркетингӣ оид ба рушди бозори об ва технологияҳои ҳифзи об дар асосии пешбинии дурнамои рушди хоҷагии об;

- таҳқиқоти лоиҳавию конструкторӣ дар соҳаи ҳифзи захираҳои об, ки ба асосноккунӣ ва интихоби технологияҳои беҳтарин дар соҳаи ҳифзи захираҳои об, таҳияи барномаҳои гузаронидани корхонаҳои саноатӣ ба технологияҳои кампартов ва бепартов, интихоби таҷхизоти тозакунанда равона шудаанд;
- таҳияи технологияҳои иттиллоотии таъмини барномавӣ, бе далелҳо ва низомҳои ташхисӣ дар соҳаи ҳифзи захираҳои об;
- таҳлили илмӣ ва моделикунонии равандҳои харобшавии объектоҳои об, муайянкуни хатар ва арзёбии хароҷот барои ҷорабиниҳо оид ба идоракуни сатҳи ифлосшавии объектоҳои об, муайянкуни хатарҳои бемории растаниҳо ва аҳолӣ дар натиҷаи ифлосшавии антропогении объектоҳои об. Таҳияи низоми моделҳои экологию иқтисодии идоракунӣ ва ҳамоҳангсозии истифодабарии об;
- омодакунӣ ва баландбардории таҳассуси мутахassisони соҳаи истифодабарии захираҳои об, таҳияи матолиби методӣ ва дастурҳои таълимӣ, ташкил ва гузаронидани семинарҳо ва конфронсҳо, таҳияи методҳо, воситаҳои ташхис, таҳсил ва ғ.

Самти муҳимтарини фаъолияти мақомоти ҳадамоти экологӣ ин ҳамкорӣ дар ташкил ва ҳавасмандкунонии фаъолияти корхонаҳои таъминкунандай солимгардонии муҳити зист мебошад. Ба ғайр аз самтҳои зикршудаи такмили механизми иқтисодии идоракуни истифодабарии захираҳои об, дар минтақаҳо ташкил намудани марказҳои экологии илмию иттиллоотӣ асоснок ва пешниҳод карда шудааст, ки ҳадафаш ҷалби васеи донишмандон, аҳолӣ ва соҳибкорон ба фаъолияти ҳифзи об мебошад. Марказҳои илмию иттиллоотии экологӣ бояд дорои иттиллооти пурра дар бораи ҳолати ҳамаи намудҳои захираҳои табиии минтақа, аз он ҷумла, оид ба объектоҳои оби аз ҷиҳати экологӣ номусоид ва ихтисосҳои эҳтимолии корхонаҳои саноатӣ, ки солимгардонии захираҳои обро таъмин карда метавонанд, бошанд.

Ҳангоми ташкили марказҳои экологии илмию иттиллоотӣ номгӯйи матолиби иттиллоотӣ оид ба ҳар як объекти об пешниҳод карда мешавад, ки дорои маълумоти зер мебошад:

- сарчашмаҳо ва хусусияти зарари расонида ба объекти об, нишондиҳандаҳои он аз рӯйи ҳаҷм;
- хусусиятҳои шароити минтақавӣ дар доираи ҳавзаи алоҳидаи об, ки метавонанд ба соҳтмон ва фаъолияти корхона таъсир расонанд;
- қасбҳои пешниҳодшудаи корхонаҳои хурд, ки бунёдашон солимгардонии захираҳои оби минтақаро таъмин мекунад;
- қарорҳои пешниҳодшудаи навъ ва соҳтмони технологӣ (бо хусусиятҳои нишондиҳандаҳои техникию иқтисодӣ) ва г.

Марказҳои илмию иттиллоотии минтақавӣ, ба назари мо, бояд дорои се қисми иттиллоот бошанд: - оид ба микдор, ҳолати захираҳои об ва фаъолияти истифодабарандагони об. Иттиллоот чунин бояд тартиб дода шавад, ки тамоми ҷанбаҳои истифодабарии обро дар минтақа инъикос қунад. Маълум аст, ки иттиллооти пешниҳодкардаи марказ метавонад зуд тағиیر ёбад ё қуҳна шавад. Барои ҳисобу китоби саривақтӣ ва инъикос мониторинги даҳлдор лозим аст.

Марказҳои иттиллоотӣ бо марказҳои илмию таҳқиқотӣ, воситаҳои ахбори умум ва мақомоти минтақавии ҳокимияти давлатӣ ва ғайра бояд ҳамкории зич дошта бошанд.

Мақомоти минтақавии ҳокимият ба рушди васеи фаъолияти соҳибкорие, ки ба солимгардонии муҳити зист мусоидат мекунанд, ҳавасманд мебошанд. Аз ин рӯ, имрӯз ҷалби васеи бизнеси хурд ва миёнае, ки ба технологияҳои ҳифзи об ва сарфакории об равона шудаанд, самти асосии кор оид ба беҳтарсозии вазъи экологӣ дар объектҳои оби ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ба ҳисоб меравад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки мушкилот дар масъалаи захираҳои об аз бисёр ҷиҳат натиҷаи парокандагӣ ва номутобикиятӣ дар идоракунии захираҳои об мебошад. Омили муҳими муносибати ғайриҳоҷагӣ ба оби тоза ин иҷро нашудани дастуралҳои зиёди Кодексҳои замин ва об

дар натичаи коркарди нопурраи санадҳои зерқонунӣ (базаи меъёри) ё аз набудани маблағгузории зарурӣ мебошад.

Сатҳи пасти идоракуни ҳамгироёнаи захираҳои об ва усули гайрисамараноки истифодабарии об мушкилоти зиёди иҷтимоиро ба миён овардааст. Дар аксарияти нуқтаҳои аҳолинишин оби тозаи сифаташ меъёри намерасад. Сифати пасти оби нӯшокӣ, ҳолати бад ё набудани иншооти тозакунӣ, набудани канализатсия дар аксарияти нуқтаҳои аҳолинишини деҳот, ҳамчунин сатҳи пасти фарҳанги санитарии аҳолӣ ба афзоиши бемориҳои вазнини гузарандай меъдаю рӯда, ҳамчунин гепатити вирус оварда мерасонад.

Дар минтақаҳо раванди харобшавии экосистемаҳои об, аз он чумла заминҳои обиу ботлоқӣ (кӯлу ҳавзҳои обаш лой ва шӯру алафзеркарда) зиёд ба мушоҳидати мерасад. Дар натича вайроншавии функцияҳои муҳими иҷтимоию иқтисодии онҳо, чунончӣ, дастгирии захираҳои моҳӣ, ҷангал, табобатӣ (рекреатсионӣ) ва гуногунрангии биологӣ аз байн мераванд. Омили назарраси мушкилоти экологӣ ба таври анъанавӣ риоя накардани қоидаҳои ташкили сарфакорона ва аз ҷиҳати экологӣ бехатари ҳочагидорӣ дар ҳудудҳо мебошад, ки технологияи қафомондаи истеҳсолоти кишоварзӣ ва саноатӣ (коркард) ба ин сабаб гаштаанд.

Дар раванди идоракуни захираҳои об таваҷҷуҳи маҳсусро ба ҷунин объектҳои нисбатан ҳавфнок бояд равона кард: истеҳсолоти зарарнок, анборҳои муҷаҳазнагардидаи заҳрохимикатҳо, майдонҳое, ки моли мурда ва партови онро гӯр мекунанд, партовгоҳҳои ашёи майшӣ ва ғ. Яке аз омилҳои асосии боздорандай низоми идоракуни захираҳои об ва заминкоркунӣ дар ояндаи наздик оқибатҳои манфии тағийирёбии иқлими дар минтақа мебошад, ки имрӯз дар раванди идоракуни захираҳои об амалан ба назар гирифта намешаванд. Барои Тоҷикистон оқибатҳои мазкур дар тағийирёбии миқдор ва меъёри боришоти атмосферӣ, афзоиши шумора ва шиддатнокии сел дар натичаи зуҳуроти экстремалии гидрометеорологӣ, камшавии маҷрои

дарёҳои хурд, обзеркуни майдонҳои кишти ба дарёҳо наздик, ихтисори майдонҳо ва вайроншавии заминҳои таъиноти кишоварзӣ, шӯршавии обҳои зеризаминӣ ва ғайра мушоҳида мегардад. Зарурати чиддии арзёбии тағиیرёбиҳои ояндаи иқлими дар сатҳи минтақа ва таҳияи равишҳо оид ба дигаргунӣ ва мутобиқшавии инфрасоҳтори мавҷудаи хоҷагӣ ва идоракуни экосистемаҳои рӯйизаминӣ ва обӣ ба миён омадааст.

Дар ин соҳа мушкилоти асосӣ ихтисори низоми назоратбарӣ аз болои захираҳои об дар мамлакат мебошад. Низоми мониторинги гидрометеорологӣ дар ҳолати ногувор қарор дорад. Ин, пеш аз ҳама, дар набудани чунин ҳадамот дар минтақаҳо зоҳир мегардад. Сабаби дигар таҳқиқотҳои назарногири ташкилотҳои маҳсуси вилоятӣ мебошад, ки аз маблағгузории нокифояи давлатӣ, таҷқизоти аз ҷиҳати равонӣ ва ҷисмонӣ қӯҳнашуда, ҳамчунин аз усулҳои қӯҳнашудаи назорат, интихоб ва ташхиси маводи гирифташуда вобаста мебошад. Иштибоҳ ва номутобиқатии мониторингҳои мазкур ба номувофиқатии экологӣ ва сиёсӣ оварда мерасонад, имконият намедиҳад, ки қабули ҷорабинҳои фаврӣ ҳангоми ҳолатҳои фавқулода таъмин карда шавад. Ин самаранокии идоракуни захираҳои обро дар ноҳияҳои даҳлдор коҳиши медиҳад.

Бояд қайд кард, ки дар минтақаҳои ҷумхурӣ, умуман дар ҳудуди мамлакат сатҳи нисбатан пасти дарки ҷомеа ва иштироки аҳолӣ дар банақшагирии экологӣ ва ҳифзи муҳити зист, аз он ҷумла, дар бахши захираҳои об мушоҳида мешавад. Дар ин соҳа мушкилоти асосӣ норасоии донишҳо оид ба равишҳо ва технологияҳои нави идоракунӣ ва истифодабарии захираҳои об, шаклҳои устувори истифодабарии обу замин ва идоракуни партовҳо мебошанд. Сатҳи пасти равиши маҷмуӣ ва фаъолияти мутобиқгардонида оид ба истифодабарии об ва захираҳои вобаста ба он (моҳӣ, тандурустии шифобаҳшӣ (рекреатсионӣ) ва ғайра) ҳалли масъаларо душвор гардонидааст. Зарурати таҳия ва ҷорисозии стратегияи самараноки коммуникатсия

дар сектори об ба миён омадааст. Зарурати ҷалби төйдоди зиёди иштирокчиён, ҷомеаи васеъ, таҷрибадорон дар масъалаҳои истифодабарии обу замин барои паҳнгардонии низоми устувори захираҳои об дар сатҳи маҳаллӣ мавҷуд аст.

Ба андешаи мо, қисмати зиёди мушкилоти экологӣ дар сатҳи маҳаллӣ бо равишҳои зиёди мавҷудаи соҳавӣ ва идоравӣ дар идораи ҳочагӣ, нокомилӣ ва бесамарии банақшагирӣ ҳудудӣ, набудани сиёсати илмию асосноки истифодабарии табиат алоқаманд мебошад.

Ҳамин тавр, пешниҳодҳои ин зербоб оид ба ташкили механизми иқтисодӣ ва сохтори идоракунии истифодабарии об барои ҳалли вазифаи гузариши ҳочагии об ба шароити бозории фаъолияти ҳочагӣ бояд кӯмак расонад. Дар оянда рушди муносибатҳои бозорӣ ва рақобат ба хеле баланд шудани сатҳи техникиӣ ва технологии истеҳсолот мусоидат менамояд. Ҳамаи ин дар маҷмуъ имконият медиҳад, ки ифлосшавии захираҳои об ба таври назаррас кам карда шавад. Зарур аст, ки дар фаҳми аҳолӣ ва истифодабарандагони об арзишҳои нав ва дарки маънавии дигарро тарбия намуд, талаботи сохторӣ, ҳадафҳо, афзалиятҳо ва тарзи фаъолиятро аз нав дида баромад. Аз баҳри одатҳои қӯҳнаи заравар баромада, урфу одатҳои манфиатовар, муносибати сарфакоронаро ҷорӣ намудан лозим аст. Ҳамаи ин маҷмуи чорабиниҳои ҷиддии иқтисодӣ, технологӣ, қонунгузорӣ ва ғайраро талаб мекунад. Танҳо дар ин маврид принсипи муросою мадорои бошууруна ҳангоми ҳалли муноқишаҳои бамиённомада дар байни зарурати риояи қоидаҳо ва маҳдудиятҳо дар истифодабарии об ва ҳавасмандкунонии иқтисодии фаъолияти ҳочагии об риоя карда ҳоҳад шуд.

3.2. Ташаккули механизми иқтисодии истифодабарии пулакии об- асоси истифодабарии сарфакоронаи захираҳои оби ҷумҳурий

Захираҳои об сарвати миллӣ ва стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд, ки аз онҳо имкониятҳо ва дурнамои рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ вобаста мебошанд. Дар натиҷаи афзоиши

истеъмоли об ва болоравии талабот ба сифати об камшавии захираи оби тоза ба миён омада, афзоиши ифлосшавии об дар натиҷаи пасобҳо мувозинати низоми экологиро аз байн мебарад. Бадшавии ҳолати экологии объектои об бавучудоии мушкилоти зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологиро ба миён овардааст, ки номувофиқ будани қисми бештари захираҳои табиии об бе тозакунии иловагӣ, бепарвоии истифодабарандагони об ба ҷоринамоии технологияи сарфакунандаи об ва гайра аз ҷумлаи онҳост.

Ғайр аз ин, ақидаи Сатторов А.Х. ва Зоидов З.К.-ро дастгирӣ мебояд кард, ки дар мақолаашон овардаанд «ҳаробшавии захираҳои об метавонад ба рушди устувор таҳдид намояд».¹

Барои ташаккули иқтисоди бозории ба иҷтимоӣ равонагардида, ки ба истифодабарии сарфакоронаи захираҳо асос меёбад, механизми ҳозиразамони ниҳоди (институтионӣ)-и оби истифодабарии экологию ҳамоҳангшударо бояд татбиқ кард. Фаъолияти институтҳои расмӣ (қонунҳо, қоидаҳо ва гайра) ва гайрирасмӣ (урғу одат, арзишҳо ва гайра)-ро ба таври мувофиқ якҷоя ба роҳ мондан лозим меояд, ки ҳамаи онҳо бевосита ё бавосита ҷалби захираҳои обро ба гардиши ҳочагӣ таъмин месозанд, тақсимот ва истеъмоли онҳоро ба танзим медароранд.

Имрӯз суолҳои зиёди ҳалталаб, ки ба ташкили институтҳои пойгоҳӣ, институтҳои бозорӣ ва танзими молиявию иқтисодӣ дар муҳити қоидавӣ даҳлдоранд, мавҷуданд. Маҳз мақомоти мазкур асоси соҳибият, истифода ва фармоишии захираҳои обро муайян меқунанд, инфрасоҳтори бозории идорақунии муносибатҳои молию пулиро вобаста ба ҷалб ва истеъмоли қувваҳои истеҳсолии ба об тааллуқдор, низоми ҷорабиниҳои эҳёгар ва ҳавасмандкунандаро ташаккул медиҳанд; маҳз онҳоянд, ки ба гузариши иқтисодиёти миллӣ ба истифодаи технологияҳои камоб ва беоб бояд мусоидат кунанд.

¹ Сатторов А.Х., Зоидов З.К. Экономические и страховые механизмы управления водными ресурсами как социальным благом // РППЭ. 2011. №3. - С. 309.

Аз ин рӯ, зарурати ташаккули муҳити ниҳодии истифодабарии об ба вучуд омадааст, ки доираи нисбатан васеи воҳидҳои ниҳодиро назар ба низоми муносибатҳое, ки дар маҷмуи хочагии об дар умум, ва дар хочагии умум, дар алоҳидагӣ ташаккул ёфтаанд, дар бар мегирад. Институтҳои бозорӣ дар соҳаи истифодабарии об дар шакли институтҳои инфрасоҳтори бозор, бозори захираҳои об, оби санҷидашуда ва хизматрасониҳои хочагии об пешниҳод мегарданд. Инфрасоҳтори пурраи бозории истифодабарии об бояд муассисаҳои зеринро дар бар гирад: бонкҳои экологӣ, муассисаҳои қарзӣ (кредитӣ), хонаҳои тиҷоратӣ, контораҳои аудиторӣ, ширкатҳои консалтингӣ, фондҳои сугурта ва экологӣ, ширкатҳои инжинирингӣ ва ф.

Ҳалли масъалаҳои мазкур, пеш аз ҳама, аз такмили механизми экологию иқтисодии идорақунии маҷмуи хочагии об, ташкили механизми ҳамоҳангшудаи истифодабарӣ, такрористехсолӣ ва ҳифзи захираҳои об вобаста аст. Дар мавриди такмили низоми идорақунии истифодаи об дар минтақа Абдураҳмонов Ф.А. таъкид менамояд, ки «...бояд бо чунин шакле ташкил карда шавад, ки манфиатҳои истифодабарандагони гуногуни об дар сатҳи баробар гузошта шавад, ки дар байни онҳо нисбатан афзалиятнок манфиатҳои таъминкунӣ оби нӯшокӣ ба ҳисоб меравад, ҳамчунин масъалаҳои сарфай об ба ҳисоб гирифта, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои баробари ҳамаи соҳаҳо истифодабарандагони об таъмин карда шаванд.»¹

Дар давраи имрӯзai рушд, новобаста ба захираҳои бузурги об дар ҳудуди Тоҷикистон зарурати ҷустуҷӯи самтҳо ва механизмҳои такмили механизми истифодабарии захираҳои об дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он мақсади беҳтарнамоии самаранокии истифодабарии сарчашмаҳои об ва ҳимояи онҳо аз таъсири аз ҳад зиёди антропогенӣ муҳиммияти маҳсус пайдо кардааст. Ин, пеш аз ҳама, бо афзалиятҳои

¹ Абдураҳмонов Ф.А. Информационно-технологическое обеспечение управления водным хозяйством в условиях рыночной экономики// Вестник БИСТ- г. Минск, № 1 (30) ч. II, март 2016. -С. 80.

«Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» алоқаманд аст, ки дар он ба масъалаҳои ташаккули идоракуни ҳамгироёнаи захираҳои об, рушди ислоҳоти об, масъалаҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, гузариш ба идоракуни маҷмуии захираҳои об таваҷҷуҳи маҳсус зоҳир карда шудааст.¹ Дар доираи афзалиятҳои ислоҳоти бахши об ва муҳиммияти масъалаҳои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об мо бо Бобоев Б.Р. ҳамфикрем, ки қайд мекунад “Дар дурнамо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки ҷоринамоии принсипҳои Дублин тезонида шавад, зеро дар ин қоидаҳо об ҳамчун арзиши иқтисодӣ эътироф шуда аст.».²

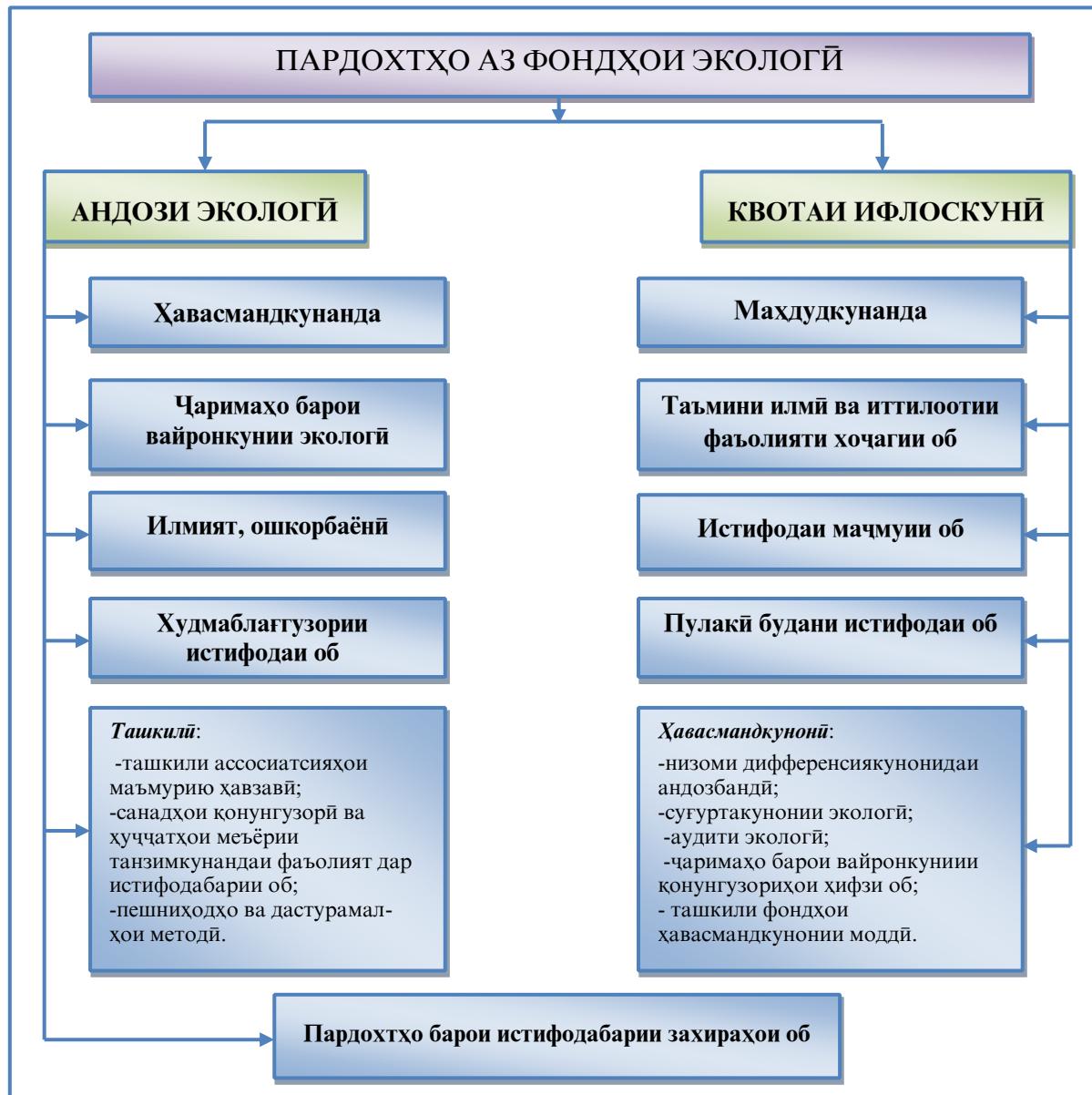
Ҳамчунин, ҷумҳурии мо бо роҳи тартибидӣӣ ва ба ҳаёт ҷоринамоии Нақшаҳои идоракуни муттаҳидгардонидаи захираҳои об бо бароҳмонии институти пулакӣ будани истифодабарии об метавонад ба ҳадафи худ ноил гардад. Ин роҳи санҷидашудаи баландбардории истифодабарии сарфакорона, дурандешона ва боадолати захираҳои обу энергетика мебошад. Бояд қайд кард, ки дар самти мазкур ҳалли як қатор принсипҳои муҳим зарур аст, ки дар навбати аввал ба масъалаи арзёбии экологии сифати об даҳл дорад. Маълум аст, ки баҳодиҳии экологии сифати об дар бораи об ҳамчун низоми таркибӣ, муҳити ҳаётии гидробионтҳо маълумот медиҳад ва қисмати муҳими муҳити табиат мебошад.

Вобаста ба ин, зарур аст, ки ҳангоми муайянқунии андозаи пардоҳт барои истифодабарии захираҳои об, дар навбати аввал, таъсири истифодабарандай алоҳидаи об ба ҳолати экологии объекти об ба ҳисоб гирифта шавад. Танҳо баъди ин арзиши иқтисодӣ барои истифодабарандай захираҳои об, ҳамчунин талабот ба он ба ҳисоб

¹ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030г. - Душанбе, 2016. -С. 13,18, 64(127стр.)

² Бобоев Б.Р. Водные ресурсы Таджикистана: проблемы их использования// Перспективы развития информационных технологий. –Душанбе, 2016. - № 30. -С.49-52.

гирифта мешавад. Ба андешаи мо, дар ин ҳолат равишҳои харочотӣ ва рентавӣ, хусусиятҳои муқоисавӣ, ки дар расми 7 пешниҳод шудаанд, ҳангоми муайянкуни баҳодиҳии иқтисодии захираҳои об ва таъини пардохтҳо барои истифодабарии он нисбатан самараноктар дониста мешаванд.

Расми 7. Равишҳои харочотӣ ва рентавии баҳодиҳии иқтисодии захираҳои об
Сарчаима: Таҳияи муаллиф

Дар шароити Тоҷикистон, ба андешаи мо, равиши нисбатан объективӣ арзёбии иқтисодии истифодабарии захираҳои об дар асоси рентаи дифференсиалий мебошад. Дар он баҳогузории пулии обҳои табииӣ самараеро дар назар дорад, ки дар натиҷаи иловакунии меҳнати

чамъиятӣ ба захираҳои маҳдуди табиии сифатҳо ва мавқеъҳои гуногун бо назардошти нақши муайянкунандай омили экологӣ ба вучуд омадаст.

Баробари арзёбии иқтисодии захираҳои об такмили механизми иқтисодии идоракуни захираҳои об, маҳсусан дар доираи минтақавӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки соҳтори идоракуни истифодабарии об ва қоидаҳои дар он мавҷуда, ҳамчунин кӯшишҳои замонавиқунонию такмилдиҳии он ба ҳалли мушкилоти асосии ҳифз ва тақрористехсолкуни захираҳои об наметавонанд таъсир расонанд. Аз ин мебарояд, ки самти нисбатан мувоғик дар ин бобат таҳияи равиши сифатан нави идоракуни захираҳои об дар асоси баҳисобгирии омили минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷо ба назари мо, звенои асосӣ бояд ҳавзаи дарё дониста шавад, яъне, он ноҳияи ҷуғроғии ягонае дониста шавад, ки дар доираи он истифодабарии комплексии захираҳои об таъмин карда шавад.

Барои нисбатан пурра анҷом додани ниҳодҳои ҳавзвавӣ ташкили соҳтори идоракуниро, ки дар доираи ҳавзаҳои обҷамъкунӣ вазифаҳои банақшагирӣ, мутобиқат ва назоратро бо салоҳиятҳои маҳдуд дар масъалаҳои истифодаи захираҳои об байни мақомоти ҳокимиюти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ анҷом медиҳанд, ташкил кардан лозим меояд. Заминаи истифодабарии низоми ҳавзвавӣ барои ҳамаи ҳавзаи дарёӣ ташкил додани мақоми идоравие мебошад, ки дар ҳайати худ намояндагони ҳамаи қишири чомеаро, ки ба мушкилоти об даҳл доранд (ҳам истифодабарандагони об, ҳам онҳое, ки барои таъмини об ҷавобгаранд), дохил намудаанд.

Истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ва коҳиши талафи он ҳамчунин идоракуни мувоғики мақсади равандҳои истеъмоли обро талаб мекунад. Ин кор танҳо дар ҳолати таҳия ва ҷоринамоии васеи маҷмуи ҷорабиниҳои ба ҳам алоқаманди техникию ташкилий оид ба ҳамоҳангсозии низоми обтаъминкунӣ, такмили усуљҳои банақшагирӣ ва ҳавасмандкунонии иқтисодӣ ҳам дар мавриди

обтаъминкунӣ ва ҳам дар мавриди истеъмолгарони об, ҳамчунин бехтарнамоии бамеъёрдарорӣ, баландбардории самаранокии ҳисобу китоб ва назорати харочоти об таъмин карда мешавад.

Ба андешаи мо, такмили низоми истифодабарии об бояд дар самти васеънамоии салоҳиятҳои мақомоти маҳаллии идораи фаъолияти ҳифзи табиат амалӣ кунонида шавад. Тибқи он, танзими истифодабарии захираҳои об бояд аз тарафи мақомоти ҳудудӣ анҷом пазирад. Дар ин маврид ба афзалиятҳои сиёсати давлатии экологӣ такя карда мешавад. Баробари ин, ба назар гирифта мешавад, ки дар минтақа метавонад мақсадҳои аввалиндараҷаи ҳудӣ низ мавҷуд бошанд.

Мо ба он муаллифоне ҳамфиррем, ки истифодабарии самараноки захираҳои обро имрӯз яке аз вазифаҳои афзалиятноки на танҳо ҳукумати мамлакат, балки тамоми иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ дар кишвар меҳисобанд.¹

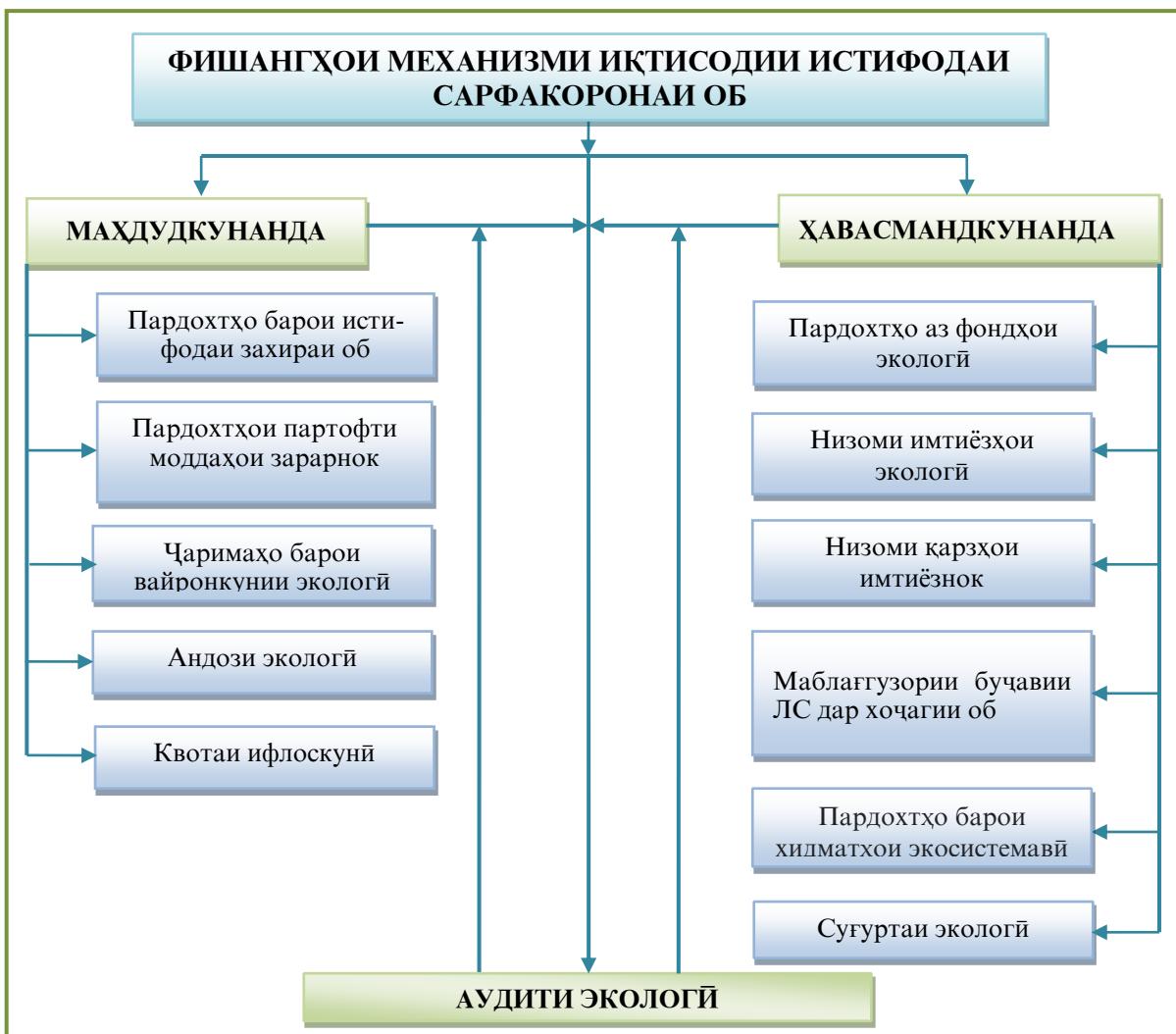
Бо назардошти муҳиммияти истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, ба андешаи мо, ин корҳо заруранд: якум, гузаронидани ислоҳоти зарурӣ дар пойгоҳи аллакай мавҷудаи усулий (методологӣ) дар мавриди фишангҳои иқтисодӣ; дуввум, ҷоринамоии танзимгарҳои нав ва нисбатан самараноки истифодабарии об.

Дар асоси таҳлил ва арзёбии танқидии сарчашмаҳои гуногун схемаи зерини баҳисобигирии ҷамъи пардохтҳо бо назардошти арзиши табиии захираҳои об ва натиҷанокии истифодабарии онҳо пешниҳод карда мешавад (*расми 8*).

Бо мақсади ҳавасманд кунонии чорабиниҳои ҳифзи об, батартибдарории сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва қарздиҳии онҳо ва пӯшонидани заарҳо ба иқтисоди миллӣ, ки дар натиҷаи ифлоскунии обҳои рӯизаминиӣ, ҳамчунин, ба захираҳои обҳои зеризаминиӣ расонда

¹ Курбанов Н.Х., Ходжаев Ҳ.З. Экономическая целесообразность кластерного подхода в рациональном использовании водных ресурсов (на примере Республики Таджикистан) // Вестник ТГУПБП. 2015. №2. -С. 40-50.

шудаанд, истифодаи пардохт барои партофтани моддаҳои заарнок ба объектҳои об аҳамияти муҳим дорад.

Расми 8. Схемаи баҳисобгирии ҷамъи пардохтҳои истифодабарии сарфакоронаи об бо назардошти арзиши табиии захираҳои обӣ
Сарчашма: Тахсияи муаллиф

Дар ин маврид андозаи меъёрҳои пардохт барои микдори ками зараррасонандаҳо, пеш аз ҳама, моддаҳое, ки маҳсусан заарноканд, ё барои камшавии партовҳое, ки дар натиҷаи заминаҳои технологӣ ва техникӣ ба вучуд омадаанд, бояд зиёд карда шаванд. Бояд гуфт, ки истифодаи пулакии об ҷузъи муҳимтарини механизми идораи захираҳои об ва фаъолияти хоҷагии об ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи коршиносони хориҷӣ дар раванди ҷоринамоии пардохт барои истифодаи захираҳои об ва фаъолияти хоҷагии об бояд дар назар дошт, ки агар арзиши захираҳои ҳаво, об ва замини

истифодашаванд, ки имрӯз ивазкунандай ройгони партовҳо ба ҳисоб мераванд, муайян карда нашаванд, он гоҳ захираҳо минбаъд ҳам гайрисарфакорона истифода бурда мешаванд ва дараҷаи ифлоскуниӣ боз ҳам афзоиш ҳоҳад ёфт.¹

Дар асоси қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оби истифодабарии умумӣ дар мамлакат ройгон аст, аммо истифодабарии маҳсуси об пулакӣ мебошад. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин шарти иқтисодиеро, ки дар асоси он объекти об мумкин аст барои истифода пешниҳод гардад, муайян мекунад.

Ба намудҳои таъсиррасонӣ, ки бо истифодабарии онҳо давлат танзими иқтисодии маҷмуи ҳочагии обро анҷом медиҳад, шаклҳои зерин дохил мешаванд:

- ташкили бозори хизматрасониҳои ҳочагии об ва низоми муносибатҳои молӣ;
- таъини муносибатҳои воқеии иқтисодӣ дар соҳаи истифодабарии захираҳои об;
- истифодабарии арзёбии омили об ба сифати танзимгари рушди иҷтимоию иқтисодии худудҳо;
- ҳавасмандкунони соҳаҳои иқтисодӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодабарии захираҳои об.²

Бехатарии озуқаворӣ, ки расидан ба он яке аз вазифаҳои муҳими стратегии рушди иқтисоди миллӣ мебошад, ба рушди кишоварзӣ такя мекунад, ки дар он заминдории обёришавандча чун афзалияти асосӣ баромад мекунад. Ба ҳадафи мазкур дар натиҷаи рушди маҷмуӣ, аз ҷиҳати иқтисодӣ мувоғиқ ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи ҳочагии оби ҷумҳуриӣ дар умум, ва аз он ҷумла баҳши мелиоратсия, расидан имкон дорад. Рушди маҷмуи ҳочагии об на танҳо ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, балки ба беҳтарнамоии шароити ҳочагидорӣ ва муҳити зист бояд равона карда шавад. Дар ҳолате, ки усулҳои

¹ Шмидхейни С. Смена курса / Пер. с англ. - М.: Геликон, 1994. - С. 18

² Водный Кодекс Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. -С. 31.

маъмурии назорат аз болои истифодабарии захираҳои об серхарочот ва камсамар мебошад, бо назардошти омилҳои дар боло зикршуда такмили сохтор ва вазифаҳои идораи хочагии об, ташкили механизми самараноки истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об зарур аст, ки барои таъмини сатҳи зарурии рушди иқтисодиёти миллӣ, маҳсусан бахши аграрӣ мусоидат хоҳанд кард.

Баробари татбиқи принсиби истифодабарии пулакии об дар ҷумҳурӣ мушкилоти нокомилии пардохтпазирии аксарияти истеъмолгарони захираҳои об ба вучуд омад. Аз рӯйи маълумоти собиқ Вазорати оби ҷумҳурӣ, ҳиссаи маблағҳои воридшаванда ба буҷа аз пардохти об истеъмолгарон дар давоми солҳои 2016-2019 на зиёд аз 30-33%-и маблағи умумиеро, ки бояд ҷамъ карда шавад, ташкил медиҳад, яъне, бештари корхонаҳо-истифодабарандагони об қарздори кӯҳнаанд. Бояд қайд кард, ки аз маблағи зикршуда танҳо 1/3 ҳиссааш пули нақд аст, боқимондааш аксар вақт маҳсулоти гуногуни кишоварзиест, ки ба сифати пардохти натуралӣ ба ҷойи маош ба кормандони бахши обу мелиоратсия пардохт карда шудааст.

Баробари ин, истифодабарии пулакии об, ки ба талаботи экологӣ такя меқунад, принсиби муҳимтарини фаъолияти аз ҷиҳати экологӣ бехатари низоми оби истифодабарӣ дар кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Механизми иқтисодии истифодабарии захираҳои об, ки ба ҳамоҳангозии муносибатҳои байни ташкилотҳои хочагии об ва истеъмолгарони об нигаронда шудааст, ҳамчун қисми таркибии механизми умумии идорақунии захираҳои об дар Тоҷикистон баромад меқунад.

Пардохтҳо барои истифодабарии захираҳои об омили асосии механизми иқтисодии истифодабарии об мебошанд.

Барои беҳтаргардонии фаъолияти низоми истифодабарии пулакии об, ки ба шароити муносибатҳои бозорӣ ҷавобгӯст, ба фикри инҷониб, ҳалли вазифаҳои асосии зерин зарур аст:

- ташкили пойгоҳи қонунгузорӣ барои ҷоринамоии низоми истифодабарии пулакии об;
- таҳияи консепсияи ташкили низоми истифодабарии пулакии об;
- аниқ кардани ҳадаф ва манфиатҳои субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи истифодабарии об;
- муайянкуни сарчашмаҳои молиёт ва механизми ҳаракати онҳо дар раванди рӯёндани пардохтҳо барои истифодабарии захираҳои об;
- тасдиқ намудани лимитҳои истифодабарии об;
- таҳияи асоси усулии дифференсиатсияи ҳудудии меъёрҳои пардохт барои истифодабарии захираҳои об ва ғ.

Мақомоти идоракуни ҳифз ва истифодабарии захираҳои об, мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия (манфиатҳои давлатро ҳимоя мекунад), корхонаҳои маҳсуси ҳочагии об – соҳторҳои истеҳсолию истифодабарии танзимкунандай омодакунӣ, ҳамлу нақли захираҳои об, баровардани пасобҳо, баистифодадиҳии объектҳои об, соҳиб шудан ба маҷрои об (форӯшандагони захираҳои об) ва истифодабарандагони об (ҳаридорони захираҳои об) субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи истифодабарии захираҳои об ба ҳисоб мераванд.

Омӯзиши таҷрибаи ҷоринамоии принсипи истифодабарии пулакии об дар корхонаҳои кишоварзии Тоҷикистон имконият медиҳад ҷиҳатҳои асосии ҳалалрасонанда ба рушди соҳаи мазкурро муайян соҳт, ки онҳо нуктаҳои зеринро фаро мегиранд:

- иқтисодиёти ҷумҳурӣ, маҳсусан соҳаи кишоварзӣ, дар бӯхрони дурудароз қарор гирифтааст, дар натиҷаи он пастшавии пардохтпазирии бештари корхонаҳои кишоварзӣ ба амал омада, боиси маҳдудияти имконияти корхонаҳои истеъмолгари об барои пӯшондани ҳароҷоти муассисаҳои ҳочагии об гаштааст;
- маҷмӯи ҳочагии оби ҷумҳурӣ аз тарафи давлат кам дастгирӣ мешавад, мақомот ва механизми идоракуни ҳочагии об, ба такмил ва ислоҳоти ҷиддӣ эҳтиёҷ доранд;

- төйдөдү корхонаҳои зиёнвар дар кишоварзӣ меафзояд;
- ислоҳот дар кишоварзӣ ҳоло ҳам ба охир нарасидааст, пойгоҳи ҳукуқии он барои ҷоринамоии усулҳои иқтисодӣ номукаммал ва суст аст;
- барои истеъмолгарони захираҳои об ҳавасмандии воқеӣ барои баландбардории сарфакории истифодабарии об мавҷуд нест;
- зиддияти манфиатҳо дар байни истеъмолгарони об ва ташкилотҳои ҳочагии об ҷой доранд ва ғ.

Ҳарчанд дар солҳои охир тарифҳои истифодабарии об муңтазам меафзоянд, баробари ин, бо сабаби он ки суръати афзоиши тарифҳо аз суръати афзоиши бекурбашавӣ қафо мемонад, норасоии мавҷудаи молиёт ҳамчун омили боздошти рушди соҳаи ҳочагии оби чумхурӣ баромад мекунад.

Ба ақидаи мо, пардоҳт барои истифодабарии объекти обро ҳамчун пардоҳт барои истифодаи хосиятҳои об, ҳифзи он ва такрористехсолқунӣ бояд мавриди назар қарор дод. Пардоҳт барои истифодабарии обро ба арзиши аслии маҳсулоти истехсолшуда мумкин аст ҳамроҳ карда, тарифи базавии истифодаи 1m^3 обро метавон таъин кард. Пардоҳт барои ифлоскуниро мумкин аст, ки ба сифати нормативи базавӣ бо шарти тағирии он вобаста ба истифодабарандай об (барои мисол, маҳсусиятҳои ҳавзвавӣ ё минтақавӣ) муайян кард.

Истифодабарии пулакии обро, ба фикри мо, бо истифодабарии механизми зерин зарур аст ҷорӣ намуд: мақомоти давлатӣ нормативҳои базавиро барои истифодабарии захираҳои об бо назардошти лимитҳо ва баландбардории нормативҳо таҳия менамояд. Дифференсияи нормативҳоро метавонад мақомоти ҳудудии идоракунии ҳочагии об ва ҳокимияти иҷроия бо назардошти ҳолати маҳаллии экологӣ ва аҳамиятнокии объекти истифодабарии об мутобиқ ба нишондодҳои қабулшудаи меъёрию методӣ анҷом дихад.

Механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии об дар давраҳои аввали ҷоринамоии истифодабарии пулакии об метавонад ба

таври пурра ҳангоми мавҷудияти маблағгузории камтарини зарурии буҷетии корхонаҳои маҷмуи хоҷагии об ва рушди соҳаи таҷхизотсозӣ барои баҳисобигирии истеъмоли об ташаккул ёбад. Қадами оянда барои рушди минбаъдаи низоми истифодабарии пулакии об бояд пардохтҳои ҷубронпулӣ ба корхонаҳои хоҷагии об, ҳусусигардонии онҳо, наасби воситаҳои баҳисобигирии об дар системаҳои обёрӣ ва ташкили ширкатҳои маҳсусгардонидар, ки ба фаъолияти сӯғуртавӣ машгуланд, бошад. Аз ҳисоби буҷаи давлат иштироки ҳиссавии корхонаҳои маҷмуи хоҷагии об дар кори пардохти истифодабарии захираҳои об низ имконпазир мебошад. Ин суръати итмоми бунёди низоми истифодабарии пулакии обро дар шароити пастшавии ҳаҷми маблағгузорӣ афзун менамояд.

Тадбиқинизоми пулакии истифодабарии об аз тарафи Вазорати захираҳои об ва энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани моддаро дар бораи таъсири танзимкунанда ба корхонаҳои кишоварзӣ доштани андози истифодабарии объектҳои об талаб менамояд, ки он алоқамандии сатҳи фоидаоварии маҳсулоти кишоварзиро бо хоҷагии об таҳти таҳлил қарор медиҳад. Муҳим аст, ки нишондиҳандаҳои соҳавӣ ва макроиктисодии обио экологие таҳия карда шаванд, ки онҳо имконият медиҳанд, ки ҳолат, динамикаи истифодабарии об ва устувории низоми хоҷагии об пайгирий карда шаванд. Ин барои тағйироти мушкилоти муваққатие, ки ба гузариш ба истифодабарии пулакии об алоқаманданд, қӯмак мерасонад, ҳамчунин барои амаликунонии сиёсати нисбатан чандир мусоидат менамояд.

Аз таҳлилу баррасии масъалаи мазкур натиҷагирий намудем, ки барои рушди механизми истифодабарии пулакии об ба нуктаҳои зерин бояд аҳамияти ҷиддӣ дода шавад:

- истифодабарии пулакии об бояд ба таври давравӣ барои ҳар як намуди истифодабарии об бо назардошти тобеияти соҳавӣ ва ҳусусияти истифодабарии об, вобаста ба ҳаҷми нигоҳдории об ё аҳамиятнокии он барои иқтисодиёт ҷорӣ карда шавад;

-дар низоми пардохтҳо барои истифодабарии захираҳои об (объектҳо) пешбинии пардохти ҳуқуқи истифодабарии захираҳои об (объектҳо), пардохт барои ҳуқуқи ба объекти об партофтани моддаҳои зарарнок низ зарур аст;

- пардохт барои ҳуқуқи истифодабарии захираҳои об (объектҳо) бояд пардохти гирифтани об ҳам аз рӯйи меъёр, ҳам барои истифодабарии зиёда аз лимитро дар назар дошта бошад. Файр аз ин, бояд истифодабарии объектҳои об бидуни истифодабарии захираҳои оби онҳо низ пардохт карда шаванд;

- пардохтҳои дигар маблағҳои зеринро бояд дар бар гиранд: додани литсензия, пардохтҳои чубронкунанда, пардохт барои ичора;

- истифодабарии пулакии захираҳои об тамоми раванди истифодабарии об дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти хочагӣ бояд ҷорӣ карда шаванд;

- ҳангоми ташаккули тарифҳои истифодабарии пулакии об аз қоиди харочотие истифода мешавад, ки маънои алоқамандии андозаи тарифҳо бо талаботи умумӣ тавассути ичрои кори мунаzzами хочагии оби ҳавза ва ба таъмини ҳифз ва такрористехсолокуни захираҳои обро дорад;

- пардохтҳои нормативӣ барои истифодаи об бояд бо назардошти маҳсусиятҳои мавҷудаи иқлимӣ, табииӣ, экологӣ, иқтисодӣ ва гайра, фарқиятҳои хоси ҳар як ҳудуд ҳисоб карда шаванд.

Кимсанов У.О. дар бораи баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои об қайд кардааст, ки истифодаи фишангҳои иқтисодӣ бо мақсади истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об бо роҳи ҷоринамоии низоми пардохт барои хизматрасонии обрасонӣ, ҷаримаҳо барои баландбардории лимитҳои истифодабарандагони об, ҷоринамоии пардохтҳо барои партофтани моддаҳои зараррасон бо

назардошти қоидаи «ифлоскунанда бояд пардохт кунад!» ва ғайра зарур аст.¹

Ба андешаи мо, андозаи ҷаримаҳо барои ҳаробқуниҳои экологӣ мувофиқи мақсад аст, ки вобаста ба ҷиҳатҳои зерин таъин кард:

- андозаи меъёри пардохт барои ифлоскунӣ;
- зарари иқтисодии расида аз вайронкунӣ;
- ҳароҷоти эҳтимолии корхонаи вайронкунанда барои ҷорабиниҳои ҳифзи об, ки ичро накарданашон ба вайронкории экологӣ оварда расондааст;
- арзиши фаъолияти равонашуда ба ҳалли мушкилоти мавҷудаи экологӣ.

Ҷаримаҳои бо чунин роҳ ҳисобкардашуда имконият медиҳанд, ки вазифаи ҷораҳои танзимгарии иқтисодии истифодабарии об ичро карда шавад. Мувофиқи мақсад аст, ки нишондиҳандаҳои мутлақи ҳаҷми ҷаримаҳо барои вайронкуни экологӣ низ тағиیر дода шаванд. Онҳо бояд чунон зиёд карда шаванд, ки имконияти аз вайронкуни меъёрҳои муайяншудаи ифлоскунӣ даромад гирифтани корхонаи истифодабарандай об аз байн бурда шавад.

Ҳамчунин, дар низоми баҳисобгирии пардохтҳо барои ифлоскунии захираҳои об маблағҳои сарфкардаи корхонаи истифодабарандай об барои ичрои ҷорабиниҳои ҳифзи об, ки ба камшавии сарбории антропогенӣ ба объектҳои об оварда расондааст, илова карда шаванд. Дар ин масъала баъзе аз олимони тоҷик қайд карданд, ки дар натиҷаи шароити иқтисодие, ки имрӯз ба миён омадааст, нақши фондҳои ғайрибӯчетии экологӣ ҳамчун сарчашмаи нисбатан бовариноки пасандоз ва истифодабарии воситаҳо барои эҳтиёҷоти ҳифзи табиат маҳз дар корхонаҳо туфайли ҷоринамоии ҷузъҳои қарздиҳӣ пурзӯр мегардад. Бояд дар назар дошт, ки истифодаи

¹Кимсанов У.О. Эколого-экономические аспекты рационализации использования водных ресурсов в сельском хозяйстве Таджикистана//Кишоварз-Душанбе: ТАУ. - №3, 2012. -С. 47.

механизмҳои самараноки иқтисодии идоракунии об дорои аҳамияти муҳим мебошад.¹

Имрӯз рушди самтҳои экологӣ ва захирасарфакунандай пешрафти илмию техникий ва зарурати гузариш ба моделҳои тамоман нав, усулҳо ва методҳои истифодабарӣ, ҳифз ва барқароркуни захираҳои об муҳиммияти маҳсус пайдо кардааст. Дар ин ҳолат дар раванди танзими бозории истифодабарӣ, азnavистифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об таъмини якҷоякуни фишангҳои гуногуни идоракунии экологӣ ва ҳамкории минбаъдаи самараноки онҳо муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, ҳолати захираҳои об ва истифодабарии онҳо дар ҷумҳурӣ ва манотики он ба як қатор мушкилоти экологию иқтисодӣ дар ин соҳа таваҷҷӯро равона месозад, ки чун қоида, бо роҳҳои экстенсивии истифодабарии сарчашмаҳои об алоқаманд мебошад. Гузариш ба низоми бозории ҳочагидорӣ ҷустуҷӯи имкониятҳои навро дар соҳаи сарфакории обиистифодабарӣ ва ҳифзи сарчашмаҳои обро талаб мекунад. Аз ин рӯ, тақвияти асосҳои илмии ташаккули идоракунии истифодабарии аз ҷиҳати экологӣ бехатари нерӯи обио захиравӣ вазифаи муҳим ва саривақтӣ ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи маҳаллӣ шуморида мешавад. Ҳангоми таҳияи чорабиниҳо оид ба беҳтарсозии ҳолати ҳавзаи об ё беҳбудсозии он ба назар гирифтани қоидаҳои асосии экологӣ ва дастурҳои методӣ оид ба истифодаи маҷмуии сарчашмаҳои об зарур мебошад.

Ба андешаи мо, идоракунии давлатӣ дар соҳаи харҷ, истифодабарӣ ва ҳифзи об ва азnavистифодабарии захираҳои об бояд бо принсипҳои ҳавзвавӣ анҷом пазирад. Дар ин маврид дар шароити ташаккули тезутунди маҷмуъҳои истеҳсолию ҳудудӣ талабот аз асосноккунии ҳаматарафаи қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи истифодабарии

¹ Сатторов А.Х., Зоидов З.К. Экономические и страховые механизмы управления водными ресурсами как социальным благом // РППЭ. 2011. №3. -С. 306-316.

сарфакорона ва ҳифзи захираҳои об меафзояд, талабот ба бамеъёрдарории экологии фаъолияти хоҷагӣ ба вучуд меояд.

Дар ин ҳолат самтҳои асосии такмили механизми иқтисодии идоракуни экологӣ бояд ҷиҳатҳои зеринро дар бар гиранд: аз навсозии низоми мақомоти идораи захираҳои об, ташкили низоми ягонаи ҳамоҳангшудаи вазифавӣ; васеъкуни салоҳиятҳои мақомоти маҷаллии идора дар масъалаҳои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои об; тезонидани раванди ташаккули мақомоти назорати экологӣ дар сатҳи минтақа ва ғ.

Дар ичрои чорабиниҳои иқтисодӣ аз ҳама муҳим механизмҳои зерин дониста шудаанд:

1. *Таҳияи равиии нави нархгузорӣ барои захираҳои об дар иқтисодиёт.* Барои корхонаҳои истифодабарии табиат дар мавриди захираҳои об нисбатан манфиатовар аст, ки сиёсати бештар ҳарочоткуниро ба роҳ монда, кӯҳна будани технологияшонро бо аз меъёр зиёд истифода бурдани захираҳо ҷуброн намоянд. Дар чунин шароит зарур аст, ки баландбории дурандешонаи нарҳҳо ба захираҳои об барои ҳавасмандкунонии гузариши истеҳсолкунандажо дар иқтисодиёт речай сарфакории захираҳо ба кор гирифта шавад.

2. *Такмили низоми ҷаримаҳо.* Дар шароити имрӯз ҷаримаҳо барои истифодабарии ғайрисарфакоронаи захираҳои об, ҳамчунин ифлоскуни онҳо назар ба даромади бадастовардаи корхонаҳое, ки сарватҳои табииро ғайрисамаранок сарф мекунанд, хеле кам аст. Барои он, ки ҷаримаҳо ба фаъолияти истеҳсолкунандагони истифодабарандай захираҳои об таъсири воқеӣ расонанд, зарур аст, ки андозаи он хеле баланд бардошта шавад.

Ҳалли мушкилоти мазкур аз таҳия ва истифодабарии механизми самараноки иқтисодии идораи захираҳои оби мамлакат дар умум иборат аст. Асоси механизми иқтисодии идоракуни захираҳои обро бояд модели муносибатҳои самараноки бозорӣ дар истифодабарии об ташкил дихад. Дар ин раванд мо бо Абдразаков Ф.К. ва Герасимов

В.М. ҳамфикр ҳастем, ки қайд мекунанд, ки чунин моделҳо бояд дар асоси қоидаҳои зерин тартиб дода шаванд:

- арзёбии иқтисодии захираҳои табиии объектҳои об ва истифодабарии пулакии об;
- ҷавобгарии иқтисодӣ ва ҳавасмандӣ дар таъмини аҳолӣ ва иқтисоди миллӣ бо оби сифати мувофиқи талаб, дар беҳбудии ҳолати санитарию экологии сарчашмаҳои об ва ҳифзи онҳо аз ифлосшавӣ ва хушкшавӣ;
- ҳудмаблаггузории фаъолияти хочагии об;
- баҳисобгирии шароити маҳаллӣ ҳангоми идораи истифодаи об;
- равиши ҳавзвани ўхудудӣ дар идораи хочагии об;
- ошкории иттилоот ва иштироки ҷамоатчиғӣ дар қабули қарорҳо оид ба истифодаи объектҳои об.¹

Дар ҷамъбасти гуфтаҳо ҳулосаҳои асосиро чунин иброз доштан мумкин аст:

1. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи аз ҷиҳати экологӣ начандон самарабаҳши истифодабарии захираи об ҳукмфармо аст, ки ба қафомонии вазъи иҷтимоию экологию иқтисодии аҳолӣ оварда мерасонад. Субъектҳои хочагидор аҳолӣобистифодабарандагон ҳолати техногению антропогениро дар объектҳои об торафт муташанниҷ мегардонанд, ки оқибати он ҳароҷоти иловагии алоқаманд бо зарурати омодакунии оби сифаташ зарурӣ ва ба меъёрҳои санитарию эпидемиологӣ мувофиқ, маҳдудкунии рушди соҳаҳои иқтисодиёт чун моҳипарварӣ, сайёҳию шифобаҳшӣ ва кишоварзӣ (аз он ҷумла, заминдории обёришаванда) иборат аст.

2. Тамоюли манфии зикршуда, ҳусусан дар доираи объектҳои калони об, ки асоси маҷмуи минтақавии хочагии обро ташкил медиҳанд, чун дарёҳо, обанборҳо, кӯлҳо, яъне, сарчашмаҳои

¹ Абдразаков Ф.К., Герасимов В.М. Состояние поверхностных водных ресурсов Саратовской области и экономические мероприятия по его улучшению // Экономика природопользования. - 2007. - № 2. - С. 6

бемонанди захираҳои об барои эҳтиёҷоти обтаъминкунии баҳши хоҷагию нӯшокӣ мушоҳида мешавад.

3. Низоми мавҷудаи идорақуни хоҷагии об дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муносибатҳои мавҷуда оид ба истифодабарии об ба замонавиқунонии равонашуда ба ташаккули заминаҳои қоидави (институтионалий)-и экологиқунонии истифодабарии об эҳтиёҷ дорад. Тибқи мавқеи ишғолкардаи бисёр муаллифон замонавиқунонии мазкур чунин буда метавонад: аниқкунони (бо назардошти маҳсусияти минтақавӣ)-и механизмҳои ташкилию иқтисодии самараноки истифодабарии об, ки дар қонунгузориҳои ҷорӣ сабт гардидаанд (шариқии давлатиҳо ҳусусӣ, консессия ва монанди инҳо); ташаккули низоми преференсия, ки истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обро ҳавасманд месозад (имтиёзҳои андозӣ, субсидияқунонии ставкаҳои фоизи қарзҳо, фарқкунони (дифферентсиатсия)-и ҷаримаҳо ва ғайра); рушди низоми мониторинги ҳолати объектҳои об бо мақсади бадастории иттиллооти фаврӣ барои қабули қарорҳои таҳассусии идорақунӣ ва ғ.

Ҳамин тарик, такмили механизми иқтисодӣ ба иҷрои дастуралӣҳои асосии барномаи давлатии истифодабарии сарфакорона ва ҳифзи захираҳои об мусоидат карда фаъолияти самараноки маҷмуаи минтақавии хоҷагии обро таъмин месозад.

3.3. Самтҳои асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар Тоҷикистон

Гуногуни вазифа ва мушкилоте, ки дар баҳши об меистанд, омӯзиши ҷиддию ҳаматарафаи захираҳои об, танзим ва идорақуни онҳоро дар асоси маълумоти аниқ оид ба вазъи истифодабарии об аз тарафи аҳолӣ ва соҳаҳои иқтисодиёт, бо об таъминкуни маҷмуаҳои табиӣ, ҳолати сифати захираҳои оби рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ талаб мекунад. Ҳоло дар аксар ҳавзаҳои дарёии Тоҷикистон мушкилоти зиёди хоҷагии об ба назар мерасанд, ки баъди муддате метавонанд омили боздошти рушди иҷтимоию иқтисодии баъзе минтақаҳо гарданд. Аз ин

рӯ, зарурати қабули чорабиниҳои саривақтӣ бо назардошти хусусияти дарозмуҳлатии таҳия ва иҷрои лоиҳаҳои хоҷагии об ба миён омадааст.

Идоракунии захираҳои об самти афзалиятноки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини рушди босуботи мамлакат мавриди назар қарор дода шудааст. Анъанаҳои дар ҷумҳурӣ дар ин соҳа бамиёномада соли 1992 аз тарафи Ассамблеяи генералии СММ низ қобили қабул гардид. Баробар ин, бо пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2018-2028 Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон шуда, таваҷҷуҳи ҳамаи давлатҳо ба мушкилоти алоқаманд ба об ҷалб карда шуд. Бояд гуфт, ки истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ва ташкили шароити мусоиди бехатарии санитарӣ барои тарзи зиндагии солим талаботи базавӣ дар фаъолияти таъмини ҳуқуқҳои инсон ба ҳисоб меравад.

Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028 ба ин мақсад аст, ки натиҷаҳои дар рафти Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт», солҳои 2005-2015 бадастоварда мустаҳкам ва васеъ гардонда, барои муттаҳидкунии қӯшишҳои барои идораи минбаъдаи самараноки захираҳои об равонашуда заминаи мустаҳкам ба вучуд оварад ва барои оғози басуръати иҷрои Ҳадафҳои рушди устувор вобаста ба об таъсири пурзӯр расонад.

Имкониятҳои таъмини шароити экологӣ ва сиёсати ҳифз, истифодабарии сарфакоронаи ҳавзаи об, сифати оби нӯшокӣ, ташкили захираҳои оби тоза бо механизмҳои даҳлдори ҳуқуқӣ ба таври зич алоқаманданд. Асосҳои ҳуқуқии сиёсати мазкур дар минтақаҳои алоҳида дар ҳамаи самтҳо ба роҳ монда шудаанд; дар самтҳои миллӣ (давлатӣ), минтақавӣ (вилоятӣ) ва маҳаллӣ (ноҳиявӣ ва воҳидҳои маъмурӣ - шуроҳои шаҳрӣ, шаҳракҳо ва деҳот) минбаъд ҳам рушд меёбанд.

Дар самти миллӣ низоми қонунгузории обу экологӣ амал мекунад, ки санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонуниро дар бар мегирад.

Онҳо ҳуқуқҳои экологӣ ва уҳдадориҳои шаҳрвандон, механизмҳои ичро ва ҳимояи онҳоро мустаҳкам мекунанд, муносибатҳо дар соҳаи истифода, барқарорсозӣ ва ҳифзи захираҳои об ва захираҳои дигари табииро ба танзим медароранд, речай ҳудудҳо ва объектҳои ҳифзи маҳсусро муайян месозанд ва талаботи бехатарии экологиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин месозанд. Ғайр аз ин, соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ меъёрҳои экологию ҳуқуқиеро дар бар мегиранд, ки ба ҷорӣ намудани низоми талаботи экологию ҳуқуқӣ оид ба истифодаи захираҳои табиӣ, ҳифзи муҳити зист ва таъмини бехатарии экологӣ дар раванди соҳаҳои фаъолияти қонунтаҳиякунӣ, ичроияю фармоишӣ, соҳибкорӣ, илмию техникий ва ғайра равона шудаанд.

Ҳалли масъалаҳои зикршуда на танҳо аз идораи дохилидавлатии захираҳои об вобаста аст, балки ба ҳамкориҳои байнидавлатӣ бо мамлакатҳои ҳамсоя дар соҳаи истифодабарии якҷоя ва ҳифзи обҳои фаросарҳадӣ низ даҳл дорад.

Омили асосие, ки ба ҳалли масъалаҳои мазкур ҳалал мерасонад, бешак, омӯзиши нокифояи таъсири тағири шароити иҷтимоию иқтисодӣ ва иқлими бе маҷмуи ҳочагии об, маҳсусан дар даҳсолаҳои охир буда метавонад.

Ҳангоми таҳия ва ичрои барномаҳои дарозмуҳлат дар соҳаи идоракуни сарфакорона ва ҳифзи объектҳои об банақшагирӣ ва ичрои ҷорабиниҳои сармояталаби ҳочагии об, мавҷудияти арзёбии илман асосноки тағиирёбии воқеӣ ва дар оянда имконпазири миқдор ва сифати захираҳои об, речай дарёҳо таҳти таъсири омилҳои табиӣ ва анропогенӣ зарур аст. Аз ин рӯ, пешӯиҳои илмӣ барои рушди соҳаи мазкури иқтисодиёт аҳамияти қалон доранд.

Дар давраи имрӯзаи рушд идоракуни захираҳои обро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳи нав, нисбатан баланд бо истифодабарии принципҳои идоракуни ҳамгироёнаи захираҳои об баровардан лозим аст, ки таҷрибаи эътирофгардида дар ҷаҳон мебошад. Дар асл

принципи мазкур дар چумхурии мо амалан истифода намешавад; танҳо ба таври назариявӣ тарғиб карда мешавад.

Ба доираи масъалаҳои баррасишаванд, ҳамчунин сарбории захираҳои об, маҳдудияти он, рақобат дар байни намудҳои истифодабарии об ва истеъмолгарони обро низ дохил намудан лозим меояд. Ҳамаи омилҳои зикршуда бояд ба низоми ягонаи рушди устувор ворид карда шаванд, то созиши қобили қабули байни талаботи инсон ва табиат ба вучуд ояд.

Донишҳои имрӯза оид ба илми идораи об вобаста ба норасоии афзояндаи оби нӯшокӣ барои ҷаҳониён хеле саривақтӣ мебошад. Норасоии оби нӯшокиро афзоиши аҳолии рӯйи замин, тағйирёбии умуниҷаҳонии иқлим, коҳиши ҳамарӯзаи сифати захираҳои об, афзоиши сарбории антропогенӣ, ки натиҷаи рушди соҳаҳои обистеъмолкунданаи иқтисодиётанд, ҳамчунин омилҳои дигари объективӣ ва субъективӣ сабабгор мебошанд.

Ҳадафи асосии стратегии идоракуни захираҳои об дастрасӣ ва нигоҳдории сатҳи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ бехатари истифодабарии об мебошад. Дастрасӣ ба ягоагии диалектикаи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ бехатари истифодабарии об ҳамчун истифодабарии устувори об муайян карда мешавад, ки ба ҷиҳатҳои зерин вобаста аст:

- ҳамоҳангии таъмини талаботи рушди иқтисодӣ ва низоми такрористехсолкунии захираҳои об;
- ҳамоҳангии иҷрои ҳуқуқҳои насли имрӯза ва баъдина барои истифодабарии нерӯи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ бехатари захираҳои об.

Барои расидан ба ХРУ дар шароити имкониятҳои маҳдуди иқтисодӣ ҳам корхонаҳои истифодабарандай об ва ҳам давлатро ҳангоми муайянсозии самтҳои асосии рушди хоҷагии об ва гузариши он ба муносибатҳои бозорӣ зарур аст, ки аз рӯйи қоидаи қарорҳои қабулшавандай «эргономилитсионӣ» (ба дараҷаи камтарин расондани

харочот дар кори истифодабарии об ва интихоби қарорҳои аз ҷиҳати экологӣ босамар, ки дар як вакт самараи мусбати иқтисодӣ доранд) амал қунанд.

Доираи ичрои вазифаҳои даҳлдори ҳифзи об бо ҷорабиниҳои нисбатан муҳим ва аз ҷиҳати ҷамъиятӣ аҳамиятнок, ҳамчунин ҷорабиниҳои аз тарафи давлат дар доираи барномаҳои давлатӣ ва минтақавӣ ичрошаванда оид ба ҳифз ва барқароркуни захираҳои об ва аз ҷониби истифодабарандагони об аз ҳисоби даромади шахсӣ дар доираи ичрои фаъолияти ҳочагӣ тибқи қонунгузориҳои амалкунанда ичрошаванда бояд маҳдуд карда шаванд.

Таҳлил нишон доданд, ки низоми амалкунандаи идоракуни захираҳои обӣ ва обистифодабарӣ дар минтақаҳо, ки пойгоҳи асосиашон механизми иқтисодӣ мебошад, дорои норасоиҳои асосии зерин мебошанд:

- набудани алоқамандии байни блокҳои захиравӣ, вакте ки арзёбии арзиши захираҳои об, нормативҳои пардоҳт дар асоси равишҳои тамоман гуногуни қоидавӣ муайян карда мешаванд;

- набудани механизмҳои мутобиқшавии низоми идоракуни захираҳои об ба муносибатҳои бозорӣ, ки ин арзиши пасти меъёрии захираҳои обро ба вучуд овардааст; ин дар навбати худ барои ба таври пурра ҷорӣ намудани фиshanгҳои иқтисодӣ дар фаъолияти истифодабарии об имконият фароҳам намеорад;

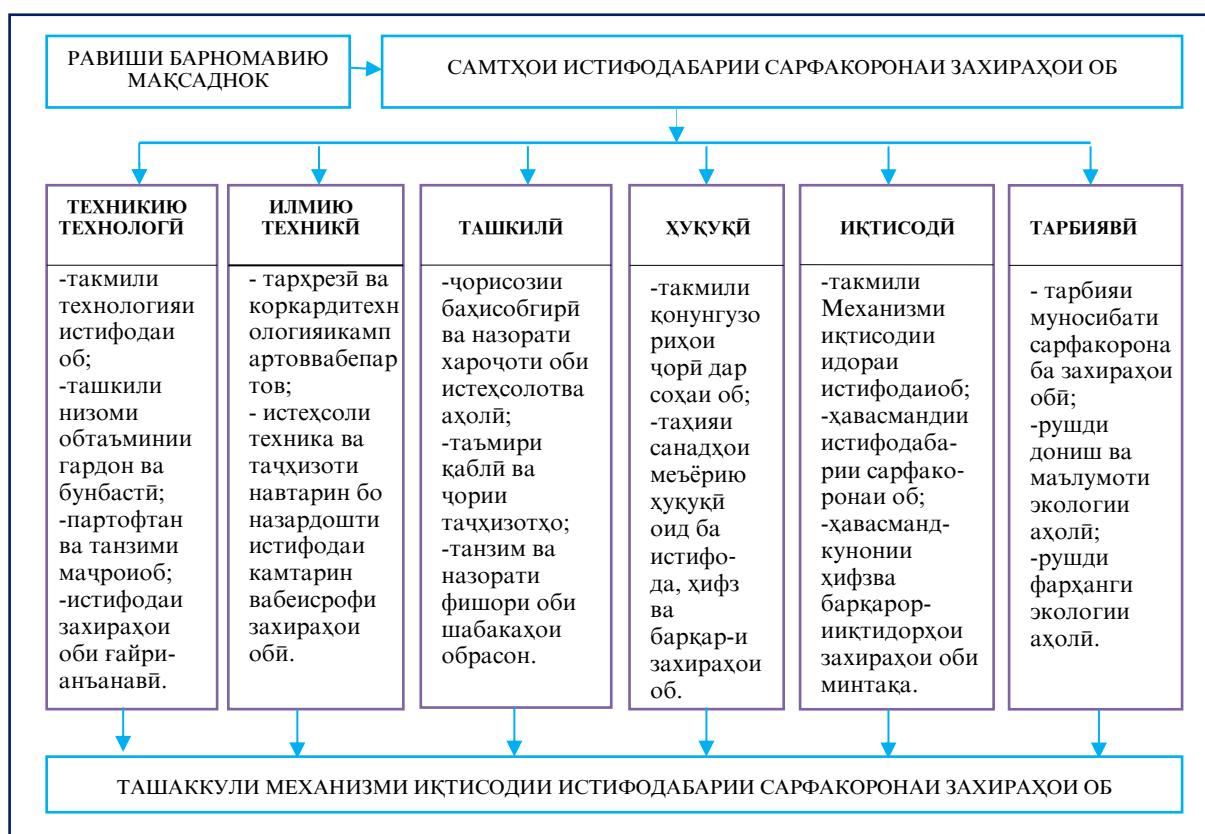
- набудани механизмҳои муайянкуни афзалиятнокии вазифаҳои ҳалшаванда дар истифодаи об, ҳифз ва барқароркуни захираҳои об, равиши маҷмӯй барои ҳалли онҳо;

- зарурати ҳатмии «экологиқунонӣ»-и саривақтии низоми андоз;
- ҳусусияти ғайрииқтисодии механизми бамеъёрдарории истифодаи об ва тақсими лимит барои истифодаи захираҳои об ва г.

Сабаби асосии норасоиҳои зикршуда дар набудани принципҳои илман асосноки рушди минтақавӣ бо назардошти омили экологӣ (аз он ҷумла омили об) мебошад.

Мушкилоти соҳаи об зарурати ташкили механизми ягонаи идоракуни истифодабарии об дар минтақаро ба миён овардааст. Хусусиятҳои асосии механизми мазкур, ба назари мо, бояд аз инҳо иборат бошанд:

- ҳадафнокӣ барои истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об, барқароркунӣ ва ҳифзи онҳо;
- мунаzzамӣ ва комплексӣ будани чорабиниҳои ба истифодабарии захираҳои обӣ нигаронидашуда;
- таъмини иқтисодиёт ва аҳолӣ бо захираҳои об ва захираҳои дигар ва ҳамоҳангсозии блокҳои захиравии механизми иқтисодӣ дар байни худ ва сатҳҳои иерархӣ (давлатӣ, минтақавӣ, зерминтақавӣ);
- саривақтӣ будани қарорҳои идоракуни дар истифодабарии об аз ҳисоби алоқаи самаранок ва баръакс.

Расми 9. - Самтҳои асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар доираи равиши барномавию мақсаднок
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Бояд гуфт, ки равиши муҳимтарин ҳангоми такмили механизми идоракуни давлатӣ дар соҳаи истифодабарии сарфакоронаи

захираҳои об ва дастрасии марҳилавии ҳадафҳои стратегии истифодабарии об, ҳамчунин нишондиҳандаҳои дарозмуҳлати ҳолати объектҳои алоҳидаи об бояд ба равиши барномавию мақсаднок ва банақшагирии индикативии рушди хочагии обӣ ҷумхурӣ табдил ёбад. Самтҳои асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар *расми* 9 оварда шудаанд.

Қобили қайд аст, ки ҳалли пурраи мушкилот дар соҳаи истифодабарии об, ҳифз ва барқароркуни захираҳои об дар шароити имрӯза имконнопазир аст. Аммо як қатор самтҳоро метавон муайян кард, ки метавонанд зиддиятҳои бамиёномадаро аз байн баранд.

Новобаста аз шаклҳои моликияти субъектҳои хочагидории ҷумхурӣ пешниҳод мегардад, ки се самти мазкури асосии барномаҳо рушд дода шаванд:

- қисматҳои алоҳида (обӣ)-и барномаҳои маҷмуии рушди иҷтимоиу иқтисодии ҷумхурӣ (минтақа). Мутобиқкунандагон ва супоришиҳандағони барномаҳо бояд мақомоти маҳаллии ҳокимиияти давлатии иҷроия бошанд;
- барномаҳои умумидавлатӣ ё барномаҳои масъалавию ҳамоҳангшуда. Мутобиқкунандагон ва супоришиҳандағони ин барномаҳо вазоратҳо ва идораҳои марказӣ мебошанд;
- барномаҳои байниминтақавии маҷмуии аз рӯйи принсипи ҳавзавӣ тартибдодашуда. Мутобиқкунандагон ва супоришиҳандағони барномаҳои мазкур мақомоти ҳавзави (бассейнӣ)-и идора, ки дар асоси шартномаи ҳавзавӣ ташкил шудаанд, бояд бошанд.

Бояд қайд кард, ки ҳоло як қатор барномаҳо оид ба истифодабарии об, ҳифз ва барқароркуни захираҳои об таҳия ва барои иҷро қабул карда шудаанд. Аммо норасоии асосии тадбиқи равиши барномавию мақсадноки идоракунии давлатии захираҳои об набудани мувофиқат дар муҳлат ва захираҳои барномаҳои гуногунсатҳ мебошад. Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани самаранокии барномаҳои минтақавӣ дар соҳаи истифодабарии самараноки об таҳияи қоиди

ягонаи сиёсати давлатӣ дар бобати барқароркунӣ, ҳифз ва истифодабарии самараноки захираҳои об, ҳамчунин механизми маблағгузории онҳо ҳам аз фондҳои маҳсуси ташкилшуда ва ҳам аз буҷетҳои сатҳҳои гуногун мувофиқи мақсад аст.

Принципи муҳими такмили идораи давлатии захираҳои об дар марҳалаи ҳозира бояд қоидай гайримарказонии таъсироти бевоситай идоракунӣ, гузаронидани он ба сатҳи минтақавӣ ва ба сифати объекти идоракунанда мавриди назар қарор додани ҳавзаи обҷамъкунӣ ҳамчун воҳиди асосии ҳудудии идоракуни дар давлатии захираҳои об дониста шавад. Банақшагирии фаъолияти хочагии об бояд барои ҳавза (бассейн) дар умум, бо назардошти оқибати ҳамаи маҷмуи чорабиниҳои дар он гузарондашаванд амалӣ кунонида шавад. Дар ин маврид предмети идоракуни дар давлатӣ бояд хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории ҳолати объектҳои об бошад. Бо мақсади раҳоӣ аз тақрор ва зиддиятҳои байни маркази ҷумҳурияйӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии иҷроия низоми идоракуни дар давлатии захираҳои об бояд дар асоси қоидай роҳбарии якҷоя ба роҳ монда шавад.

Самти асосии истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ҷалби захираҳои гайрианъанавии об бояд гардад. Ба ин низом истифодаи тақрории об (ресиркулятсия), истифодабарии обҳои пасоб барои обтаъминкуни саноатӣ, истифодабарии оби шахтаҳо ва конҳо доҳил мешаванд. Дар ин ҳолат меъёри асосӣ бояд мувофиқи мақсад будани истифодабарии иқтисодии захираҳои гайрианъанавии об бо назардошти талаботи пешниҳодшуда ба сифати он дар асоси мутобиқат ба хусусияти истеҳсолот бошад.

Муҳим он аст, ки истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ошкорсозии имкониятҳои хочагии об ва технологияҳо, сарфай об мебошанд. Дар ин ҳолат камкуни истеъмоли об аз ҳисоби ихтисори талафоти гайрианъанавии об дар назар дошта мешавад. Илова бояд кард, ки талафи об ҳамчун фарқ дар байни миқдори оби гирифта аз сарчашма ва андозаи ҷамъшудаи истеъмолоти сарфакорона ба он

муайян карда мешавад. Барои бадасторӣ, омодакунӣ ва расонидани об маблағ сарф мешавад, аз ин рӯ, талафи об талафи маҳсулоти тайёри молӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлил нишон дод, ки талафи об, аз як тараф, бо сабабҳои техникӣ, аз тарафи дигар бошад, ба анъанаҳо ва тарзи зиндагии аҳолӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҳалли мушкилоти мазкур дар такмили схемава технологияҳои истифодабарии об пешбинӣ мешавад. Тарзи беҳтарини схемаи истифодаи об дар корхонаҳои саноатӣ схемаи бепартови даврзанандай об бояд бошад. Дар схемаи мазкур оби дар як давра аз сарчашма гирифташуда аз нав ба сарчашмаи об бармегардад, ки дар натиҷа ифлосшавии онро аз байн мебарад.

Ба ғайр аз такмили схемаҳои технологи истифодабарии об барои шабакаҳои саноатии мамлакат низомҳои гурӯҳии обтаъминкуни гардонро ташкил додан мувофиқи мақсад аст. Барои ин як қатор шароитҳо имконият фароҳам оварда метавонанд:

- парокандагии зиёди корхонаҳои саноатии соҳаҳои гуногун вобаста ба маҷрои дарё, ки барои соҳтмони шабакаҳои умумӣ ҳароҷот металабад; бояд тӯл ва төъдоди онҳо кам карда шаванд;
- мавҷудияти истифодабарандагони об, ки пасобҳои сифаташон гуногунро ба вучуд меоранд, ки ин барои якҷоя аз байн бурдани пасобҳои як корхона барои безарарагардонии пасоби корхонаи дигар имконият фароҳам меорад;
- наздикии сарчашмаҳои ташаккули пасобҳои саноатӣ ва майшӣ, ки ин имконият медиҳад пасобҳои тозакардаи майшӣ барои азnavкоркуни низомҳои гардони саноатӣ истифода бурда шаванд;
- мавҷудияти истифодабарандагони об бо сатҳҳои гуногуни талабот ба сифати об, ки имкониятҳоро барои истифодаи паҳамӣ (каскадӣ) ва тақрории об фароҳам меорад.

Самти муҳимтарини истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об дар минтақа идоракуни захираҳои об ва обиистифодабарӣ дар асоси механизми иқтисодӣ мебошад. Механизми иқтисодӣ бунёди низоми

самараноки пардохтҳо барои истифодабарии об, ичрои андозбандии рентавӣ ва ташкили шароити худмаблағузории рушд ва фаъолияти корхона ва муассисаҳои хочагии оби мамлакатро дар соҳтори барномаҳои маҷмуии минтақавӣ ва ҷумҳуриявии истифодабарии захираҳои об пешбинӣ менамояд.

Таҳвили муносибати байни соҳибмулки (давлат) объектҳои об (об ҳамчун захираи табиат), ташкилотҳои маҳсусонидай хочагии об (ки ҷамъоварии об, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақли он, омодакунӣ ва ғайраро анҷом медиҳанд) ва истеъмолгарони ниҳоии об ба доираи муносибатҳои иқтисодӣ (бозорӣ) асоси объективии пардохт барои истифодаи обро ба вучуд меорад.

Самараи бадастовардаи истифодабарандагони об аз истифодабарии захираи объекти об даромади рентавии соҳибмулк мебошад, ки дар асоси ҳуқуқаш бояд дар шакли пардохти рентавӣ (андоз) барои ҳуқуқи истифодабарии объекти обрасон ба ӯ баргардонда шавад. Дар навбати худ, ташкилотҳои маҳсусгардонидашудаи хочагии об онро ҳамчун маҳсулот (мол) ба истеъмолгари ниҳоӣ (истифодабаранда) бо арзиши дар ҳароҷоти он (бо назардошти даромад) инъикосёфта ва рента ҳамчун арзиши об дар сарчашмаи об ба фурӯш мебароранд. Дар ин маврид, бояд қайд намуд, ки ҳангоми ташаккули пардохтҳо зарур аст занцираи ягона, ба ҳам алоқаманди алоқаҳои хочагии об, ҳамаи иштирокчиёни раванди истифодабарии об аз соҳибмулки объекти об то истеъмолгари ниҳоии об мавриди назар дошта шаванд. Самтҳои такмили механизми иқтисодии истифодаи об ҳамчун асоси истифодаи сарфакоронаи захираҳои об дар зер мавриди назар қарор дода мешаванд.

Самти муҳими такмили танзими давлатии муносибатҳои обёрикунонии заминҳо дар заминдорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин мусоидат ба инноватсияҳо мебошад. Дар чанд даҳсолаи охир ҳолати обёрикунонӣ ва мелиоратсияи заминҳо ташвишовар гардида истодааст. Омилҳо ва сабабҳои арзи вучуди чунин вазъи начандон хуби

мелиоративӣн аз меъёр зиёд обгирии иншоотҳои гидротехникий аз дарёҳо мебошанд, ки айни замон 16,5 млрд. м³ ташкил медиҳад. Аз ҷумла дар кишоварзӣ истифодабарии захираҳои обӣ ба ҳисоби миёна 2-2,5 маротиба аз пардоҳти ҳароҷотҳо барои об зиёдтар бақайдигирӣ шудааст. Албатта, ҷунин вазъият бо зариби пасти истифодаи иншоотҳои гидротехникий, банақшагирии ғайрисамаранокии заминҳои кишт, низоми номукаммали истифодабарии захираҳои обӣ ҳангоми обёрии иловагӣ алоқаманд аст. Аз ин рӯ, дар аксари заминҳои кишт тобистона сатҳи обҳои зеризамини боло рафта, ичрои чорабинҳои мелиоратвиро дар давраи нашъунамои зироатҳои кишоварзӣ мушкил вабоиси шӯразани дубораи заминҳои шудгори обӣ мегардад.

Самти дигари муҳими мушкилии истифодаи захираҳои оби дар кишоварзӣ дар он аст, ки обҳо аз сарчашмаҳо нобаробар ҷорӣ мешаванд. Дар фасли гармо дар қисмати зиёди ноҳияҳои ҷумҳурӣ ҳангоми обёрикуни бошиддат норасоии обҳо барои обёрикуни ба вучуд меояд ва дар тирамоҳ ҳолати баръакс мушоҳида мешавад. Бад шудани ҳолати табиии захираҳои замин ба пастшавиаш ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ оварда расонидааст. Ба фикри инҷониб, яке аз роҳҳои ҳалли ин мушкилот баҳои иқтисодӣ додан ба захираҳои замини ҷумҳурӣ бо назардошли истифода ва талаботи мелиоративӣ, вобаста аз минтақаҳои ҷумҳурӣ мебошад. Яке аз ин роҳҳо обёрикуни қатрагӣ мебошад, ки ба вазъи беҳдошли заминҳои шудгори обӣ мусоидаткунанда аст. Ҳаҷми асосии маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминҳои обёришванда истеҳсол карда мешаванд. Бинобар ин, истифодаи усулҳо ва низомҳои самараноктари обёрий шарти зарурии пешбурди истеҳсолоти босубот дар ин соҳа ба ҳисоб меравад.

Низомҳои гуногуни обёрии заминҳои кишоварзӣ, аз ҷумла обёрии қатрагиро ба таври муштарак бо низоми ҷамъоварии оби борон дар участкаҳои наздиҳавлигӣ ва боғҳо истифода бурдан мумкин аст. Низомҳои номбурдаи обёрии қатрагӣ, дар муқоиса бо обёрий аз тариқи

чүйхой саркушода, аз нигохи истифодаи обистифодабарӣ 1,5 то 2 маротиба самаранок баҳогузорӣ шудаанд. Чунин низоми объёриро барои баланд бардоштани ҳосилхезии заминҳо ва ҳам барои сарфаи харочот барои об истифода намудан мумкин аст. Ҳамчуни, дар баробари сарфаи об, обёрии қатрагӣ назар ба обёрии муқаррарӣ дар мавриди самаранокии истифодаи поруҳо ба сифати маводи ғизоӣ нисбатан самаранок арзёбӣ гардиданд. Зоро дар ин ҳолат поруҳоро бевосита бо об ҳамроҳ намудан мумкин аст. Дар маҷмӯъ, обёрии қатрагӣ заминҳоро аз эрозияи обӣ нигоҳ дошта, алафҳои бегонаро дар киштзор кам намуда, харчи меҳнатро барои тоза кардани чүйхой заҳбурҳо кам мегардонад.

Дар шароити имрӯза обёрии қатрагиро дар ҷумҳурии мо дар участкаҳо ва боғчаҳои назди ҳавлигӣ истифода бурдан мумкин аст. Барои захира намудани об, аз ҳавзҳои соҳташуда, систернаҳо ё бочкаеро, ки дар баландӣ ҷойгир карда шуда ва ба он нассос наасб гардидааст истифода намудан мумкин аст, зоро дар ҷунин ҳолат дар низоми лӯлаҳо фишори заруриро пайдо мегардад. Коршиносон таъкид бар он доранд, ки қитъаи замини аз 50 m^2 то 100 m^2 ба як низоми фишорӣ аз 0,1 то 0,2 бар эҳтиёҷ дорад. Албатта, ба ғайр аз обанбор, боз ин низом ба асбобу анҷоми дигар, ба мисли лӯлаҳои полиэтиленӣ ва асбобҳои қатрадиҳӣ ниёз дорад, аммо дар ҳолати зарурӣ баъзе аз онҳоро ба асбобу анҷоми ватаниӣ иваз намудан мумкин аст. Як системаи обёрии қатрагӣ метавонад 90% поруи ҳамроҳ кардашударо сарфа намояд.¹ Ин усули обёрикунонӣ барои заминҳои таъйиноти кишоварзӣ ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии худро дорад.

Ҷанбаҳои мусбии ин намуди обёриро ҷунин тавсиф намудан мумкин мебошад: технологияи обсарфакунанда (нарҳи об, андозҳо), имконияти сарфасозии поруҳо, афзоиш додани маҳсулот, беҳтар

¹ Дастврамалий банақшагии истифодаи замин (БИЗ)- Даствурҳо барои каталоги усулҳои истифодаи замин. С.113-116.

намудани обтаъминӣ зироатҳо, ҳимоя намудан аз эрозияи хок, ба кам кардани харочоти истифодабарии меҳнати зинда барои кандан ва нигаҳдории чую заҳбурҳо ва мубориза бо алафҳои бегона ва ғ.

Ҷанбаҳои манфии ин намуди обёри барои кишоварзии ҷумҳурии мо асосан харочоти молию пулии он мебошад, ки ҳоҷагиҳои кишоварзии мо имкони бардошти онро надоранд. Яъне дар давраи аввал, ин технологияи объёри маблағталаб мебошад, аммо дар натиҷаи дуруст истифода намудан метавонад ҳудро ҳарид намуда, ба натиҷаҳои мусбии дар боло зикршуда мусоидат намояд.

Ба андешаи мо, барои таъмини истифодабарии ҳамоҳанг ва ҳифзи об чунин амалҳоро бояд анҷом дод:

- иҷрои таҳияи барномаҳои маҷмуии мониторинги ҳифз ва истифодабарии сарҷашмаҳои таъмини оби аҳолӣ ва сифати оби тоза дар нуқтаҳои аҳолинишин, ҷорисозии технологияҳои камоб ва обсафакунанда, воситаҳои нави ҳозиразамони коркард ва безарарагардонии об дар технологияҳои истифодашаванда дар объектҳои таъмини об ва пурзӯркунии дастгирии идоравӣ ба саъю қӯшиши соҳибкорон оид ба ташкили таҷхизоти ватании обтозакунӣ;

- бо назардошти афзалияти истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ва оби тоза дар ноҳияҳо механизмҳои бозорӣ ва ҳавасмандкунонии иқтисодии истеъмолгарон муносибати сарфакорона ба захираҳои обро ба роҳ мондан лозим аст;

- арзиши экологии истеъмоли об ва ифлоскуни он бояд барои тамоми қишири ҷомеа фаҳмо бошад. Дар ин масъала фиshanги асосӣ гузаронидани корҳои васеи фаҳмондадиҳӣ, ҷалби институтҳои маҳсуси илмию таҳқиқотӣ ба чунин ҷорабиниҳо ва монанди инҳо зарур мебошанд;

- ҳарчи сарфакоронаи воситаҳо ва об барои ҳар узви ҷомеа муҳим ба ҳисоб меравад. Зоро ба ҳадди ниҳоӣ расонидани дастрасӣ ба истифодабарии захираҳои об номумкин аст. Ҷалби захираҳои обии

мавҷуда ва захираҳои иловагӣ барои ҷомеа хеле гарон меафтад, ҷорабинии мазкур метавонанд бесамар бошанд ва ғ.

Ҳамин тавр, шарти асосии рушди иҷтимоию иқтисодии низоми идоракуни захираҳои об дар минтақаҳои Тоҷикистон ҷорӣ намудани механизмҳои идоракунӣ барои таъмини кафолатноки аҳолӣ, объектҳои саноатӣ, корхонаю муассисаҳои кишоварзӣ ва таъминоти коммуналию майшӣ бо миқдори зарурии об ва оби сифаташ муайян мебошад.

ХУЛОСА

Натижаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Тахқиқоти диссертационии мазкур муҳиммияти мушкилоти идоракуни истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обро барои истифодаи сарфакоронаи он дар ҷумхурӣ ва минтақаҳо тасдиқ менамояд. Буҳрони амиқро дар бахши оби иқтисодиёт бо роҳи ташкили истифодабарии сарфакоронаи захираи об аз байн бурдан мумкин аст. Вобаста ба ин, дар рисола муаллиф барои муайянкуни механизмҳо ва сamtҳои истифодабарии самараноки захираҳои об схемаи соҳтори вазифавии захираҳои обро тасвир, қоидаҳои асосии обистифодабарии сарфакоронаро таҳқик, истеъмолқунандагони захираҳои обро таснифу тавсиф намуда, ҷанбаъҳо ва тамоюлҳои обистифодабариро ошкор соҳтааст. [1,10-М]

2. Хулосабарорӣ шудааст, ки захираҳои об ҷузъи муҳимтарини муҳити табиӣ ва қисми таркибии қувваҳои истеҳсолкунанда буда, ҳамчун омили калидии рушди иқтисодиёт баромад мекунанд. Имконияти истифодабарии захираи об бо миқдору сифат ва омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ муайян карда мешавад, ки дар мағҳуми нерӯҳои обиу захиравии ҳудудҳо инъикос меёбад. Дар ин раванд схемаи мавҷудаи механизмҳои иқтисодии истифодабарии сарватҳои табиӣ, механизми бисёрсатҳаи идоракуни давлатии истифодабарии захираҳои об ва фишангҳои ҳавасмандкунанда ва мучозотии обистифодабарии сарфакоронаро таҳқик, камбудиҳои низоми мавҷудаи бамеъёрдарории истеъмоли обро ошкор ва оид ба масъалаҳои асосноккунии техникию иқтисодии талаботҳо ба сифати обҳои равон, банақшагирии истеъмоли сарфакоронаи об ва нишондиҳандаҳои он пешниҳодҳо манзур шудаанд. [5,6-М]

3. Дар таҳқиқот муқаррар гардидааст, ки баррасии мушкилоти истифодабарии сарфакоронаи захираҳои обро дар доираи маҷмӯи хоҷагии оби ҷумхурӣ мавриди назар қарор додан мувофиқи мақсад аст. Дар ин радиф, таҳлили таҷрибаи хориҷӣ тамоюли умумии

истифодабарии механизмҳои иқтисодии идоракуни обро дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти бозории рушдёфта ошкор намуд. Маълум гардид, ки механизми самараноки ҳавасмандкуонии ихтисори ифлосшавии захираҳои об ба истифодаи усулҳои иқтисодӣ ва маъмурии таъсиррасонӣ дар якҷоягӣ бо дастгирии давлатии обистифодабарандагон, ичрокунандагонии чорабиниҳо ва бизнеси хусусӣ оиди ҳифз ва истифодаи сарфакоронаи об асос ёфтааст. [7,8-М]

4. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар мамлакат обистифодабарӣ хусусияти истифодаи исрофкорона дорад. Рушди истехсолот дар солҳои минбаъда дар ҳолати нигоҳдории нишондиҳандаҳои баланди ғунҷоиши об дар иқтисодиёт метавонад норасоиҳои захираҳои обро дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат ба таври назаррас пурзӯр гардонад. Дар рисола захираи обҳои рӯизаминии барои нӯшидан мувофиқ дар ҳавзай дарёҳои ҷумҳурӣ баҳодиҳӣ шуда, сабабҳои асосии сарфакорона набудани низоми мавҷудаи истифодабарии об ва самараи пасти низоми идоракуни захираҳои об нишон дода шуда, муайян гардидааст, ки дар ҷумҳурӣ норасоии об 560 млн. м³-ро ташкил медиҳад. Дар мамлакат ҳоло такрибан 4,24 млн нафар оби нӯшокиро дастрас карда метавонанд, ки ин дар маҷмуъ на зиёда аз 45% аҳолии қишварро ташкил медиҳад. [9,11-М]

5. Тавозуни хоҷагии об мавҷудияти захираҳои об ва имконияти истифодабарии захираҳои мазкурро бо назар дошта, афзоиши таъсироти омилҳои дохилӣ ва берунӣ, иқтидорҳои рушди соҳаҳои нисбатан обхарҷунандай иқтисодиёти мамлакатро муайян ба нақша мегирад. Натиҷагирӣ шудааст, ки нигоҳдории ҳамешагии тавозуни захираҳо ва талабот истифодабарии усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба захираҳои обро пешбинӣ мекунанд, ки аз инҳо иборатанд: техникӣ, меъёрию ҳукуқӣ, маъмурӣ ва иқтисодӣ. Асоси усулҳои зикргардидаро равишҳои комплексӣ ва ҳамгиришудаи идораи захираҳои об ташкил медиҳанд.[2,4-М]

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Дар рисола натиҷагирӣ шудааст, ки ҳангоми таҳлили масъалаҳои истифодабарии сарфакоронаи захираи об мувофиқи мақсад аст, ки равиши минтақавӣ истифода бурда шавад. Ин имконият медиҳад, ки ташкили ҳудудии истифодабарии захираҳои обӣ бо соҳтори ҳудудии иқтисодиёт дар асоси самаранокии онҳо ва рушди устувор дар якҷоягӣ баррасӣ карда шаванд. [1,6-М]

2. Таҳлили механизми ҷории иқтисодии идоракунии истифодабарии об нишон медиҳад, ки бисёр ҷузъҳои он то имрӯз ташкил карда нашудаанд, баъзеи онҳо коркарди иловагии ҷиддиро меҳоҳанд. Самтҳои асосии обистифодабарии сарфакорона дар доираи равиши барномавию мақсаднок ки дар рисола асоснок гардидаанд, метавонанд зиддиятҳои бамиёномадаро аз байн баранд ва ба ташаккули механизми иқтисодии обистифодабарии сарфакорона мусоидат намоянд. [2,8-М]

3. Дар асоси таҳлили таҷрибаи хориҷаи идоракунии захираҳои об натиҷагирӣ шудааст, ки ки дар соҳаи идоракунии захираҳои об ба минтақаҳо салоҳиятҳои вазеъ дода шаванд, ҳамчунин ҳангоми таҳияи қарорҳои идорӣ махсусиятҳои минтақавии истифодабарии об бояд дар назар дошта шаванд, зоро ҳар як минтақаро мумкин аст ҳамчун низоми махсуси экологио иқтисодие, ки дар он захираҳои об дар доираи ҳавзаи муайяни дарё ташаккул ёфтаанд, мавриди назар қарор мебояд дод. [11,12-М]

4. Истифодабарии сарфакоронаи захираҳои об ин низоми чорабинҳои механизми идоракунии истифодабарии об мебошад. Низоми мазкур бояд ба минтақаи алоҳида ба таври пурра мутобиқ қунонида шавад. Дар рисола накш-чорабинҳои таъмини илмӣ ва иттилоотии механизми иқтисодии идоракунии обистифодабарии сарфакорона дар ҷумҳурӣ коркард шудааст, ки амалишавии он ба такмили механизми иқтисодии идоракунии обистифодабарии сарфакорона дар ҷумҳурӣ метавонад мусоидат намояд. [4,13-М]

5. Ташкили низоми самараноки пардохтҳо тавассути агентии минтақавию ҳавзвӣ пешбинӣ мекунад, ки амалисозии он идоракунии захираҳои об ва истифодабарии сарфакоронаи онро дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳо бо назардошли манфиатҳои давлат ва истифодабарандай об таъмин намояд. [3,10-М]

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

- [1]. Абдразаков Ф.К., Герасимов В.М. Состояние поверхностных водных ресурсов Саратовской области и экономические мероприятия по его улучшению // Экономика природопользования., 2007. № 2. С. 6.
- [2]. Абдурахмонов Ф.А. Информационно-технологическое обеспечение управления водным хозяйством в условиях рыночной экономики// Вестник БИСТ / № 1 (30) ч. II, март 2016. - С.80-85.
- [3]. Абдусамадов М. Экологические проблемы и развитые регионального сотрудничества в водной среде // Межд. конф. по сокращению стихийных бедствий, связанных с водой, 27-28 июня 2008г. // Сборник тезисов. - Душанбе, 2008. - С.110.
- [4]. Азимов Г.Д., Дабуров К.Н. Питьевое водоснабжение населения в Таджикистане. анализ ситуации и стратегия на будущее// Евразийский Союз Ученых, №7 (28), Часть 2. - Москва, 2016. - С. 9-10.
- [5]. Акимов В.Н. Справочник. Стандартные термины в водном хозяйстве / под ред. Михеева Н.Н. М.: НИА «Природа», 1999.
- [6]. Алиев И.С., Эргашев М.Д. Приемы коренной мелиорации малоплодородных новоорошаемых почв Таджикистана. - Душанбе, 1998. - 44 с.
- [7]. Алиев Э.Д., Бурцева Н.Н. и др. Экономические механизмы природопользования (зарубежный опыт) // Проблемы окружающей среды и природных ресурсов. Обзорная информация, РГАСНТИ, 1991, №10. С. 32-36.
- [8]. Арабов Ф.П., Гулбекова С.Д. Механизм инвестиционного обеспечения сферы водопользования//Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет. –Душанбе, 2020.- № 3 (71). - С. 153-166.
- [9]. Арифов Х.О., Арифова П.Х. К вопросу использования передового международного опыта водопользования и международного водного права в Таджикистане. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2008. - № 1. - С. 141- 156.
- [10]. Арифов Х.О., Негматуллаев С.Х., Арифова. П.Х. О применении международного опыта при водопользовании в бассейне Аральского моря. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2008. - № 1. - С. 47- 58.
- [11]. Ахмадов Х.М., Гульмахмадов Д.Г. Социально-экономические последствия опустынивания в Таджикистане. - Душанбе, 2002. - 64 с.
- [12]. Ахророва А.Д. Энергетическая безопасность Республики Таджикистан и проблемы ее обеспечения. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2000. - №3. - С. 100-110.
- [13]. Ашхабадская встреча глав государств Центральной Азии по проблемам Арала (8-9 апреля 1999 года) Исполком МФСА, 1999.

- [14]. Баротов Р.Б. Вода - самое ценное богатство Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2003. -№1.- С.147- 156.
- [15]. Баротов Р.Б. Подземные воды - бесценное богатство Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2002. - № 4. - С. 137- 144.
- [16]. Бегматов А.А. Водное хозяйство в условиях рынка. - Душанбе: «Деваштич», 2007. - 190 с.
- [17]. Беличенко Ю.П., Швецов М. Рациональное использование и охрана водных ресурсов. - М: Россельхозиздат, 1980. – С. 98-99. (224с). Беличенко Ю.П., Березюк В.Г., Дубровина О.Б., Микшевич Н.В. Рациональное использование водных ресурсов: Учебное пособие. - Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1990. - 176 с.
- [18]. Беляева Г.М., Беляева А.В. Учет и анализ затрат на мелиорацию земель. - М.: «Статистика», 1990. - 208 с.
- [19]. Бобоев Б.Р. Водные ресурсы Таджикистана: проблемы их использования// Перспективы развития информационных технологий. -Душанбе, 2016. № 30. -С.49-52.
- [20]. Бобоев Б.Р. Значимость водных ресурсов Таджикистана, проблемы и пути их решения// Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире.- Душанбе, 2016. - № 14/2. С. 131-134.
- [21]. Бобылев С.Н. Экологизация экономического развития. - М.: МГУ, 1993. - 110 с.
- [22]. Болтов В.В. Водно-энергетические ресурсы бассейна Аральского моря - мнение со стороны //Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2009. - № 2. - С. 95- 99.
- [23]. Болтов В.В. Вопросы платного водопользования. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2003. - № 2. - С. 157- 162.
- [24]. Бояркина О.А. Проблемы управления водными ресурсами в Центрально-азиатском регионе–неотъемлемый элемент национальной безопасности РФ на евразийском пространстве// Вестник Института водных проблем РАН (ИВП РАН), №3, 2010. С. 40-43.
- [25]. Быц Й.Д. О совершенствовании экономического механизма водного хозяйства//Мелиорация и водное хозяйство- М., 1998. -№3. С. 4-5.
- [26]. Валамат-Заде Т.Г., Валамат-Заде Н.Т. Энергетическое сотрудничество государств Центральной Азии как основа экономического процветания региона // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2008. - № 2. -С.150- 154.
- [27]. Витте Л.Д. Экономия и прогресс как основы тарифной политики // Водоснабжение и санитарная техника, -М., 2000, №8. С. 12-14.

- [28]. Выварец Л.Д., Сафонов Е.В. Разработка механизма экономического стимулирования эффективного использования питьевой воды на предприятиях промузла в условиях рынка //Экологово-водохозяйственный вестник. Вып. 2. - Екатеринбург: Изд-во «Виктор», 1998. - С. 40 - 52.
- [29]. Влияние изменения климата на водные ресурсы в Центральной Азии// Отраслевой обзор, - Алматы, Евразийский Банк Развития, 2009.
- [30]. Влияние хозяйственной деятельности на водные ресурсы и гидрологический режим/Под ред. И. А. Шикломанова. - Л., 1994. - 99 с.
- [31]. Вода - основа жизни и человеческого существование // Материалы конференции при Ин-т. водных проблем, гидроэнергетики и экологии. - Душанбе: ООО «Ому», 2003. - 213 с.
- [32]. Вода для жизни. // Материалы Душанбинского международного форума по пресной воде. - Душанбе, 2003. - С. 20- 26.
- [33]. Вода - Жизнь. Комитет по охране окружающей среды при Правительства РТ.- Душанбе, 2009. - 55 с.
- [34]. Вода, окружающая среда и безопасность. / Душанбинский международный форм по пресной воде, 29.08/01.09. 2003г.-Душанбе, 2003. - 28 с.
- [35]. Водное хозяйство: проблемы, технологии, управление. - Екатеринбург: Рос НИИВХ. - 1999. - №1. - С. 99-104.
- [36]. Водные ресурсы Центральной Азии и их рациональное использование. / Международная конференция, 9-11-октября 2001 г. - Душанбе, 2001. - С. 237- 243.
- [37]. Водный кодекс Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. - 230 с.
- [38]. Водохозяйственная политика Европейского экономического сообщества. Доклад Комиссии Совету Европы и Европейскому парламенту / Комиссия Европейского экономического сообщества. Брюссель, 1996.
- [39]. Воропаев Г.В., Имайылов Г.Х., Федоров В.М. Исследование и оценка эффективности функционирования крупных водохозяйственных систем // Водные ресурсы, 1983, №2. С. 6-9.
- [40]. Выступление Президента РТ Э. Ш. Раҳмонов на Международной конференции по региональному сотрудничеству в бассейнах трансграничных рек, 30.05.2005. - Душанбе, - 2005 г. - 21с.
- [41]. Глобальная экологическая перспектива-3. - М., 2002. - 541 с.
- [42]. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Рыночные методы управления окружающей среды / Под ред. А. А. Голуба - М.: ГУВШЭ, 2002. -287 с.
- [43]. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономические методы управления природопользованием. - М.: Наука, 1993. - 136 с.

- [44]. Государственная стратегия использования, восстановления и охраны водных объектов России. - М.: Министерство природных ресурсов РФ, 2002. - С. 86- 90.
- [45]. Государственная экологическая программа Республики Таджикистан на 1998-2008 г. / Министерство охраны природы РТ.- Душанбе, 2000. - 120 с.
- [46]. Государственный Водный кадастр / Информационный бюллетень. - М.,2002. - № 1. - С. 112- 116.
- [47]. Гофман К.Г. Экономический механизм природопользования в условиях перехода к рыночной экономике. // Экономика и математические методы. - М.,1991. - № 2. - С. 315-321.
- [48].Григорьев Е.Г. Водные ресурсы России: проблемы и методы государственного регулирования. - М.: Научный мир, 2007.- 240 с.
- [49]. Григорьев Е.Г. Стратегия водопользования при переходе к устойчивому развитию. //Эколого-экономическое развитие России (анализ и перспективы). Альманах Российской Академии естественных наук. - М.: 2000. - С. 271-293.
- [50]. Гришаева Л.И. Институциональный механизм земельной ренты. // Международный сельскохозяйственный журнал-Москва., 2010. -№ 3. - С. 53-56.
- [51]. Гурбанов Т.М., Мехдиев Э.Т., Сафонов К.Ю. Конституционно-правовое регулирование внешней политики Азербайджанской Республики. – Уфа: Аэттерна, 2015. – С. 172.
- [52]. Фаниев Т.Б. “Менечмент”, К. 2.- Душанбе :”Ирфон”, 2016.-543с.
- [53]. Фаниев Т.Б. Эколого-экономические проблемы водопользования в аграрном секторе Таджикистан / Маводи конфр. чумхуриявии илмию амалий «Инсон ва об: таърихи рушд, имрӯз ва фардо», (29-30/04.2003.)-Душанбе, 2003. -С.5-7.
- [54]. Дабуров К.Н., Азимов Г.Д. Решение вопросов по обеспечению питьевой водой населения Республики Таджикистан//Вестник КГМА им. А.К. Ахунбаев - Бишкек, 2016. - №5.-С. 101.
- [55]. Давлатов К.К., Цзян Чжаося, Раҳман Ҳасан Али, Яковлева Е.А., Безрукова Т.Л. Транзитивность агропродовольственной сферы в условиях глобализации мировой экономики. – М., 2008.-128с.
- [56]. Данилов-Данильян В.И. Экономический механизм управления водным хозяйством. // Обоснование стратегий управления водными ресурсами. - М.: Научный мир, 2006. - С. 29 - 50.
- [57]. Данилов-Данильян В.И., Пряжинская В.Г., Хранович И.Л. Управление водным хозяйством на современном этапе // Обоснование стратегий управления водными ресурсами. - М.: Научный мир, 2006. - С. 16 -28.

- [58]. Доржиева О.И. Проблемы формирования арендной платы на земли. // Международный сельскохозяйственный журнал. -2010. -№ 3. - С. 58-62.
- [59]. Закон Республики Таджикистан «Об охране окружающей природной среды», от 18.07.2017, №1449. - Душанбе, 2017.
- [60]. Законодательство Республики Таджикистан: сельское хозяйство / Составитель М. О. Оймахмадов. - Душанбе: Центр по координации внешней помощи при Правительство РТ, 1997. - 360 с.
- [61]. Захаров Е.И. Опыт государственной поддержки АПК за рубежом // Международный сельскохозяйственный журнал. –М., 2009. -№1. - С. 66-70.
- [62]. Икромов И.И., Икромов И.И., Икроми Ф. Водные ресурсы Республики Таджикистан и пути их рационального управления и использования// В книге: Новые методы и результаты исследований ландшафтов в Европе, Центральной Азии и Сибири. Монография в 5 томах. Под редакцией В.Г. Сычева. - Москва, 2018. С. 334-340.
- [63]. Информационно-аналитический обзор к парламентским слушаниям на тему: «Водная безопасность Казахстана: состояние, проблемы и рекомендации», ноябр 2019.- г.Нур-Султан, 2019. -С.24-25.
- [64]. Исаев. Р.С., Х.А. Одинаев. Методические подходы к определению объема ущерба, нанесенного загрязнением водных ресурсов: трансграничный аспект//Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2007. - №2. - С. 73- 78.
- [65].Исайнов Х. Р. Экологические аспекты развития орошаемого земледелия. // Сборник материалы юбилейной научно-теоретической конференции, посвященной 50-летию университета. - Душанбе, ТГНУ, 1998. - С. 169-171.
- [66].Исайнов Х. Р. Деградации сельскохозяйственных угодий (на материалах Республики Таджикистан). - Вестник Воронежского отдела Русского географического общества. Том 1. Выпуск 1. - Воронеж, 1999. - С. 52-54.
- [67].Исайнов Х.Р. Эколого-экономические проблемы развития мелиорации в сельском хозяйстве. - Душанбе, 2003. - 141с.
- [68]. Исайнова М.Х. Иқтидорҳои обиу энергетикии Осиёи Марказӣ: сармоягузорӣ, иқтисодӣ ва экология /Маводи конференсияи байнамилалии илмию амалӣ дар мавзӯи «Масоили саноатиқунонии истеҳсолоти аграрӣ» (25.02.2021)- Душанбе: ДМТ, 2021.-С.324-325.
- [69]. Казаченко А. И. Повышение эффективности использования водных ресурсов. – Кишинев.: Молд. НИИНТИ, 1993. -58 с.
- [70]. Карев В.Б. Экономика использования водных ресурсов в орошаемом земледелии. - М.: Колос, 2000. -138 с.

- [71]. Каюмов Н.К. Водно-энергетическая стратегия РТ // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2007. - №2. - С. 115- 121.
- [72]. Кимсанов У.О. Некоторые актуальные вопросы использования водных ресурсов РТ //Вестник Технологического университета Таджикистана. -2010. - № 2. - С. 105-112.
- [73]. Кимсанов У.О. Эколого-экономические аспекты рационализации использования водных ресурсов в сельском хозяйстве РТ//Кишоварз, №3, 2012. -С. 46-48.
- [74]. Кирейчева Л.В. Восстановление природно-ресурсного потенциала агроландшафтов комплексными мелиорациями. // Мелиорация и водное хозяйство. -2004. -№ 5. - С. 32-38.
- [75]. Кириллов Ю.П. Средства механизации для уплотнения грунтов в мелиоративное строительство. - М. 1999. - 111 с.
- [76].Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2021. - С.9 (354 саҳ).
- [77]. Кодиров А.С. Внедрение бассейнового принципа управления водными ресурсами на речных системах для рационального водопользования//Известия Вузов, № 2, 2015. -С. 27-31.
- [78]. Козлов Ю.Б., Прохоров Н.Б. Методические подходы к экономической оценке воды как природного ресурса. // Мелиорация и водное хозяйство. - Москва, 2000. - № 3.- С. 115 - 122.
- [79]. Козлова Ю.Б., Прохорова Н.Б. Методические подходы к экономической оценке воды как природного ресурса // Мелиорация и водное хозяйство, 2000. - №3- С. 48-56.
- [80]. Комаров П.Л. Организационно-экономический механизм рационального водопользования //Экономист. -1998. - №5. - С.3-7.
- [81]. Комилов Г.В. Вопросы использования природно- ресурсного потенциала Зеравшанской зоны РТ. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2004. - №2. - С. 145-151.
- [82]. Комилов О. Проблемы использования водных ресурсов Таджикистана. // ИК МФСА. - Душанбе, 2001. -31 с.
- [83]. Константинов В.М., Челидзе Ю.Б. Экологические основы природопользования. - М.: «Академия», 2009. - 208 с.
- [84]. Конституция Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. – 86 с.
- [85].Концепция совершенствования и развития системы государственного управления использованием и охраной водных ресурсов, и водохозяйственным комплексом Российской Федерации. - М.: Министерство природных ресурсов РФ, 2003. - 215 с.
- [86].Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан. // Постановление Правительства РТ от 01.12.2001, №551. - Душанбе, 2002. - 66с.

- [87]. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан / Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2001 г., № 551
- [88]. Корытный Л.М. Геосистемный подход к решению региональных водоресурсных проблем. - Иркутск, 1992. -С. 27.
- [89]. Курбанов Н.Х., Ходжаев Х.З. Экономическая целесообразность кластерного подхода в рациональном использовании водных ресурсов (на примере РТ // Вестник ТГУПБП. 2015. №2. -С. 40-50.
- [90]. Латипов Р.Б., Абдусамадов М. Состояние и перспективы использования водных ресурсов в Таджикистане. // Сельское хозяйство и охрана природы.- 2007. -№ 2.- С. 130-136.
- [91]. Лемешев М.Л., Чепурных Н.В., Юрина Н.П. Региональное природопользование: на пути к гармонии; - М.: Мысль, 2006. - С. 51.
- [92]. Лукьянчиков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования. - М.: Тройка, 2000. - 70 с.
- [93]. Марголин М.Ш. Проектирования саморегулирующихся каналов оросительных систем. - М, 2000. - 220 с.
- [94]. Мартышенко С.Н. Формирование рынка питьевой и минеральной воды Приморского края: социально-экологические аспекты // Сельское хозяйство. – 2018. – № 2. – С. 22 - 31.
- [95]. Марфенин Н.Н. Устойчивое развитие человечества.- М.: Изд-во МГУ, 2007.- 624 с.
- [96]. Международная конференция по сокращению стихийных бедствий, связанных с водой, (Душанбе, 27-29/06/2008г.). - Душанбе, 2008.- С. 111-116.
- [97]. Методические рекомендации, по оценке эффективности инвестиционных проектов. - М.: Экономика, 2001. - 94 с.
- [98]. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов - М.: Мысль, 1972. -С.5.
- [99]. Мороков В.В. Задачи и организация предплановых: исследование охраны вод в регионе // Охрана природных вод Урала. -Свердловск, 1999. - С. 11-20.
- [100]. Мухаббатов Х.М. Водные ресурсы Таджикистана и проблемы водопользования в Центральной Азии//Проблемы постсоветского пространства. 2016. № 3 (9). С. 29-45.
- [101]. Мухаббатов Х.М. Проблемы распределения водных ресурсов в Центральной Азии и их использование // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2005. - №4. - С. 111-120.
- [102]. Мухаббатов Х.М. Формирование и проблемы использования водных ресурсов Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2003. - №2. - С. 112-118.

- [103]. Мухаббатов Х.М. Водные ресурсы – основа сотрудничества в Центральной Азии // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2008. - № 1. - С. 220-226.
- [104]. Насиров Н.К. Водные ресурсы - проблемы формирования и охраны на национальном и межгосударственном уровне. // Водные ресурсы Центральной Азии. -2004. -№1. - С. 50-54.
- [105]. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030г. -Душанбе, 2016. - 87 с.
- [106]. Норов Х.Г. Совершенствование механизма управления водопользованием в сельском хозяйстве (на материалах Республики Таджикистан). Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. - Душанбе, 2010. -С. 7.
- [107]. Норматов П.И., Фрумин Г.Т., Норматов И.Ш., Муминов А.О. Мониторинг метеорологических условий зоны формирования водных ресурсов трансграничной реки Пяндж (Таджикистан) / Ученые записки Российской государственного гидрометеорологического университета. -2017. -№ 47. -С. 9-15.
- [108]. Нуралиев К., Абдусамадов М., Латипов Р. Проблемы водоснабжения и берегоукрепительных работ в Таджикистане. - Душанбе, 2008.- 110 с.
- [109]. Нурушев А.Н., Кутжанов А.К.Вопросы совместного управления водными ресурсами в бассейне Сырдарьи //Водные ресурсы Центральной Азии. -2004. -№1. - С. 77- 84.
- [110]. Одинаев Х.А. Водный баланс и устойчивое водопользования //Вестник МГУ. Серия 6, экономика. - 2003. - № 2.- С. 41-50.
- [111]. Одинаев Х.А. Методические подходы к определению объема ущерба, нанесенного загрязнением водных ресурсов: трансграничный аспект // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2007.- №2. - С. 73- 78.
- [112]. Одинаев Х.А. Проблемы регулирования использования трансграничных водных ресурсов в условиях Центральной Азии //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2002.-№ 4.- С.109-119.
- [113]. Одинаев Х.А. Развитие водохозяйственного комплекса и проблемы платного водопользования в сельском хозяйстве // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2003.- № 3.- С.106-110.
- [114]. Одинаев Х.А. Рогунская ГЭС: История проектирования, преимущества эксплуатации и проблемы достройки. Пост адрес статьи: <http://www.irc.nl/content/view/full/8371>

- [115]. Одинаев Х.А. Эколого-экономический механизм регулирования природопользования в сельском хозяйстве. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. докт. экон. наук. -Душанбе, 2008. -44 с.
- [116]. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве. -М.: Макс Пресс, 2004. - 240с.
- [117]. Одинаев Х.А., Исаев. Р.С. Методические подходы к определению объема ущерба, нанесенного загрязнением водных ресурсов: трансграничный аспект. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2007. - №2. - С. 73- 78.
- [118]. Одинаев Х.А. Проблемы совершенствования управления трансграничным водопользованием в условиях Центральной Азии // Вестник ТНУ. -Душанбе, 2012.-№ 8 (100).-С.3-10.
- [119]. Одинаев Х.А., Абдурахманов Ф.А. Совершенствование управления водными ресурсами в регионе: бассейновый подход//Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2-2 (161). С. 3-8.
- [120]. Ольгаренко Г.В. Мелиорация как диалектический процесс единства и борьбы противоположностей. // Мелиорация и водное хозяйство. - Москва, 2003. - С. 440-246.
- [121]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалий Рамҳмон ба Маҷлиси Олий.-Душанбе. 26.12.2019.
- [122]. Программа по улучшению обеспечения населения Республики Таджикистан чистой питьевой водой на 2007-2020 годы, Правительства РТ от «2» декабря 2006 года, №514.
- [123]. Проект «Востоновление системы водоснабжения южных городов Таджикистана на 2014-2016гг.- Душанбе, 2013. -С. 18.
- [124]. Петров Г.Н., Норматов И.Ш., Леонидова Н.В. Водные ресурсы Таджикистана и их использование в энергетике в связи с изменением климата. // Водные ресурсы Центральной Азии. -2004. -№ 1.- С. 35-49.
- [125]. Пиров С.Р. Проблемы эффективности использования земельноводных ресурсов Таджикистана. – Душанбе, 1985. - 95 с.
- [126]. Постановление Правительства Республики Таджикистан, о проекте Закона «Об Ассоциациях водопользователей», от 2.07.2005, №219. - 80 с.
- [127]. Приваловская Г.А. Ресурсопользование в современных условиях // Изв. РАН, Сер. геогр., 1990, №3. С. 5-7.
- [128]. Проблемы водного хозяйства и пути их решения //Материалы Республиканской научно-практической конференции (13-14 декабря 2002).- Душанбе, 2002. - 178 с.

- [129]. Проблемы управления социально-экономическими процессами в РТ. / Республиканский круглый стол. - Душанбе, 2009. - 176 с.
- [130]. Проблемы устойчивого экономического развития Таджикистана / Материалы республиканской научно-практической конференции (16-17 ноября 2006 года). - Душанбе, 2007. - 128 с.
- [131]. Программ конкретных действий по улучшению экологической и социально-экономической обстановки в бассейне Аральского моря на период 2003-2010 г. - Душанбе, 2004. - С. 50-55.
- [132]. Пулатов Я.Э. Управление водно-стихийными бедствиями // Международный журнал «Таджикистан». - Душанбе, 2008. - №4. - С. 100-110.
- [133]. Рахимов А.И., Чодураев Т.М. Некоторые вопросы истории исследования водных ресурсов Таджикистана// Известия Национальной АН Кыргызской Республики. 2014. № 3-4. С. 48-51.
- [134]. Реймерс Н.Н. Природопользование: Словарь-справочник. М.: «Мысль», 1990. - 637с.
- [135]. Речь Президента Республики Таджикистан Э. Раҳмона на 63-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Постоянный адрес статьи: <http://www.regnum.ru/13125/thesis/taj.html>
- [136]. Ровинская Т. Экологическая политика в США конца XX – начала XXI в.: новые вызовы// Мировая экономика и международные отношения, 2018, т.62, № 7, с. 72-82.
- [137]. Рыбкина, И. Д. Управление водными ресурсами в регионах России и Франции: бассейновый принцип и участие заинтересованных лиц / И. Д. Рыбкина, Е. Ю. Седова // Известия Алтайского отделения Русского географического общества. – 2021. – № 4(63). – С. 23-36.
- [138]. Савина А.М. Теоретические аспекты управления водными ресурсами в регионе// Вестник ОГУ.- 2012.- №13 (149).- С. 23-36.
- [139]. Садриддинов М.И. Оценка значимости водных ресурсов для развития хозяйства регионов Республики Таджикистан //ИнтерэкспоГеоСибирь. 2015. Т. 3. № 1. С. 183-187.
- [140]. Сайдов, С. С. Мировой опыт регулирования трансграничного водопользования // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/1(80). – С. 36-48.
- [141]. Салимов Т.О. Таджикистан – страна истоков вод. - Душанбе, 2013. 62стр.
- [142]. Салманов Ш.Р., Алклычев А.М. Региональный подход к проблемам рационального водопользования// Региональные проблемы преобразования экономики. -Дагестан, 2011. -№3.-С.282-289.
- [143]. Сатторов А.Х., Зоидов З.К. Экономические и страховые механизмы управления водными ресурсами как социальным благом // РППЭ. 2011. №3. -С. 306-316.

- [144]. Сивачев С.Б., Прокофьев В.Ю., Родимов А.Ю. Индикаторы водоснабжения и водоотведения. - Москва, 2005. - С. 110- 116.
- [145]. Сирожидинов К.Ш. Оценка Водных Ресурсов ГБАО Республики Таджикистан//Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени НосираХусрава. 2016. № 2-4 (42). С. 82-86.
- [146]. Современное состояние водных ресурсов Таджикистана - проблемы и перспективы рационального использования. // Тезисы докладов. - Душанбе: Дониш, 2003. -172 с.
- [147]. Содиков Ш.Д. Вода как источник энергетической безопасности //Вопросы национальных и федеративных отношений. Вып. 2(37). – М., 2017. - С. 111.
- [148]. Справочник по охране водных ресурсов. / В. А. Львов, В. Н. Ладыжевский, А.К.Кузин. - Минск.: Урожай, 1999. - 176 с.
- [149]. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. // Официальное издание Госкомстат РТ. - Душанбе, 2009. - 340 с.
- [150]. Стратегия развития водного сектора Таджикистана. - Душанбе,2006. - 100 с.
- [151]. Тахиров И.Г. Водные ресурсы Республики Таджикистан. Часть 1. Душанбе, 1994. - 182 с.
- [151]. Титенберг Т. Экономика природопользования и охрана окружающей среды. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. - 596 с.
- [152]. Тучин А.И. Задачи и модели управления режимов реки в условиях неопределенности стока. // Информационная брошюра НИЦ МКВК. - Ташкент, 2000. - С. 50-60.
- [153]. Умаров Д.М. Эффективность использования водных ресурсов в орошающем земледелии РТ. - Душанбе, 2007. - 23 с.
- [154]. Умаров Х.У. Бассейн реки Пяндж в новом геополитическом измерении. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2002. - № 3. - С. 37- 46.
- [155]. Управление водными ресурсами. Учебное пособие / О.Г. Савичев, О.Г. Токаренко. – Томск: Изд-во ТПУ, 2014. – С.107.
- [156]. Управление водными ресурсами и сельскохозяйственным производством в республиках Средней Азии. - Брюссель.: ИнформБюро,1997. -16 с.
- [157]. Ушаков Е.П. Принципиальная схема экономического механизма платы за водопользование и финансирования водного хозяйства / Министерства природных ресурсов РФ. - М.: ЗАО, 2001. - 100 с.
- [158]. Файзуллоев М.Қ., Тағоев Ҷ.Ҳ., Наврӯз Носирӣ. Рушди системаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар КАС-и минтақа (дар маводи вилояти Ҳатлон).- Душанбе, 2021.-189 сах.

- [159]. Хачатурян В.Х. Обоснование сельскохозяйственных мелиораций с экологических позиций. // Вестник с/х. науки. -1990.- № 5. - С. 43- 48.
- [160]. Холматов А., Игамбердиев Ш. Водное сотрудничество под эгидой ООН / ASIA-PLUS, - №89 (874), - 2013. - С. В-8.
- [161]. Чижиковая Т.И. Определение социально-экономической эффективности мелиоративных мероприятий. //АПК экономика, управление. - 2009. - № 4. - С. 89-94.
- [162]. Шварцев С.Л. Система управления водными ресурсами Франции // Водные ресурсы, 1995. №4. -С.466-469.
- [163]. Шимова О.С., Соколовский Н. К. Экономика природопользования. Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2005. – С.76-81(377 с.).
- [164]. Шмидхейни С. Смена курса / Пер. с англ. - М.,1994. - С. 18.
- [165]. Яндыганов Я.Л. Использование водных, ресурсов РАПО. - М.: Агропромиздат, 1985. - С.11.
- [166]. Яндыганов Я.Я. Экономика природопользования. - М.: КНОРУС, 2005. - 576 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ:

А) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандай КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М].Каландарзода Н.М. Организационные вопросы управления водными ресурсами в странах бассейна Аральского моря// Вестник ТНУ- Душанбе, 2016.-№ 2/4 (204).-стр. 129-135.

[2-М].Каландарзода Н.М. Водные ресурсы как фактор регионального развития //Экономика Таджикистана – Душанбе, 2019.- № 2. - С. 41-46.

[3-М].Каландарзода Н.М. Некоторые вопросы рационального использования водных ресурсов в Республике Таджикистан // Вестник ТНУ -Душанбе, 2022.-№ 3 - стр.94-99.

[4-М].Каландарзода Н.М. Арзёбии вазифаҳои идоракуни обистифодабарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Паёми ДМТ, баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2023. - №4/1- С.120-127.

[5-М].Каландарзода Н.М. Самтҳои асосии истифодаи сарфакоронаи захираҳои об дар Тоҷикистон //Паёми ДМТ, баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2023. - №5- С.138-146, (ҳаммуаллифӣ).

Б) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо чоп шудаанд:

[6-М].Каландарзода Н.М. Ҷорикуни системаҳои амалиётӣ, коркард ва додугирифти итилоот бо воситаи технологияҳои итилоотӣ /Маводи конферонси ҷумҳуриявии илмию амалиӣ дар мавзӯи “ Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои рушд”, (10-11/11. 2015.). - Душанбе, ДМТ, 2015.- С. 95-98. (ҳаммуаллифӣ).

[7-М].Каландарзода Н.М. Основные принципы и факторы оптимизации структуры управления водным хозяйством / Матер.респуб. научно-практ. конф. «Перспективные направления развития государственно- частного партнерства в РТ», (28.02.17.). - Душанбе, 2017 г.- С.183-186.

[8-М].Каландарзода Н.М. Теоретические аспекты совершенствования механизма управления водным хозяйством / Матер.респуб. научно-практ. конф. на тему «Управление развитием человеческих ресурсов в современных условиях: концепции, тенденции и вызовы», (27.10.16.). - Душанбе, 2017.- С.334-336.

[9-М].Каландарзода Н.М. Оценка структуры и функции управления водным хозяйством/ Матер.респуб. научно-теорет. конф. «Актуальные проблемы развития современного предпринимательства в РТ», (20/21.10.17.). - Душанбе, 2017.- С.141-143.

[10-М].Каландарзода Н.М. Управление водными ресурсами: компоненты, задачи и индикаторы / Матер.респуб. научно-практ. конф. на тему: «Инновационное обеспечение устойчивого развития сельского хозяйства», (25.04.18.).- Душанбе, 2018.- С. 100-102.

[11-М].Каландарзода Н.М. Управление питьевым водоснабжением /Матер.респуб. научно-теорет. конф. профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной Международному десятилетию действия «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы», «Году развития туризма и народных ремесел», «140-ой годовщине со дня рождения Героя Таджикистана Садриддина Айни» и «70-ой годовщине со дня создания Таджикского национального университета». - Душанбе, 2018.- С. 187-188.

[12-М].Каландарзода Н.М. Проблемы совершенствования механизма управления водным хозяйством Республики Таджикистан в современных условиях / Матер. респуб.научно-практ. конф. на тему: «Инновация-результативный фактор связи науки с производством», (10.11.19.). -Душанбе, 2019.- С. 216-223.

[13-М].Каландарзода Н.М. Инновационные подходы оптимизации структуры и функций управления водным хозяйством /Матер. межд.научно-практ. конф. на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики», (27.02.20.). -Душанбе, 2020.- С.385-387.

[14-М].Каландарзода Н.М. Основные направления рационального использования водных ресурсов в регионе / Матер. межд. научно-практ. конф. на тему «Реализация целей устойчивого развития:

зарубежная и национальная практика», (13.10.20).- Душанбе, 2020.- С.440-447.

[15-М]. Қаландарзода Н.М. Мушкилоти беҳтаргардонии сохтор ва вазифаҳои идоракунии хочагии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маводи конф. байнал. илмию амалӣ дар мавзуи «Масоили саноатикунioni истеҳсолоти агарапӣ», (25.02.21).-Душанбе, 2021.- С.171-175.

[16-М]. Қаландарзода Н.М. Ҳусусиятҳои табиию хочагидорӣ ва омилҳои ба истифодаи захираҳои обӣ таъсирбахш /Маводи конф. ҷумҳур. илмию амалӣ дар мавзуи «Дурнамои рушди менечмент ва маркетинг дар шароити иқтисодиёти рақамӣ», (22 ноябри соли 2022). - Душанбе, 2022.- С. 117-129, (ҳаммуаллифӣ).